

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY

İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HUMANITIES

e-ISSN: 2717-8072

YIL / YEAR 2022

Cilt / Volume

3

Sayı / Issue 2

Aralık / December

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HUMANITIES

e-ISSN: 2717-8072
Volume/Cilt: 3 Issue/Sayı: 2
Aralık/December 2022
Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD) yılda iki sayı (Haziran ve Aralık) olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi'ne aittir.

Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkını saklı tutar.

Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities is an international peer-reviewed journal and published biannually, in June and December.

Authors bear the sole responsibility for their published Works in terms of language, content and legality in the Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities.

Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities has the sole ownership of copyright to all published works.

No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities.

The Editorial Board reserves the right to publish or not to publish the manuscripts.

Yazışma Adresi / Corresponding Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun / Türkiye

Tel: +90 362 312 1919 / 1838

0505 359 01 97

e-mail: insanbilimleri@omu.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 3, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2022-Samsun

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ**

e-ISSN: 2717-8072
2022 Cilt: 3 Sayı: 2

Ondokuz Mayıs Üniversitesi adına sahibi /
Owner on behalf of Ondokuz Mayıs University
Yönetim Kurulu Adına Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Müdürü
Prof. Dr. Ali BOLAT

Editör / Editor
Prof. Dr. Ali BOLAT

Editör Yardımcıları / Vice Editors
Dr. İbrahim SERBESTOĞLU
Dr. Okay PEKŞEN

İngilizce Dil Editörü/ English Language Editor
Dr. Emrah EKMEKÇİ

Türkçe Dil Editörü/ Turkish Language Editor
Dr. Ömer SARAÇ

Kapak Tasarımı/ Cover Design
Cemre ASLAN

**ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY
JOURNAL OF HUMANITIES**

e-ISSN: 2717-8072
2022 Volume: 3 Issue: 2

Mizanpaj/Layout
OMÜ Yayın Koordinatörlüğü

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors
Kismet AYDIN
Özlem TEKİNER

Katkıda Bulunanlar / Contributors
Derya YAVUZ
Gülsüm DEMİR

Sekreteryä / Secretary
OMÜ LEE Sekreterliđi / OMU IGS Secretary

Yayın Yeri ve Tarihi/Publication Place and Date
Samsun, Haziran/June 2022

Alan Editörleri / Section Editors

Archaeology: Dr. Akin TEMÜR

Art History: Dr. Nadire Tuba YİĞİTPAŞA

Communication Sciences: Doç. Dr. Onur BEKİROĞLU

Divinity: Dr. Bekir ÖZÜDOĞRU

Economics and Administrative Sciences: Dr. Fatih Çağatay CENGİZ

Geography: Dr. Muhammet BAHADIR

History: Dr. İbrahim SERBESTOĞLU

Law: Dr. Osman Serkan GÜLFİDAN

Philosophy: Dr. Mustafa Sait KURŞUNOĞLU

Psychology: Dr. Hatice KUMCAĞIZ

Sociology: Dr. İlyas SUCU

Tourism: Dr. Yasin KELEŞ

Turkish Language and Literature: Dr. Selçuk ÇIKLA

Tarandığı İndeksler

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ASOS
indeks

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Abdullah Şevki Duymaz–Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abdülkerim Emeksiz–İstanbul Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abidin Temizer–Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Çakır–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yüksel–Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ali Uzun–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Bozkurt Koç–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Burhanettin Tatar–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Cenksu Üçer–Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Cevdet Yılmaz–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Damir Matanoviç –Osijek,J. Strossmayer Üniversitesi/Hırvatistan
Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ebül Muhsin Doğan–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Emina Berbić Kolar –Osijek J.J. Strossmayer Üniversitesi/Hırvatistan
Prof. Dr. Erkan Göksu–Dokuz Eylül Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Fahri Sakal–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hasan Abdioğlu–Karadeniz Teknik Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hasan Babacan–Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hasan Gül–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Özer–Atatürk Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Üreten–Aydın Adnan Menderes Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Tellioğlu–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İlhan Ekinci–Ordu Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Kadir Özköse–Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu–Marmara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. L. Gürkan Gökçek–Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Latif Tokat–Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Lokman Çilingir–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Lolita Nikolova–Open Global Research Academy/ABD
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal–Pamukkale Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Evsile–Amasya Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Işıklı–Atatürk Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Yavuz Erler–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Metin İkizler–Atatürk Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mucize Ünlü/ Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Çolak–Samsun Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin–Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mücahit Kaçar–İstanbul Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Nedim İpek–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Niyazi Usta–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Nuray Keskin–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Osman Köse –Milli Savunma Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Önder Duman–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Rıza Karagöz–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. S. Yücel Şenyurt–Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Süleyman Erkan–Karadeniz Teknik Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Şaban Sağlık–Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Şahin Köktürk–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Türkan Erdoğan –Pamukkale Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Vedat Keleş–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Vygantas Vareikis–Klaipėda Üniversitesi/Litvanya
Prof. Dr. Zafer Gölən–Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Onur Bekiroğlu–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Yetkin Bulut–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Dursun Ali Tökel–Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Ercüment Yıldırım–Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Kamale Salamova –Sumgayit Devlet Üniversitesi/Azərbaycan
Doç. Dr. Kemal Özkurt–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Nihada Delibegović Džanić –Bosna-Hersek Tuzla Üniversitesi/Bosna-Hersek
Doç. Dr. Özlem Genç–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Serhat Yener–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Sibel Murad–Amasya Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Turan Açık–Aksaray Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Yasin Topaloğlu–Atatürk Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı–Balıkesir Üniversitesi/Türkiye

BU SAYININ HAKEMLERİ / ADVISORY BOARD (THIS ISSUE)

Prof. Dr. Hüseyin AKPINAR
Harran Üniversitesi

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE
Amasya Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KAYA
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Mehtap YILDIRIM
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sami ÖZGÜR
Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ
Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail ÖZER
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Kamil DOĞANCI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK
Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmut BOLAT
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Mesut KARAKULAK
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Murat ÖZKAN
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Murat SEZİK
İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Salih KIŞ
Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Ümit ÖZTÜRK
Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Ahmet AKŞAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Ahmet ŞİT
Malatya Turgut Özal Üniversitesi

Dr. İhsan ŞEN
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Murathan KEHA
Atatürk Üniversitesi

Dr. Osman EMİR
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Umut MORKOÇ
Adıyaman Üniversitesi

EDİTÖRDEN

İçinde yaşadığımız toplumun bugününü ve yarınını en çok etkileyecek sosyal mekanizma nedir? sorusuna verilecek cevapların başında kuşkusuz siyaset gelir. İnsanoğlu en apolitik olduğunu düşündüğü eylemlerinde ve hatta eylemsizlik hallerinde bile belirli bir politik duruş sergilediğini nihayetinde fark eder. Siyasetten koparılamaz bu yaşam tarzı hiç şüphesiz felsefi anlamıyla “politik insan”ın medenî (şehirli) var oluşunu karakterize eden başat unsurdur. İki kişinin söz konusu olduğu yerde ahlak; üç kişinin söz konusu olduğu yerde de hukuktan bahsedilebilmesinin en temel imkânı da yine insanoğlunun bu medenî varoluş tarzıdır.

Gündelik hayat, esasında siyaset ile iç içe geçmiş bir fenomendir. Belki de bu sebeptendir ki felsefe gibi teorik yaklaşımlar Leo Strauss’un da ifade ettiği gibi ancak “şimdi ve burada”yı referans noktası olmaktan çıkararak siyaset felsefesi haline gelebilir. Fakat ironiktir ki şimdi ve burada olana mesafe koyarak üretilen siyasi teoriler nihayetinde en çok kalkış noktası yaptıkları bu iki hususu dönüştürme çabasındadırlar. Daha açık ifadeyle söylemek gerekirse siyasetin teorisi, pratik hayatı daima kendi istikametine sokan şekil verici birer varlık tarzına sahiptir. Yine de gündelik yaşam ve pratik dil, siyaset teorilerine muhteva sağlama bağlamında her zaman onların perspektifini aşacak zenginliği taşımakla mevsuftür.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi olarak yukarıda sözünü ettiğimiz ve gündelik hayatta dahi karşımıza çıkan minimal politik durumların en azından bir “yayın politikası” görünümünde de olsa kendimiz için de söz konusu olduğunun daima bilincinde olduk. Bu politikanın bir gereği olarak yalnızca nitelik bakımından yeterli bulunan makalelere dergimizde yer vermeye çalıştık. Yayın hayatımız şimdiye kadar öncelikli olarak yayın ve danışma kurulumuzun seçkin üyeleri olan hakemlerimizin titiz eleştirileri ve editör kurulumuzun özverili çalışması ile gerçekleşen akademik bir süreç oldu.

3. cildimizin ikinci sayısı olan Aralık 2022 sayımızda yer alan makalelerin kahir ekseriyetinin siyasete bir yönüyle dokunan makalelerden müteşekkil olması ayrıca manidar oldu. Bu makalelerden Umut Çevik’in “Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Valiliği Döneminde (1805-1848) Mısır’da Uyguladığı Tekel Ekonomisi” başlıklı makalesi kırk yılı aşan bir iktidar yapısının perde arkasındaki ekonomik yapıyı incelerken; Mustafa Ersagun Dalan’ın “Harp Yıllarında Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Bir Portre: Mehmet Ata Bey” başlıklı makalesi Osmanlı’nın son, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk döneminde aktif siyaset yapan bir figürün siyasi hayatını yeni belgeler ışığında tetkik etmektedir. Ömer Mete’nin “Su İşleri Politikaları Çerçevesinde DP ve CHP Arasında Bir Polemik Konusu: Seyhan Barajı” başlıklı makalesi pratik hayata dair bir fiziki yapının dahi nasıl *apolitik* olamayacağını gözler önüne sererken Selim Yıldız’ın “Milliyetçi Hareket Partisi’nin Millî Kültür ve Millî Kimlik Meselesine Yaklaşımı (1970’ler)” başlıklı makalesi ise yukarıda bah-

settiğimiz şekliyle siyaset teorisi anlamında ideolojilerin kültürü nasıl etkilediğinin sarıh bir örneği olmuştur. Nurullah Erem ve Recep Kemal Certel'in kaleminden çıkan "Türkiye'nin 2007 Yılı Lojistik Performans Endeksi (LPE) Sıralamasına Göre Kendisinden Önceki ve Sonraki 5 Ülke ile Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı makale ülkemizin belirli bir döneme ait lojistik performansını değerlendirerek siyasi aktörlere söz konusu performansın yeniden düzenlemesi için gerekli olan geçmiş verilerden bazılarını sağlamış gözükmektedir. Bu sayımızın siyasete en uzak gibi görünen makalesi olan Ehsan Raeisi ve Ahmet Çakır'a ait "İran Klasik Müziğinde Kullanılan Formlar ve Vezinleri/Usûlleri" başlıklı makale ise her ne kadar İran'ın mahalli ve dinî musiki formlarını araştırma kapsamı dışında bıraksa da ele aldığı form ve vezinleri Türk müziği ile kıyaslayarak dikkat edilirse daha iş başında hangi iki kültürün müzik birikiminin kıyaslanacağı hususunda verilen minimal bir politik kararın ürünü olarak görünmektedir. Dahası tıpkı uzun akademik söyleşilerin sonunda gerçekleşen bir müzik icrası zihinleri nasıl dönüştürürse söz konusu makale de bu sayımızın siyasi ağırlığına bir "es" vermiş, 2/4'lük, 3/4'lük, 3/8'lik vezinler eşliğinde bize daima dört dörtlük bir istikamet üzre olma arzusunu tahayyül ettirmiştir.

Her biri kendine has farklı bir perspektiften sayımıza katkı sağlayan bu değerli çalışmaların yazarlarını ve altıncı sayımızın yayın aşamasında emeği geçen editör yardımcılarımız Prof. Dr. İbrahim Serbestoğlu ve Doç. Dr. Okay Pekşen'i; dil editörlerimiz Doç. Dr. Emrah Ekmekçi ve Dr. Öğr. Üyesi Ömer Saraç'ı ve tüm alan editörlerimizi tebrik ediyor, makaleleri akademik açıdan tetkik ederek katkıda bulunan sayı hakemlerimize ve yayın kurulumuza dergimiz adına teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ali BOLAT
(Editör)

FROM THE EDITOR

What is the social mechanism that will most affect the present and future of the society we live in? Undoubtedly, politics comes first among the answers to this question. Man eventually realizes that he takes a certain political stance even in his actions that he considers to be apolitical, and even in states of inaction. This lifestyle, which cannot be separated from politics, is undoubtedly the dominant element that characterizes the civilized (urban) existence of "political man" in its philosophical sense. The most basic possibility of talking about morality, where two people are concerned, and law, where there are three people, is also this civilized way of existence of human beings.

Everyday life is essentially a phenomenon intertwined with politics. Perhaps for this reason, theoretical approaches such as philosophy can become political philosophy only by removing the "here and now" from being a reference point, as Leo Strauss puts it. But it is ironic that political theories produced by keeping a distance from the here and now are trying to transform these two issues, from which they ultimately make their point of departure. To put it more clearly, the theory of politics has a formative mode of manner that always puts practical life in its own direction. Nevertheless, everyday life and practical language are always rich in terms of providing content to political theories, which will always exceed their perspective.

As the Journal of Humanities of Ondokuz Mayıs University, we have always been aware of the fact that the minimal political situations that we mentioned above and that we encounter even in daily life are also in question for ourselves, even if they look like a "publishing policy". As a requirement of this policy, we tried to include only the articles that were found to be sufficient in terms of quality. Our publishing life has been an academic process, primarily with the meticulous criticism of our referees, who are distinguished members of our editorial and advisory board, and the devoted work of our editorial board.

It was also significant that the majority of the articles in our December 2022 issue, the second issue of our 3rd volume, consisted of articles that touched politics in one aspect. Among these articles, Umut Çevik's article titled "The Monopoly Economy Applied in Egypt during the Governorship of Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1805-1848)" examines the economic situation behind the scenes of a power structure that has exceeded forty years, while Mustafa Ersagun Dalan's article titled "A Portrait in the Last Ottoman Parliament during the War Years: Mehmet Ata Bey" examines the political life of a figure who was active in politics in the last period of the Ottoman Empire and the first period of the Turkish Republic in the light of new documents. Ömer Mete's article titled "An Issue of Polemic Between DP and CHP within the Framework of Hydraulic Works Policies: Seyhan Dam" reveals how even a physical structure related to practical life cannot be apolitical, while Se-

lim Yıldız's article titled "The Nationalist Movement Party's Approach to the Issue of National Culture and National Identity (1970s)" has been a clear example of how ideologies affect culture in terms of political theory, as we mentioned above. The article titled "A Comparative Analysis of Turkey with Previous and Next 5 Countries According to the 2007 Logistics Performance Index (LPE) Ranking", written by Nurullah Erem and Recep Kemal Certel, evaluates the logistics performance of our country for a certain period of time and provides political actors with some historical data for re-evaluating the performance. Although the article titled "Forms and Vezins/Usuls Used in Iranian Classical Music" by Ehsan Raeisi and Ahmet Çakır, which seems to be the most distant from politics in this issue, leaves out the local and religious musical forms of Iran, it seems to be the product of a minimal political decision about which two cultures' musical accumulation will be compared at the very beginning if we compare the scales and meters with Turkish music. Moreover, just as a musical performance at the end of long academic conversations transforms the minds, the article has given a "pause" to the political weight of this issue, and it always gives us a perfect picture with 2/4, 3/4, 3/8 meter and makes us envision the desire to be on a destination.

We would like to thank the authors of these valuable studies, each of which contributes to our issue from a different perspective and our assistant editors, who contributed to the emergence of the sixth issue, Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU and Assoc. Prof. Dr. Okay PEKŞEN and our language editors Assoc. Prof. Dr. Emrah EKMEKÇI and Assist. Prof. Dr. Ömer SARAÇ. On behalf of our journal, we would also like to thank the distinguished reviewers and editorial board members contributing to the current issue by examining the articles academically.

Prof. Dr. Ali BOLAT
(Editor)

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi/Research Article

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Valiliği Döneminde (1805-1848) Mısır'da Uyguladığı Tekel Ekonomisi 245-265

Monopoly Economy Applied in Egypt During the Governorship of Kavalalı Mehmed Ali Pasha (1805-1848)

Umut ÇEVİK

Harp Yıllarında Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Bir Portre: Mehmet Ata Bey 267-288

A Portrait in the Last Ottoman Parliament During the War Years: Mehmet Ata Bey

Mustafa Ersagun DALAN

Su İşleri Politikaları Çerçevesinde DP ve CHP Arasında Bir Polemik Konusu: Seyhan Barajı 289-329

An Issue of Polemic Between DP and CHP Within the Framework of Hydraulic Works Policies: Seyhan Dam

Ömer METE

Milliyetçi Hareket Partisi'nin Millî Kültür ve Millî Kimlik Meselesine Yaklaşımı (1970'ler) 331-363

Nationalist Movement Party's Approach to the Issue of National Culture and National Identity (1970s)

Selim YILDIZ

Türkiye'nin 2007 Yılı Lojistik Performans Endeksi (LPE) Sıralamasına Göre Kendisinden Önceki ve Sonraki 5 Ülke ile Karşılaştırmalı Analizi 365-385

A Comparative Analysis of Turkey with Previous and Next 5 Countries According to the 2007 Logistics Performance Index (LPE) Ranking

Nurullah EREM , Recep Kemal CERTEL

İran Klasik Müziğinde Kullanılan Formlar ve Vezinleri/Usulleri. 387-408

Forms and the Vezins/Usuls Used in Iranian Classical Music

Ehsan RAEISI, Ahmet ÇAKIR

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Valiliği Döneminde (1805-1848) Mısır'da Uyguladığı Tekel Ekonomisi

Monopoly Economy Applied in Egypt During the
Governorship of Kavalalı Mehmed Ali Pasha
(1805-1848)

Umut ÇEVİK¹

¹Sinop Üniversitesi, Sinop

• ucevik@sinop.edu.tr • [ORCID > 0000-0003-1837-0547](https://orcid.org/0000-0003-1837-0547)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Ağustos / August 2022

Yıl / Year: 2022 | **Cilt – Volume:** 3 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 245-265

Atıf/Cite as: Çevik, U. "Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Valiliği Döneminde (1805-1848) Mısır'da Uyguladığı Tekel Ekonomisi". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 3(2), December 2022: 245-265.

KAVALLALI MEHMED ALİ PAŞA'NIN VALİLİĞİ DÖNEMİNDE (1805-1848) MISIR'DA UYGULADIĞI TEKEL EKONOMİSİ

ÖZ

Mehmed Ali Paşa, 1805 ve 1848 yılları arasındaki valiliği döneminde Mısır'da idari, mali, askeri, ekonomi ve eğitim alanında hayata geçirdiği reformlarla iktidarını sağlam temeller üzerine inşa etmiştir. Özellikle modern askeri tekniklerle eğitim görmüş bir kara ordusu ve donanmaya sahip olması, bölgesel bir güç odağı konumuna gelmesini sağlamıştır. Sahip olduğu bu askeri ve siyasi güç, bölgesel nüfuz alanını genişletme isteğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu düşünce Osmanlı Devleti ile zaman zaman anlaşmazlık yaşamasına yol açmış ve nihayetinde de isyan etmesine neden olacak süreci başlatmıştır. İsyân bayrağını açmasının ardından yaklaşık on yıl boyunca devam eden mücadelesi sırasında, Mısır'da kurduğu sistemin bir sonucu olarak elde ettiği ekonomik ve askeri güç sayesinde İstanbul'un ve Avrupalı devletlerin müdahalelerine karşı koyabilmiş ve iktidarını korumayı başaramıştır.

Bu çalışmada Mehmed Ali Paşa'nın bölgesel bir güç merkezi olarak ortaya çıkmasını sağlayan ve aynı zamanda kırk üç sene boyunca iktidarda kalmasının en önemli nedenlerinden birini oluşturan Mısır'da kurduğu ekonomik yapı incelenmiştir. Paşa, ekonomik yapının temelini tarım, ticaret ve sanayi alanında uyguladığı tekel sistemine dayandırmıştır. Tekel sistemi sayesinde Mısır'ın bütün sosyal, idari ve mali yapısını tamamen kontrol altında tutmayı başarmış ve iktidarı boyunca muazzam bir zenginliğe sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Mehmed Ali Paşa, Ekonomi, Tekel Sistemi.

MONOPOLY ECONOMY APPLIED IN EGYPT DURING THE GOVERNORSHIP OF KAVALLALI MEHMED ALI PASHA (1805-1848)

ABSTRACT

During his governorship between 1805 and 1848, Mehmed Ali Pasha built his power on solid foundations with the reforms he implemented in Egypt in the fields of administrative, financial, military, economy and education. Having a land army and navy trained with modern military techniques has enabled it to become a regional power center. This military and political power it possesses has led to the emergence of a desire to expand its regional sphere of influence. This thought ca-

used him to have disagreements with the Ottoman Empire from time to time and eventually started the process that would cause him to revolt. After he unfurled the flag of rebellion, he was able to resist the interventions of Istanbul and European states, and managed to maintain his power, thanks to the economic and military power he gained as a result of the system he established in Egypt during his struggle that continued for about ten years.

In this study, the economic structure that Mehmed Ali Pasha established in Egypt, which enabled him to emerge as a regional power center and also constituted one of the most important reasons for his staying in power for forty-three years, was examined. Pasha based the economic structure on the monopoly system he applied in the fields of agriculture, trade and industry. Thanks to the monopoly system, he was able to keep Egypt's entire social, administrative and financial structure under complete control, and he had enormous wealth during his rule.

Keywords: *Egypt, Mehmed Ali Pasha, Economy, Monopoly System.*

GİRİŞ

Mehmed Ali Paşa, 1769 yılında Kavalâda dünyaya gelmiştir.^[1] Babası, bekçi-başılık görevi ifa eden İbrahim Ağa, annesi ise Kavalâ'nın kuzeyindeki Drama'nın Nusretli köyünden ve aynı zamanda Kavala Çorbacısı Hacı Hüseyin Ağa'nın kızı Zeyneb Hatun'dur.^[2] Mehmed Ali, bekçibaşılığın yanı sıra tütün ticaretiyle de ilgilenen babasının yanında çalıştığı sırada Marsilyalı tüccar Leon ile tanışmış, ilk önce onun postacısı sonra da simsarı olmuştur.^[3] Daha sonra dayısı Kavala Çorbacısı

[1] Mehmed Ali Paşa'nın hakkında yazılan birçok eserde genel olarak 1769 yılında doğduğu kabul edilmiş olsa da farklı tarihler ileri sürüldüğü de görülmektedir. 1769 yılının kabul edilmesindeki sebeplerden biri, paşanın aynı yıl dünyaya gelen Napolyon ve Wellington gibi tarihsel şahsiyetlerle kendisini bir tutma isteğidir. Bkz. Heath W. Lowry ve İsmail E. Erünsal, *Aslına Dönüş Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kavala Kasabası ile Bağları Mimari Eserler, Kitabeler ve Belgeler*, Kıvanç Tanrıyar (çev.), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 1.; Gilbert Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Son Firavun*, Ali Cevat Akkoyunlu (çev.), Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s. 31.; Paşanın mezar taşı kitabesinde Hicri 13 Ramazan 1265/Miladi 2 Ağustos 1849 tarihinde 82 yaşında vefat ettiği yazmaktadır. Kitabedeki bilgiler, 7 Mayıs 1769 ile 26 Nisan 1770 tarihleri arasında herhangi bir gün doğmuş olabileceğini göstermektedir. Afaf Lütfi Al-Sayyid Marsot, *Egypt in the reign of Muhammad Ali*, Cambridge University Press, Cambridge 1984, p. 24.; 1847 yılında Kahire'de açılan barajların anısına basılan bir madalyonda ise paşanın doğum tarihi, Hicri Nisan 1184 olarak yazılmıştır. Madalyondaki bilgiye göre 27 Nisan 1770 ile 15 Nisan 1771 tarihleri arasındaki bir günde dünyaya gelmiştir. Bkz. Şinasi Altundağ, "Mehmet Ali Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, c. VII, Milli Eğitim Basimevi, İstanbul 1957, s. 566.; Khaled Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, Abdullah Yılmaz (çev.), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 15.; Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Son Firavun*, s. 30.

[2] Lowry ve Erünsal, *Aslına Dönüş Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın...*, ss. 3-4.

[3] Atilla Çetin, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği, Osmanlı Belgelerine Göre*, Fatih Ofset, İstanbul 1998, s. 28.

Hüseyin Ağa'nın isteği üzerine askerlik mesleğini icra etmeye başlamıştır^[4] 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesi üzerine Fransızları bölgeden çıkarmak amacıyla Osmanlı Devleti, bir ordu toplamıştır. Ordu içerisinde Kavala ve civarından toplanan başıbozuk Arnavut askerler de bulunmaktadır. Mehmed Ali, bu ordu ile birlikte 1801 yılında Mısır'a gitmiştir.^[5] Aynı yıl Arnavut askerlerin serçemesi olmuştur^[6]

Fransız işgalinin sona erdirilmesinin ardından Osmanlı Devleti, Mısır'da kuvvetli bir idare tesis edememiştir. Memluk beylerinin idare üzerindeki etkilerini kırmak ve onlarla mücadele etmek amacıyla Hüsrev, Tahir, Ali ve Hurşit Paşaları vali olarak atamıştır. Mehmed Ali, bu valilere karşı çevirdiği entrikalarla görevden alınmalarını sağlamış ve 1805 yılında Vehhabilerin elindeki Medine'yi kurtarmak şartıyla Babiâli tarafından Mısır valiliğine atanmıştır. 1811'de oğlu Tosun Paşa'yı Vehhabi seferinin başına atadığı için düzenlediği bir davette Memluk beylerinin büyük bir bölümünü öldürtmüş ve otoritesinin önündeki en büyük yerel gücün birinden kurtulmuştur.^[7]

1818'de Vehhabi ayaklanmasını bastırmasıyla birlikte Hicaz'ı Vehhabilerin elinden kurtararak İslam dünyasında büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Ayrıca bu başarısı karşısında Habeş Valiliği ve Mekke Şeyhu'l-haremlîği vazifelerinin oğlu İbrahim'e tevcih edilmesiyle nüfuzunu Arabistan coğrafyasına yayma imkânı yakalamıştır.^[8] Vehhabi seferinin ardından Sudan üzerine yürümüştür. 1822'de Sudan'ı ele geçirmiş ve "Hükümdar-ı Sudan" adıyla bir vali atayarak hâkimiyetini tesis

[4] Emine Fuat Tuğay, *Bir Aile Üç Asır*, Şeniz Türkömer (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 122.

[5] Marsot, *Egypt in the reign of Muhammad Ali*, p. 31.; Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali...*, s. 27.; Muhammet Haneî Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25, İstanbul 2002, s. 62.; Mehmed Ali'nin, Köse Mustafa Paşa komutasındaki birliklerle 14 Temmuz 1799 tarihinde Mısır'a ayak bastığı yönünde bilgiler de mevcuttur. Arthur E. P. Brome Weigall, *A History of Events in Egypt from 1798 to 1914*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1915, p. 41.; D. A. Cameron, *Egypt in the Nineteenth Century on Mehmed Ali and His Successors Until the British Occupation in 1882*, Smith, Elder & Co., London 1898, p. 41.

[6] Çetin, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği...*, s. 29.

[7] Altundağ, "Mehmed Ali Paşa", ss. 567-569.; Mehmet Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 6, Ankara 1995, s. 198.; 1 Mart 1811 tarihinde Kahire kalesinde yaşanan bu olayda 450 kadar Memluk beyi öldürülmüştür. Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali...*, s. 64.; *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, Deniz Zarakolu (çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 83.

[8] Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841 I. Kısım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1945, s. 28.; Vehhabilerin en güçlü kalelerinden biri olan Deriyye'nin İbrahim Paşa tarafından alındığı haberi İstanbul'a ulaştığı zaman şehirde şenlikler düzenlenmiş ve kalelerden günde üç defa atılan toplarla bu zafer kutlanmıştır. İbrahim Paşa'nın Hicaz bölgesini Vehhabi tehlikesinden kurtarması Sultan II. Mahmut tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. II. Mahmut başta İbrahim Paşa olmak üzere bu zaferde yararlılık gösteren herkese samur kürk, çelenk ve hançer hediye etmiştir. Bkz. Kamuran Şimşek, "Mehmed Ali Paşa ve Vehhâbiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXI/42, (2021-Bahar), s. 35.

etmiştir. 1821 yılında Mora Yarımadası'nda vuku bulan ve kısa zamanda Ege ve Akdeniz'deki adalara kadar yayılan Rum isyanının alınan tüm önlemlere rağmen bastırılmaması üzerine isyanı bastırmak amacıyla görevlendirilmiştir. Avrupalı askeri uzmanlar tarafından eğitilen Mısır ordusu, 1824 yılında oğlu İbrahim Paşa komutasında Mora'ya hareket etmiştir. İbrahim Paşa, asilerin elindeki birçok bölgeyi kurtarmayı başarmıştır. Ancak Mehmed Ali Paşa, 1827 yılında gerçekleşen Navarin baskınında Osmanlı ve Mısır donanmasının uğradığı ağır zayıat sonrasında Mora'da bulunmanın tehlike arz etmesi üzerine İngilizlerle anlaşarak birliklerini 1828'de Mora'dan geri çekmiştir.^[9]

Paşa'nın askerlerini padişahın onayını almadan geri çekmesi ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında II. Mahmud'un Osmanlı ordusuna yardım talebini reddetmesi, sadaretle arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. Mehmed Ali Paşa, Osmanlı-Rus savaşının sonunda imzalanan Edirne Antlaşması'nın akabinde kendisine vaat edilen Girit ve Suriye valiliklerinin tarafına verilmesini istemiştir. Ancak II. Mahmud, Paşa'nın Suriye'yi ilhak ederek bir Arap devleti kurmasından şüphelendiği için sadece Girit valiliğinin tevcih edilebileceğini bildirmiştir.^[10] Ardından Mehmed Ali Paşa, II. Mahmud'un valiliğini elinden almak için yaptığı planı öğrenmesi üzerine isyan etmiş ve Suriye üzerine yürümüştür.^[11]

Akka Valisi Abdullah Paşa'ya Mısır'dan kaçarak sığınan 6.000 köylünün geri gönderilmemesini ve Abdullah Paşa'ya verdiği 11.000 kese borcun ödenmemesini ileri sürerek 2 Kasım 1831 tarihinde Suriye seferini başlatan Mehmed Ali Paşa, kısa zamanda Zerra, Humus ve Belen'de Osmanlı birliklerini yenerek tüm Suriye'yi ele geçirmiştir.^[12] Ardından Anadolu içlerinde ilerleyen İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu, 21 Aralık 1832 tarihinde Konya'da gerçekleşen savaşta da Osmanlı birliklerini mağlup etmeyi başarmıştır. İlerlemeye devam eden İbrahim Paşa, 2 Şubat 1833'te Kütahya'ya girmiştir. Mısır birliklerinin ilerleyişi karşısında saltanatını kaybetme tehlikesiyle karşılaşan II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa ile anlaşma yollarını aramıştır. Müzakereler sonucunda 5 Mayıs 1833'te taraflar arasında Kütahya Sözleşmesi imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Adana valiliği de Paşa'ya tevcih edilmiştir. Mısır birlikleri Toros dağlarının güneyine çekilmiş ve böylece isyanın ilk safhası sona ermiştir.^[13]

[9] Altundağ, "Mehmet Ali Paşa", s. 570.

[10] Ragıp Raif, Rauf Ahmed, *Bab-ı Ali Hariciye Nezareti, Mısır Meselesi*, Mustafa Öztürk ve Sevdâ Özkaya Özer (haz.), Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 22, Elâziğ 2011, ss. 11-12.

[11] II. Mahmud'un planına göre Sadrazam Selim Mehmet Paşa, Şam valiliğine tayin edilecekti. Selim Mehmet Paşa, burada gerekli tüm hazırlıkları yaptıktan sonra ani bir baskınla Mısır'a girecek ve Paşa'yı valilikten azledecekti. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, c. III-IV, TTK, Ankara 1980, s. 269.

[12] Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı...*, ss. 56-64.

[13] Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", ss. 200-203.

Kütahya'da varılan anlaşma sonucunda Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında başlayan barış dönemi çok uzun sürmemiştir. II. Mahmud, Ruslarla 1833'te Hünkâr İskelesi ve 1838'te İngiliz ile Fransızlarla Balta Limanı Antlaşması'nı imzalamış, adı geçen devletlerin yardım ve desteğini kazanmıştır. Mevcut durum, Mehmed Ali Paşa'nın valiliğini garanti altına alabilmek maksadıyla idaresinde bulunan valiliklerin babadan oğula geçecek şekilde sadarettten talep etmesine neden olmuştur. Suriye ve Adana'dan birlikleri çekmesi karşılığında Mısır, Akka ve Trablusşam valilikleri için teklifi kabul edilmiştir. Ancak Paşa, öneriyi kabul etmediği gibi bağımsızlığını ilan etme girişiminde bulunmuştur.^[14] Bu gelişme üzerine II. Mahmud, Mısır sorununa bir son vermek maksadıyla Hafız Mehmed Paşa komutasında bir ordu hazırlayarak Suriye sınırına hareket etme emri vermiştir. 29 Haziran 1829 tarihinde Nizip'te gerçekleşen savaşta Hafız Mehmed Paşa, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır birlikleri karşısında ağır bir yenilgi almıştır. Ardından Mısır birlikleri Antep, Maraş ve Urfa'yı ele geçirmiştir.^[15]

Nizip savaşından hemen sonra II. Mahmud vefat edince Osmanlı tahtına Abdülmecid çıkmıştır. Abdülmecid, Paşa ile devam eden anlaşmazlığa bir son vermek istemiştir. Bu sırada başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir nota göndererek aralarında yapacakları görüşmenin sonucu belli olmadan Paşa ile bir anlaşmaya varılmamasını beyan etmişlerdir. Avusturya ve Prusya'nın da dâhil olduğu bu devletler, 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra'da bir konferans toplamışlardır. Konferans sonunda imzalanan antlaşmaya göre Mısır valiliğinin babadan oğula geçmesi şartıyla Paşa'nın işgal ettiği yerlerden geri çekilmesi kararlaştırılmıştır.^[16] Londra Konferansı'nda Mısır sorununu çözüme kavuşturan kararlar, Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilmiştir. Abdülmecid, 13 Şubat 1841 tarihinde yayınladığı bir fermanla Mısır'ın idaresini Paşa'ya ve Paşa öldükten sonra ailesine bıraktığını beyan etmiştir. 23 Mayıs'ta yazılan ikinci bir fermanla Paşa'nın Mısır üzerindeki haklarında düzenlemeye gidilmiş ve Mısır valiliğinin Paşadan sonra veraset yoluyla ailenin en yaşlı erkek üyesine geçmesi kararlaştırılmıştır.^[17]

[14] Mehmet Karataş, "Mehmed Ali Paşa ve Mısır Meselesi", *Ekev Akademi Dergisi*, 9/22, Kış 2005, s. 277.; Mehmed Ali Paşa ilk defa bağımsızlık ilan edeceğini Fransa'nın İskenderiye Konsolosu M. Cochelet ile yaptığı bir görüşme esnasında dile getirmiştir. William Cargill, *Mehemet Ali, Lord Palmerston, Russia and France*, John Reid and Co., Newcastle 1840, pp. 41-43.

[15] Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870 An Empire Besieged*, Routledge, London and New York 2007, p. 389-390.

[16] Özge Özkoç, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 106.

[17] 13 Şubat 1841 tarihinde Mehmed Ali Paşa'ya iki ferman gönderilmiştir. Birinci fermanla Mısır valiliğinin kendisinden sonra silsile yoluyla hanedana verileceği, ailede erkek çocuk kalmadığı takdirde padişahın uygun gördüğü birinin valiliğe atanacağı, Paşa'nın veraset imtiyazına hak kazanmış olsa da rütbe ve kıdem konusunda diğer vezirle ile eşit statüde olacağı, Mısır ordusunun mevcudiyetinin 18.000 askerle sınırlandırılacağı, yüzbaşılık rütbesine kadar olan atamaların Paşa tarafından yapılabileceği, padişahın izin almadan savaş gemisi inşa edilemeyeceği belirtilmiştir. İkinci fermanla ise Sudan'ın veraset sistemine dâhil edilmeden Paşa'nın idaresine bırakıldığı beyan edilmiştir. 23 Mayıs tarihli fermanla ise 13 Şubat tarihli fermana nazaran bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu fermanla orduda albaylık rütbesine kadar

İmtiyaz fermanı ile birlikte Mısır valiliğini veraset yoluyla uhdesine alan Paşa, ömrünün sonuna kadar Osmanlı Devleti ile bir barış döneminin içine girmiştir. Paşa'nın son yılları, dizanteri hastalığıyla mücadele içerisinde geçmiştir. Hastalığını tedavisi için verilen gümüş nitrat tozu akıl sağlığının gün geçtikçe bozulmasına yol açmış ve bunama belirtileri göstermeye başlamıştır.^[18] Mısır'ı yönetemeyecek duruma gelmesi üzerine Eylül 1848'te Mısır valiliği oğlu İbrahim Paşa'ya tevcih edilmiştir. Sağlığının gittikçe kötüleşmesinin ardından Mehmed Ali Paşa, 2 Ağustos 1849 tarihinde vefat etmiştir.^[19]

1. MEHMED ALİ PAŞA İKTİDARİNİN EKONOMİK GÜCÜ: TEKEL EKONOMİSİ

1.1 Toprak Reformu ve Tarımsal Tekelleşme

Mehmed Ali Paşa, valiliğinin ilk yıllarını iktidarını sağlamlaştırmak, ayrıcalıklı sınıfları denetim altına almak ve kendisine tabi bürokratik bir sınıf oluşturmakla geçirmiştir. Bu nedenle geleneksel iltizam sistemini devam ettirmiş, tarım alanındaki radikal kararlarını iktidarını kesin olarak sağlamlaştırmasının ardından uygulamaya koymuştur.

Mevcut toprak mülkiyet sisteminin, gelir üretmeye yönelik bir mekanizma olmaktan çok uzakta olduğunu ve iktidarını ancak düzenli ve sağlam bir mali yapı ile desteklenmesi gerektiğini kavrayan Paşa, yerelde son derece etkin bir rol oynayan Memlukler ve ulemanın ayrıcalıklarına son vererek, Mısır'da uygulayacağı tarımsal reformların önündeki en büyük engellerden birini kaldırmıştır. Paşa'nın otoritesi, valiliğinin ilk yıllarında ancak Aşağı Mısır ile sınırlıdır. Yukarı Mısır, Memluklerin egemenliği altında bulunmaktadır. Kontrolü altındaki bölgelerden istediği miktarda vergi toplayamamaktadır. Bu nedenle 1806 yılında mültezimlerin geleneksel iltizam vergisinden kâr ettikleri faizin yarısını Mısır hazinesine bırakmalarını emretmiştir. Bir yıl sonra ise birçok vergiden muaf tutuldukları için ekonomik ve siyasi alanda önemli bir güce erişen ulemanın nüfuzunu kırmak amacıyla sahip oldukları topraklardan vergi alınacağını ilan etmiştir. 1808'de bir kısım mültezimin iltizamlarını iptal ederek, yakınlarına devretmiştir. 1809'da ise yeni bir vergi sistemi kurmuştur. Yeni sisteme göre eyaletteki tüm toprak çeşidinden vergi alınmasına karar vermiştir. Böylece mültezimlere ait faizin yarısının hazineye aktarılması ve

olan atamalar, Paşa tarafından yapılabilecektir. Bkz. 15 Numaralı *Mühimme-i Mısır Defteri, Mehmed Ali Paşa'dan Hüseyin Kamil'e Mısır Siyasi Tarihinin Önemli Belgeleri*, Haz.: Süleyman Kızıltoprak, TTK, Ankara 2015, ss. 125-131.

[18] Afaf Lütfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 66.

[19] Altundağ, "Mehmet Ali Paşa", s. 574.

ulemanın itirazlarına rağmen ellerindeki imtiyazlı toprakların vergilendirilmesi yasallaştırılmıştır.^[20]

Yıl	Kuruş	Yıl	Kuruş
1798-1801	6.855.700	1835-1836	160.000.000
1800-1821	66.054.065	1844	230.000.000
1829	55.390.000	1845-1846	219.000.000
1834-1835	140.500.000	1846-1847	152.545.000
1835	112.500.000		

Tablo 1. 1798-1847 Yılları Arasında Mısır'da Arazi Vergisinden Elde Edilen Gelir^[21]

1811 yılında Memluk beylerini Kale katliamında yok etmesi, yeni toprak mülkiyetine geçişin dönüm noktası olmuştur. İltizamların büyük bir çoğunluğuna sahip olan ve yerelde iktidarının önündeki en büyük engel olarak gördüğü Memlukleri ortadan kaldırması, daha köklü reformların uygulanmasının önünü açmıştır. Aynı yıl Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı Yukarı Mısır'a defterdar olarak atamıştır. İbrahim Paşa'nın ilk görevi, merkezi hükümetin yetkisini kendi kontrolü dışındaki bölgelere yaymaktır. İkinci görevi ise hazineye düzenli gelir akışını sağlamaktır. Mehmed Ali Paşa, amacını gerçekleştirmek maksadıyla Yukarı Mısır'daki tüm toprakların araştırılmasını emretmiştir. Kadastro faaliyeti sonucunda Memluk toprakları, Yukarı Mısır'da Memluk hâkimiyeti döneminde imtiyazlarını koruyan ve Memluk olmayan mültezimlerin toprakları, ulemanın elinde bulunan imtiyazlı topraklar ve vakıf toprakları kayıt altına alınmıştır. Rızık ve vakıf arazileri, ilk başta iltizam arazilerine uygulanan verginin yarısı oranında vergilendirilmiştir. Arazinin çoğu sonraki yıllarda tam bir denetim altına alınacaktır. Fakat 1811-1813 yılları arasında iltizam sistemi Yukarı Mısır'da tamamen kaldırılmıştır.^[22]

[20] Helen Anne B. Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, Harvard University Press, Cambridge 1961, p. 47.; Kenneth M. Cuno, *The Pasha's Peasants, Land, Society and Economy in Lower Egypt, 1740-1858*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, p. 106.; Allan E. Rossi, *Mohammed Ali's Egypt: A Case Study of Peripheral Industrialization*, Master Thesis, Montreal University, Canada 1978, p. 133.; Sevda Özkaya Özer, "19. Yüzyılda Mısır'da Uygulanan İktisat Politikaları ve Mısır Maliyesinin İflasa Sürüklenişi", İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2 (Elazığ, 24-25 Haziran 2010), Mustafa Öztürk ve Ahmet Akşin (ed.), Elâzığ 2013, ss. 914-915.

[21] Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, p. 330.; Rossi, *Mohammed Ali's Egypt...*, p. 171.

[22] Ali A. Soliman ve M. Mabrouk Kotb, "Egypt's Finances and Foreign Campaigns, 1810-1840", *Global Dimensions of African Economic History*, 18-19 October 2019, Barcelona University, Barcelona 2019, pp. 7-8.

1813 yılına gelindiğinde ise Vehhabi seferinin Mısır ekonomisini sarsması ve İngiltere ile Rusya arasında yeniden tahıl ticaretinin başlaması nedeniyle tahıl ihracatından elde edilen gelirlerin düşmesi, Mehmed Ali Paşa'nın kaynaklarını arttırabilmesi için yeni planlarını devreye almasını gerektirmiştir. Eylül ayında hazırlanan programda ekilebilir arazinin genişletilmesi, fellah olarak adlandırılan Mısır'ın Arap kökenli köylülerine mültezimlerin uyguladıkları ek vergilerin kaldırılması ve fellahların yeni vergi sistemine dâhil edilmesi, cami ve vakıf arazilerinin imtiyazının kaldırılması, arazi imtiyazına sahip Paşa'ya yakın kişilerin vergi indirimi imtiyazlarından vazgeçilmesi, yetiştirilen mahsulün türüne göre tüm toprakların sınıflandırılması ve her sınıf için tekdüze arazi vergisinin oluşturulması, vergi sisteminin basitleştirilerek hazineye büyük bir gelir akışının sağlanması gibi kararlar alınmıştır.^[23] Bu kararların uygulamaya konulmasının ardından Aşağı Mısır'da kadastro çalışmaları 1813 yılında başlatılabilmektedir. Bu sırada Vehhabi seferini denetlemek üzere Ekim 1813'te Arabistan coğrafyasına hareket eden Paşa, kethüdasını Aşağı Mısır'da görevlendirmiş ve kendisine bütün iltizamlara el koyması yönünde emir vermiştir. Kasım ayında başlatılan çalışmalar, Mayıs 1814'te sona erdirilmiş, detaylı bir çalışmanın sonucunda tüm ekilebilir ve ekilemeyen araziler, yollar ve kanallar kayıt altına alınmıştır.^[24] Yukarı Mısır ve Kahire civarında bulunan yaklaşık 600.000 feddanlık vakıf arazisi vergiye tabi tutulmuştur.^[25] Çalışma sırasında ölçü birimi olarak kullanılan feddanın geleneksel ölçüğünde değişikliğe gidilmiş, daha küçük ölçüye sahip feddan sayesinde arazi sahiplerinin dörtte bir ya da üçte bir oranında toprağı kamulaştırılmıştır.^[26] Eyaletteki tüm toprakları kayıt altına almak konusunda kararlı bir tutum sergileyen Paşa, 1821 yılında bir kez daha kadastro çalışması başlatmıştır. Daha önce Yukarı ve Aşağı Mısır'da gerçekleştirilen kadastroda, bazı köylerdeki topraklar kayıt altına alınmamıştır. Oğlu İbrahim Paşa başkanlığındaki bir heyetin yürüttüğü çalışma sonucunda ekilmemiş ve işlenmemiş topraklar belirlenmiş ve kaydedilmiştir.^[27] Böylece ekili olmayan arazilerin belirlenmesi, sulama sisteminin yaygınlaştırılması ve pamuk gibi ihracat geliri yüksek tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ile birlikte ekilebilir arazi oranı gün geçtikçe artmıştır. 1824 yılında yaklaşık 3.000.000 feddan olarak tah-

[23] Nelly Hanna, *Money, Land and Trade An Economic History of the Muslim Mediterranean*, I. B. Tauris, New York 2002, pp. 58-62.

[24] Cuno, *The Pasha's Peasants...*, p. 107.

[25] Kenneth M. Cuno, "The Origins of Private Ownership of Land in Egypt A Reappraisal", *International Journal of Middle East Studies*, 12/3 (November 1980), p. 252.

[26] Cuno, *The Origins of Private...*, p. 257; Öküz ya da bir çift öküz anlamına gelen feddan, tek veya çift öküzün bir gün içerisinde sürebileceği arazi miktarını belirlemek için ölçü birimi olarak kullanılmıştır. Mehmed Ali Paşa döneminde yapılan düzenleme ile bir feddan, 4.416,53 metrekare olarak belirlenmiştir. Cengiz Kalek, "Feddan", *TDVİA*, c. 12, İstanbul 1995, ss. 293-294.

[27] Cuno, *The Pasha's Peasants...*, p. 112.; İbrahim Paşa'nın heyetinde Yukarı Mısır'daki köy ve kasabalardan 60 mühendis, bir grup Avrupalı mühendis, Galî'nin yönetimindeki Kıpti ölçümcüler ve 1816 yılında kurulan Mühendislik Okulundan yetkililer bulunmaktaydı. Alan Mikhaîl, *Osmanlı Ağacı Altında Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve Çevre Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 124.

min edilen ekili arazi miktarı, 1835'te 3.500.000'a yükselirken 1840'da 3.856.226 feddana ulaşmıştır.^[28]

Mısır'da tarım, geleneksel bir şekilde Nil Nehri'nin mevsimsel olarak değişen debisine göre şekillenmektedir. Tarımsal üretimin devamlılık arz etmesi ve arttırılması, ekilebilen arazilerin genişletilmesi ve ürünü çeşitlendirmenin yolu, düzenli bir sulama sistemine ve su havzalarının çoğaltılmasına bağlıdır. Dolayısıyla tarım reformunu başarıya ulaştırmada en önemli unsurlardan birinin düzenli bir sulama sisteminin mevcudiyetine bağlı olduğunu kavrayan Paşa, valiliğinin ilk yıllarından itibaren eyalette bulunan su kanallarının onarımına önem verdiği gibi yeni kanallar ve barajlar inşa edilmesini de sağlamıştır. Bu kapsamda 1808 yılının Temmuz ayında Manfalut'un güneydoğusunda bulunan Bani Kalb Kanalı, 79 gün süren uzun bir çalışmanın ardından onarılmıştır.^[29] 1816'da Nil taşkınlarını önlemek amacıyla 100 kadar bent inşa edilmiştir.^[30] 1817'de ise döneminin en büyük yatırımlarından biri ve Paşa'nın gücünün adeta bir nişanesi olan yeni bir kanal projesi hayata geçirilmiştir. Mısır'ın bir liman kenti konumundaki İskenderiye, su yoluyla Nil Nehrine bağlı değildir. Mısır'ın iç kesimlerinde elde edilen ürünlerin hızlı bir şekilde Akdeniz ticaretinde önemli bir rol oynayan limana ulaştırılmasında zorluk yaşanmaktadır. Ayrıca yeni açılacak kanal ile birlikte İskenderiye, bütün bir yıl boyunca tatlı su kaynağına sahip olacak ve tarımsal üretim de artacaktır. Fransız Mimar Pastal Coste'nin kontrolünde başlayan kazı çalışmaları üç yıl sürmüştür. 72 kilometre uzunluğundaki kanalın maliyeti 35.000 altını bulmuştur. Üç yıl boyunca projede 300.000 civarında işçi çalıştırılmış, yaklaşık üçte bir oranında işçi hastalıktan ve ağır çalışma koşullarından vefat etmiştir. 1820 yılında açılışı yapılan kanala, Sultan II. Mahmud'a ithafen, "Mahmudiye" adı verilmiştir.^[31] Aynı zamanda İskenderiye Limanı derinleştirilmiş ve birer rıhtım, deniz feneri, cephanelik, kuru havuz ile birlikte depolar inşa edilmiştir.^[32] Kanal, Paşa'nın iktidarının ulaştığı seviyenin ve kendisinden önceki valilerden hiçbirinin başaramadığı ölçekte bir alt-yapı projesini, hayata geçirebilme başarısının bir simgesidir.^[33] Ekilebilir arazilerin genişlemesi, artan tarımsal üretim ve ihracat, sulama sistemlerine devamlı surette yatırım yapılmasını zorunlu kılmıştır. 1832 yılına kadar yaklaşık iki yüz kilometre su kanalı inşa edilirken 1834'te Fransız Mühendis Linant gözetiminde Nil'in Reşid ve Dimyat kollarının ayrıldığı bölgede bir baraj inşaatı projesi başlatılmıştır. Çe-

[28] A. E. Crouchley, *The Economic Development of Modern Egypt*, Longmans, Green and Co., Great Britain 1938, p. 58.

[29] Mikail, *Osmanlı Ağacı Altında Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 99.

[30] Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Son Firavun*, s. 208.

[31] Khaled Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali...*, ss. 84-85.

[32] Charles Issawi, *The Economic History of the Middle East and North Africa*, Columbia University Press, New York 1982, p. 49.

[33] Khaled Fahmy, "The era of Muhammad 'Ali Pasha, 1805-1848", *The Cambridge History of Egypt, 2, Modern Egypt, from 1517 to the end of the Twentieth Century*, M. W. Daly (eds.), Cambridge University Press, Cambridge 2008, p. 152.

şitli gerekçeler ile yapımına ara verilen inşaat, Fransız Mühendis Mougel'in proje sorumlusu olarak atanmasının ardından yeniden gündeme alınmıştır. Mougel'in geliştirdiği yeni proje kapsamında Paşa'nın temelini bizzat attığı inşaat, 1847 yılında tekrar faaliyete geçmiştir.^[34]

Gerek kadastro çalışmalarıyla ekilmekte olan ve ekilebilecek arazilerin belirlenmesi ve kayıt altına alınması gerekse sulama kanallarının yaygınlaştırılması ile birlikte üretimin artması, tarımsal işgücü sınıfının düzenli ve disiplinli bir şekilde yeni sisteme adapte olma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum, fellahları sistemin önemli bir parçası konumuna getirmiştir. Kadastro faaliyetleri sırasında fellahlara 3 ile 5 feddan arasında tarıma elverişli arazi tahsis edilmiştir. Böylece toprağın özel mülkiyetine sahip olamasalar da vergilerini ödedikleri sürece, üretim yapma hakkına sahip olmuşlardır.^[35] Tarımsal reformlar tatbik edilmeden önce fellahlar, özgür bir şekilde istediği ürünü ekebilmektedir. Nil taşkınları sonucunda tarım arazilerinin sel suları altında kalması ve sulama sisteminin yetersizliği nedeniyle yılda yaklaşık 150 gün çalışmaktadır. Geri kalan günleri zanaatçılıkla iştigal ederek ya da çalışmayarak geçirmektedir Ancak Paşa'nın uyguladığı angarya sistemi fellahları tamamen disiplin altına almış ve çalışmaya zorlamıştır. 1829 yılında "Layihatü Ziraati'l-Fellah" adlı layiha ve bir yıl sonra layihadan daha geniş kapsamlı hukuksal bir içeriğe sahip "Kanunü'l-Fellah" yasasının yürürlüğe konulması ile birlikte angaryadan kaçan, tarımsal üretime sekte vuran fellahların nasıl cezalandırılacağını kesin hükme bağlanmıştır. Mevcut sistemde fellahlar, yaklaşık 250 gün angarya işlerinde çalışmak zorunda kalmıştır. Sadece fabrika işçileri, angaryadan muaf tutulmuştur. Hangi ürünü ne zaman ekeceği sıkı bir kontrol mekanizması ile belirlenmiş ayrıca her ne sebeple olursa olsun köylerini terk etmeleri yasaklanmıştır. Kanuna göre yönetici sınıf da dâhil olmak üzere mevcut sistemin işleyişine engel olan herkes kınama, sürgün ve kırbaç gibi cezalara çarptırılmıştır.^[36]

1.2. Ticari Tekelleşme

Tarımsal üretim üzerinde artan denetim, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki iktisadi yapıyı tamamen kontrol altında tutmasını sağlayan tek el ekonomisini ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da devam eden Napolyon Savaşları, Mısır'ın hububat ürünlerine duyulan ihtiyacın artmasına neden olmuştur. İskenderiye üzerinden Avrupa'ya uzanan ticaret sayesinde Paşa, gelirini önemli ölçüde arttırmayı başarabilmiştir. 1812'de Yukarı Mısır'da yerel düzeyde tekelleşme sistemini uygulamaya başlamış-

[34] Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Son Firavun*, ss. 213-316.

[35] Issawi, *The Economic History...*, p. 144.

[36] Marsot, *Egypt in the reign of Muhammad Ali*, pp. 109-110.; 55 maddeden oluşan kanun hakkında ayrıntılı bilgi için Muhammed Hamidullah Ağırakça, *Mısır'da Kanunlaştırma Hareketleri (19. Yüzyıl Örneği)*, Akdem Yayınları, İstanbul, ss. 183-189.

tır. Tüccarların tüm tahıl mahsullerini doğrudan satmasını yasakladığı gibi kâşifler vasıtasıyla da köylülerin tüketimleri için sakladığı mahsule de el koymuştur. Pirinç, tekelleştirilen ilk ürün olmuştur. Fellahlar, yetiştirdikleri ürünü sabit bir fiyattan hükümete satmak zorunda kalmıştır. Böylece fellahlardan sabit bir ücretle ucuza alınan ürün, yüksek fiyatlar ile Avrupa'ya ve iç piyasaya satılarak, büyük bir gelir artışı sağlanmıştır.^[37] 1816 yılında ise tekel sisteminin kapsamı genişletilerek tam anlamıyla devlet tekelı kurulmuştur. Pamuk, şeker, keten, çivit, pirinç, buğday, arpa, keten tohumu, susam yağı ve diğer bitkisel yağlar, afyon ve benzeri ürünler tekel sistemine dâhil edilmiştir.^[38] Bu sistem sayesinde Paşa, Mısır'ın en büyük tüccarı konumuna gelmiş, ihracat ve ithalatı sürekli kontrol altında tutmuştur. Ancak uzun yıllar boyunca uygulanan sistemde zaman zaman değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. 1831 yılında yaşanan kıtlık, halkın temel yiyecek maddelerini temin edememesine yol açmıştır. Kıtlık nedeniyle buğday, mısır, fasulye ve arpanın serbest bir şekilde yetiştirilmesine ve iç piyasada belirli bir oran ve fiyatla satılmasına müsaade edilmiştir. 1834'te ise tüm tarım ve sanayi ürünleri üzerindeki vergiler azaltılmıştır.^[39]

Pamuk, Paşa'nın uygulamaya koyduğu tarım reformunun ve tekel ekonomisinin en önemli kaynağı haline gelmiştir. Mısır'da uzun zamandır yetiştirilmektedir. Ancak sulama kanallarının yetersizliği ve kalitesi düşük bir tür kullanılması nedeniyle büyük ölçekte ekimi yapılamamaktadır. Yeni su kanallarının ve çarklarının, barajların inşa edilmesinin ardından ekilebilir arazinin genişlemesi, birçok üründe olduğu gibi pamuk ekim sahalarının da artmasını sağlamıştır. Pamuk, 1820'li yılların başından itibaren ihracatın ve tekel ekonomisinin başlıca gelir kaynağı konumuna gelmiştir. Mısır ekonomisinde devrim yaratacak gelişme, endüstriyel getirisi oldukça yüksek olan uzun lifli bir pamuk çeşidi üretiminin başarıyla gerçekleştirilmesi olacaktır. 1817 yılında Paşa'nın hizmetine giren Fransız Tekstil Mühendisi Louis Alexis Jumel, Paşa'nın yakınlarından Maho Bey'in bahçesinde Hindistan'dan getirilen bu yeni pamuk türünü görmüş ve ıslah için çalışmaya başlatmıştır. Jumel'in çalışmaları Paşa'nın dikkatini çekmiş ve kendisine 125.000 kuruşluk maddi bir destekte bulunmuştur. "Jumel" ya da "Maho" pamuğu olarak adlandırılan bu yeni türün 1821 hasadı oldukça verimli bir düzeye gelmiştir.^[40]

Aynı yıl İskenderiye'deki bir İngiliz tüccarı olan Samuel Briggs, yeni pamuk türünü İngiltere'ye götürmüş ve Lancashire piyasasına tanıtmıştır.^[41] Bununla birlikte Messrs ve Violier&Graban adlı şirketler de Mısır pamuğunu, Fransa ve İtalya

[37] Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, pp. 112.

[38] Crouchley, *The Economic Development of Modern Egypt*, pp. 61.

[39] Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, pp. 114-115.

[40] Edwin De Leon, *The Khedive's or the Old House of Bondage Under New Masters*, Sampson Low, Marston, Searle&Rivington, London 1877, pp. 206-207.

[41] Crouchley, *The Economic Development of Modern Egypt*, p. 62.

gibi büyük pazarlara ihraç etmeye başlamıştır.^[42] Amerikan pamuğuna göre daha ucuz ve aynı kalitede görülen Mısır pamuğuna Avrupa'da duyulan ilgi bir anda artmıştır. Dolayısıyla Avrupa tekstil endüstrisinde artan talep, pamuk ekim alanlarının genişlemesine, ticaretin büyümesine ve Mehmed Ali Paşa'nın gelirlerinin muazzam düzeyde artmasına neden olmuştur. 1824 yılında yaklaşık 50.000 feddan olan ekim sahası, 1836'da 320.000 feddana ulaşmıştır.^[43] Kuşkusuz bu duruma, ihracattan elde edilen gelirleri düzenli bir şekilde arttırma isteğinin yanı sıra Suriye ile birlikte Anadolu'nun güney kısımlarının ele geçirilmesinin ve toprakların tarıma açılmasının büyük bir katkısı olmuştur.^[44]

Yıl	İhracat (Kantar)	Yıl	İhracat (Kantar)
1821	99	1836	243.230
1822	35.108	1837	315.470
1823	159.466	1838	238.833
1824	228.078	1839	134.097
1825	218.312	1840	159.301
1826	216.181	1841	193.507
1827	159.642	1842	211.030
1828	59.225	1843	261.064
1829	104.920	1844	153.363
1830	213.585	1845	344.955
1831	186.675	1846	202.040
1832	136.127	1847	257.492
1833	56.067	1848	119.965
1834	146.892	1849	119.965
1835	213.604		

Tablo 2. Pamuk İhracatı, 1821-1849^[45]

[42] Samuel Briggs, 35.000 balya pamuk İngiltere'ye götürürken, Violier&Graban şirketi Fransa ve İtalya'ya 15.000 balya pamuk sevk etmiştir. *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, p. 142.

[43] Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, p. 143.

[44] Adana ve çevresinde önemli düzeyde ziraat yapılmaktaydı. İbrahim Paşa'nın kontrolünde dört bin keşikten fazla hayvan ve çift aleti bulunmaktaydı. Ticareti tekelleştirmek amacıyla Mısır kumpanyasına bağlı iki bin kese sermayeli bir kumpanya da kurulmuştu. İbrahim Paşa tarım ve ticareti elinde tutarak, Adana ve çevresinden on dört bin kesenin üzerinde bir gelir elde etmekteydi. Murat Keha, "Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında Mısır'ın Ekonomik Durumuyla İlgili Sultan Abdülmecid'e Sunulan Bir Lahiya", *Doğu Esintileri*, 7, Temmuz 2017, ss. 104-105.

[45] Rossi, *Muhammed Ali's Egypt...*, p. 140.

Mısır ekonomisinin en temel gelir kaynağı konumuna gelen pamuk, 1821 yılında ancak 99 kantar^[46] ihrac edilmiştir. Yukarıda değinildiği üzere Avrupa tekstil sektörünün yoğun ilgisi, her geçen yıl pamuk ihracatında büyük artış yaşanmasını sağlamıştır. Paşa, 1824 yılında Mora isyanına iştirak ettiği dönemde ciddi ölçüde ihtiyaç duyduğu gelirlerin önemli bir kısmını pamuk ihracatı ile karşılamıştır. Aynı yıl pamuk ihracatı, 228.078 kantara kadar çıkmıştır. 1830'lu yıllarda payitaht ile girdiği savaş döneminde pamuk üretimi ve ihracatında inişli-çıkışlı bir dönem yaşanmışsa da önemli bir gelir kaynağı olmaya devam etmiştir. 1840'larda ise barış döneminin ardından Paşa, ailesine ve bürokratik yakın çevresine kurduğu büyük çiftlikler ile enerjisini pamuk üretimi üzerine yoğunlaştırmıştır.

Pamuğun temel taşıını oluşturduğu ihracat ekonomisi, diğer tarım ürünlerinin de üretiminin artmasına ve ihrac edilmesine yol açmıştır. Sulanabilir ve ekilebilir arazinin genişlemesine paralel olarak buğday, pirinç, arpa, mercimek, nohut, mısır ve benzeri hububat ürünlerinin yanı sıra keten, keten tohumu, kenevir, çivit, afyon gibi diğer ürünlerin hasatında da büyük bir artış gözlenmiş ve bu ürünler ihracatın ana kalemleri arasına girmiştir. Bununla birlikte aspir, şeker, safran, susam, fasulye, marul, bal ve balmumu, bitkisel yağlar ve ipek de Avrupa başta olmak üzere birçok ülkeye satışı gerçekleştirilmiştir.^[47] İhrac ürünleri içerisinde ipek ve ipek böcekçiliği, pamuk üretiminden sonra Paşa'nın itina gösterdiği alanlardan birini oluşturmuştur. 1816 yılından itibaren ipek üretimi için ilk denemeler başlamıştır. Suriye ve Filistin'den ipekböceği yetiştiriciliği konusunda uzmanlar getirilmiştir. İlk denemelerin yarı çöl konumundaki Ra's el-Wadi'de yapılması için yaklaşık 1.500.000 dut ağacı dikilmiştir. Daha sonra eyalet genelinde 3 ile 4 milyon arası daha dut ağacı ekimi yapılmıştır. 1835 yılında özellikle Suriye'den gelen ham ipeğin üzerindeki tekeli kaldırması için artan baskılar nedeniyle Paşa, ipek tekeline vazgeçmek zorunda kalmış, Mısır'daki ipek dokuma faaliyetlerine son vermiştir.^[48]

[46] Mısır'da emtiaya bağlı olarak değişen kantar ölçüsü, Mehmed Ali Paşa döneminde 100'den 150 rıtlaya çıkarıldı. 1829 yılında pamuk kantarı resmi olarak 125 rıtlaya sabitlendi ancak 1835'te 100 rıtlaya indirildi. Bir rıtlı, 3.884 gramlık bir dirheme eşitti. Dolayısıyla Paşa döneminde bir kantarın ölçüsü, 388,4 kilogram ile 582,6 kilogram arasında değişiklik göstermiştir. Cuno, *The Pasha's Peasants...*, p. 208.

[47] A. B. Clot Bey, *Aperçu General Sur L'egypte, I-II*, Brukselles 1840, pp. 274-287; William Holt Yates, *The Modern History and Condition Egypt*, I, Smith, Elder And Co., London 1843, p. 465; Bu dönemde Avrupa ile gelişen ticarete bağlı olarak, ithalatta da önemli oranda artış yaşanmaktaydı. Başlıca ithal malları arasında Avusturya'dan kereste, bakır, demir, mamul pamuk, kumaş, cam ve hırdavat; İtalya'dan işlenmiş pamuklar, ipek ve yünlü ürünler, demir ve hasır örgü; İngiltere'den demir, çatal-bıçak takımı, kömür, işlenmiş pamuk ve askeri malzeme; Fransa'dan ise kumaş, ipek ürünler, şeker, kurşun ve şarap bulunmaktaydı. 1830'lu yılların başında Mısır'ın ithalata, 1.568.000 sterline ulaşmıştı. C. Rochfort Scott, *Rambles in Egypt and Candia*, II., Henry Colburn Publisher, London 1837, pp. 167-168.

[48] Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, pp. 165-166.

Ürün	1816	1829	1836	1843	1844
Buğday	134.000	150.000	19.426	446.598	287.502
Fasulye	230.000	160.000	14.724	397.945	430.489
Mercimek	26.000	40.000	-----	8.645	5.538
Arpa	10.000	80.000	24.957	16.988	57.051
Nohut	20.000	----	-----	9.973	8.385
Bakla	12.000	20.000	-----	11.221	22.053
Çemen Otu	15.000	----	-----	-----	-----

Tablo 3. 1816-1844 Yılları Arasında İhraç Edilen Bazı Gıda Maddelerinin Miktarı (Ardab)^[49]

1.3. Sanayi Alanında Tekelleşme

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Mısır'da mevcut az sayıdaki sanayi kurumları, örgütlenmenin ilk aşamasındadır. Her kasabadaki üretim merkezleri, bir veya daha fazla usta veya şeyh tarafından kontrol edilen bir dernek veya lonca şeklinde örgütlenmiştir. Başlıca endüstriyel ürünler yün, pamuk, ipek ve keten gibi tekstil ürünleridir. Diğer endüstriler un değirmenciliği, yağ presleme, safran ve çivit üretimi, çömlek, güherçile ve aynı zamanda şehirlerdeki çeşitli sanat ve zanaatlardan ibarettir.^[50] Ayrıca işgal sırasında Fransızların kurduğu un, bira, şapka, baruthane ve silah fabrikaları da mevcuttur.^[51] Vehhabi seferi nedeniyle ticaretteki düşüşü telafi etmek ve gelirlerini arttırma yollarını arayan Mehmed Ali Paşa, 1814 yılında İsveç Başkonsolosu Joseph Bokty, bir kısım tüccar ve ticari konsolos ile yaptığı görüşmede kendisine sunulan, Mısır'da üretilen hammaddelerin ülkedeki ucuz işgücü ile birleştirilerek üretilen sanayi ürünlerinin rekabetçi fiyatlar ile dünya pazarında talep görebileceği fikrini benimsemiş ve bu doğrultuda hareket etmeye karar vermiştir.^[52] 1816 yılında tarımda uyguladığı tekelleşmeyi sanayi alanına da genişletmiştir. Zanaatkarlar, üretim için gerekli olan hammaddeyi yönetimden almak ve yönetimin belirlediği fiyattan satmak zorunda bırakılmıştır. Ayrıca yönetime teslim edilecek ürünlere hükümet damgası basılması zorunluluğu getirilmiştir. Damgalanmamış ürünlere el konulmuştur. Böylece Paşa, üretimi kontrol altında tutmayı başardığı gibi üreticiden oldukça düşük fiyatla aldığı ürünleri, yüksek kâr oranıyla ihraç ederek, önemli bir gelir kaynağı oluşturmuştur.^[53]

[49] Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, p.157.

[50] Crouchley, *The Economic Development of Modern Egypt*, p. 67.

[51] Naiem A. Sherbiny ve Omaima M. Hatem, *State and Entrepreneurs in Egypt Economic Development since 1805*, Palgrave Macmillan, New York 2015, p. 35.

[52] Derek James Overton, *Some Aspects of Induced Development in Egypt under Muhammad Ali Pasha And Khediv Ismail*, Master Thesis, University of British Columbia, 1971, p. 78.

[53] Crouchley, *The Economic Development of Modern Egypt*, p. 68.

1817'de modern sanayileşmenin ilk adımları atılmıştır. Kordofan ve Bulak'ta Maltadan gelen uzmanlar ve işçilerin çalıştığı, "Malta" fabrikası olarak bilinen modern makineler ile donatılmış iki adet tekstil fabrikası açılmıştır. Yine Bulak'ta iki adet boyama fabrikası inşa edilmiştir. Kalifiye işçiye duyulan ihtiyaç, özellikle Cenova, Leghorn ve Marsilyadan gelen erkek ve kadın işçiler ile giderilmeye çalışılmıştır.^[54] Jumel'in yeni pamuk türünü yetiştirmede başarılı olması ile birlikte tekstil endüstrisinde önemli bir atılım gerçekleşmiştir. Eyaletin birçok bölgesinde dokuma, iplik eğirme, bez, boya fabrikaları ve değirmenler faaliyete geçmiştir.^[55] 1837 yılına gelindiğinde Aşağı ve Yukarı Mısır'da 29 adet tekstil fabrikası bulunmaktadır.^[56]

Tekstil endüstrisi, askeri reformlar sonucunda gün geçtikçe büyüyen ordunun ihtiyaçlarını da önemli ölçüde karşılamaktadır. Askeri üniformalar, pamuk ve kumaş fabrikalarında üretilmiş ve dışa bağımlılık azaltılmıştır. Aynı zamanda Müslüman dünyası için önemli olan fes üretiminde de büyük bir başarı elde edilmiştir. 1824 yılında Tunus'tan zanaatkarlar getirilmiş ve aynı yıl kurulan fabrikada üretime geçilmiştir. Kısa bir süre sonra yerel fes pazarı ele geçirildiği gibi Anadolu piyasasında da Mısır fesi oldukça talep görmüştür.^[57]

Mehmed Ali Paşa, tekstil sektörü dışında birçok geri kalmış endüstriyel alana da önemli yatırımlarda bulunmuştur. Şeker üretimi için rafineri açmış, pirinç temizleme ve parlatma fabrikaları kurdu muştur. Birçok kasabada çivit, yağ presleme, deri tabaklama işletmeleri açılmış, Kahire'de bir kâğıt fabrikası faaliyete başlamıştır. Ordu ve donanmanın ihtiyacını karşılamak amacıyla katran fabrikası inşa edilmiştir.^[58] Bununla birlikte 1822'de İskenderiye'de ve tersanede, 1836'da Mahmudiye kanalında Avrupa teknikleri ile üretim yapan üç adet cam fabrikası kurulmuştur.^[59]

Paşa'nın askeri modernleşme ve genişleme politikaları, Mısır'da ağır sanayi endüstrisinin gelişmesinde en büyük etkenlerden birini oluşturmuştur. Ordusunu ve donanmasını modern silahlar ile donatmak ve bunu gerçekleştirirken de dışa bağımlılığı olabildiğince azaltmak istemiş ve bu amaçla silah fabrikaları, dökümha-

[54] 1818 yılında 4.000 Mısır lınının yeni kurulan fabrikalarda çalıştırılma kararı alınmıştır. Roger Owen, *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, I. B. Tauris, New York 2009, p. 70.

[55] Fabrikaların kuruldukları yerler ve isimleri için, bkz. Ömer Tousun, *El-Sana'i ve'l-Medarisü'l-Harbiyye Fi Ahd-i Muhammad Ali Başa*, Hindawi, Kahire 2015, ss. 8-16.

[56] Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, p. 69.

[57] John Dunn, "Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry", *The Journal of Military History, Society for Military History*, 61/2, April 1997, p. 237.

[58] Mohammad A. Chaichian, "The Effects of World Capitalist Economy on Urbanization in Egypt, 1800-1970", *International Journal of Middle East Studies*, 20/1 (Feb. 1988), Cambridge University Press, England 1988, p. 27.

[59] Jean Batou, "L'Égypte de Muhammad-'Ali. Pouvoir Politique et Développement Economique, 1805-1848", *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 46 année, No. 2, 1991, p. 406.

neler ve tersaneler inşa ettirmiştir. 1815-1816 arasında Kahire Kalesi'nde oluşturulan büyük bir cephanelik, ayda 1.600 tüfek, kılıç ve mühimmat üretebilmektedir.^[60] Kahire'nin dışında el-Ravda adasında kurduğu diğer bir askeri tesis de en önemli silah üretim merkezlerinden biridir. Askeri bir disiplin ile çalıştırılan işçiler, silah arabaları, topçu vagonları, top mermisi ve tüfek üretmektedir.^[61] Aynı bölgede Fransız Martel yönetiminde ve eyaletin farklı bölgelerinde birçok barut fabrikası açılmıştır.^[62] Bunun yanı sıra ordunun ve donanmanın tamirat ve yedek parça ihtiyacının ortaya çıkması, büyük dökümhanelerin inşa edilmesine neden olmuştur. 1820 yılında İngiliz Galloway tarafından eyaletin en önemli sanayi tesislerinden biri olan Bulak Dökümhanesi faaliyete geçirilmiştir. Tekstil endüstrisinde kullanılmak üzere eğirme makineleri ve dokuma tezgâhlarının yapımının da gerçekleştirildiği dökümhane, ayda 625 tüfek üretilmektedir. Dökümhane, ihtiyaç duyulduğu takdirde üretim artırılarak ayda 3.000 adet tüfek imal edebilecek bir kapasiteye sahiptir.^[63] Askeri sanayinin en önemli kuruluşlarından biri de İskenderiye Limanı'nda inşa edilen tersanedir. 1827 yılında yaşanan Navarin baskınında Mısır donanmasının ağır ziyat vermesi nedeniyle 1831 yılında başlatılan Suriye Seferi'nde Paşa, güçlü bir donanmaya gereksinim duymuştur. Gerek gemi tedarikinde dışa bağımlılığı azaltmak gerekse Suriye topraklarındaki ordusunun iase ve güvenlik ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla 1832 yılında Fransız Gemi Mühendisi M. de Cerisy'e, İskenderiye tersanesini inşa ettirmiştir.^[64]

Paşa'nın tarım, ticaret ve sanayi alanında uyguladığı tekel ekonomisi, 1820'li ve 1830'lu yıllarda Mısır'ın ekonomik gelirlerini önemli ölçüde arttırmıştır. Yetiştirilen ve imal edilen tarım ve sanayi ürünleri, ithalat vergisinin arttırılması ile birlikte kısa sürede iç piyasanın hâkimi konumuna gelmiştir. Ayrıca zenginleşmenin getirdiği güç, Mora Harekâtı ile Suriye ve ardından Anadolu içlerine kadar devam eden seferler sırasında oluşan maliyetin karşılanmasını da sağlamıştır. Ancak 1830'lu yılların sonlarına kadar başarılı bir şekilde uygulanan bu iktisadi politika, 1838 yılında Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan Balta Limanı Sözleşmesi ile uygulanabilir bir sistem olmaktan çıkarılmıştır.

[60] Owen, *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, p. 71.

[61] Rossi, *Muhammed Ali's Egypt...*, p. 104.

[62] Tousun, *El-Sana'î ve'l-Medarisü'l-Harbiyye...*, p. 29.

[63] Crouchley, *The Economic Development of Modern Egypt*, p. 70.

[64] Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali...*, s. 117.

Yıl	Gelir-Kuruş	Yıl	Gelir-Kuruş
1805	5.000.000	1829-30	246.897.000
1812	23.000.000	1833	253.000.000
1817-18	150.413.000	1834-35	311.410.000
1822	188.500.000	1835-36	306.430.000
1825	200.000.000	1838	259.119.000
1826	200.000.000	1842	292.663.000
1827	250.000.000	1845-46	289.005.000
1829	255.864.000	1846-47	300.202.000

Tablo 4: 1805-1847 Yılları Arasında Mehmed Ali Paşa'nın Gelir Miktarı ^[65]

Paşa'nın Suriye ve Anadolu seferleri, özellikle İngiltere'nin Hindistan ve Doğu Akdeniz ticaretini tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Ortadoğu'da Paşa gibi güçlü bir aktörün çıkarlarını zedeleyeceğini düşünen İngiltere, Mısır ordusunu destekleyen ekonominin zayıflatılması gerektiğine karar vermiştir. Balta Limanı Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte İngiliz tüccarlarına Osmanlı egemenliğinin herhangi bir kısmına girme, yerlilerin toprak ve sanayi ürünlerini satın alma hakkı verilmiştir. Böylece çiftçiler ve üreticilerin mamullerini hükümetten başka hiç kimseye satamadığı Mısır da İngiliz tüccarlarına açılmıştır. Antlaşmanın ilgili maddesiyle Mehmed Ali Paşa'ya büyük bir kâr ve güç vermiş olduğu düşünülen tekel sistemini kırmak tasarlanmıştır. Antlaşmanın uygulanması, kaçınılmaz olarak tekel sistemi ve onunla birlikte sanayi sisteminin çöküşünü hızlandıracaktır.[66] Paşa, birkaç yıl boyunca antlaşmanın Mısır'da uygulanmasına karşı koymaya çalışmıştır. Bu esnada İstanbul'a karşı giriştiği bağımsızlık mücadelesi, sanayi ve tarımsal üretimin

[65] Rossi, *Muhammed Ali's Egypt...*, p. 173.; Cuno, *The Pasha's Peasants...*, p. 118.

[66] Issawi, *The Economic History...*, p.19.; İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ticaret antlaşması müzakereleri devam ettiği bir sırada İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Elçisi Ponsonby'ye 6 Şubat 1838 tarihli bir talimatname gönderilmişti. İngiliz Hükümeti, bu talimatnameyle Ponsonby'den Osmanlı Devleti'ni anlaşmaya ikna etmesi için tekel sistemi kaldırıldığı takdirde Mehmed Ali Paşa'nın gücünün kırılacağı önerisini ileri sürmesini istemişti. Osmanlı Devleti bu öneriyi kabul ederse antlaşma hükümleri Mısır'da da tatbik edileceğinden, Mehmed Ali Paşa ordusunun ve donanmasının en büyük ekonomik dayanağını oluşturan tekel sisteminden mahrum bırakılacaktı. Böylece Mısır ordusu ve donanması zamanla ekonomik gücünü kaybedeceği için tehlike arz etmekten uzaklaşacaktı. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münâsebetleri (1580-1850)*, TTK, Ankara 2013, ss. 128-130.; Müzakereler sonucunda Osmanlı Devleti ve İngiltere, antlaşma hükümleri üzerinde mutabakata vardı ve taraflar arasında 16 Ağustos 1838 tarihinde Balta Limanı'nda Osmanlı-İngiliz Ticaret Muâhedeşi imzalandı. Balta Limanı Ticaret Antlaşması ismiyle de bilinen bu antlaşmada Osmanlı coğrafyasında uygulanan tekel sisteminin sona erdirilmesi kararlaştırıldı. Antlaşmanın altıncı maddesine Mehmed Ali Paşa'nın gücünü kırmaya verilen önemi göstermek amacıyla da özellikle Mısır ile ilgili bir hüküm eklendi. Antlaşma maddelerinin bütün Osmanlı topraklarında geçerli olacağı vilayetlerin isimleri verilmeden hüküm altına alınmışken, Mısır vilayeti özellikle zikredilmiş ve ilgili maddeye eklenmişti. Bkz. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münâsebetleri (1580-1850)*, ss. 138-140.

düşmesine neden olmuş, fabrikalar zarar etmeye başlamış ve büyük bir kısmı kapatılmıştır. Birçok fabrika ve tarım işçisi, orduda silahaltına alınmıştır. Paşa, mevcut olumsuz mali duruma uzun yıllardır yüzde 3 oranında belirlediği ithalat vergisini, 1841 yılında yüzde 5'e çıkararak cevap vermeye ve zenginliğini korumaya çalışmıştır. Ancak artan uluslararası baskılar 1842'de antlaşma maddelerinin Mısır'da uygulanmasını kabul etmek zorunda bırakmıştır. Sonunda tekel sistemi sona erdirilmiş ve Mısır ekonomisi gelişmiş ülkelerin açık pazarı haline gelmiştir.[67] Her ne kadar tekeller sona erdirilmiş olsa da Paşa, benzer bir sistemi uygulamaya koyarak kendisinin ve hanedanın zenginliğini ve ticari gücünü korumayı başarmıştır. Özellikle 1838 yılından sonra ailesi, askeri komutanlar ve bürokratlar tarafından özel mülkiyet kapsamında çiftlikler kurulmuştur. Pamuk ve pirinç gibi ticari getirisi yüksek ürünlerin yetiştirildiği ve yaklaşık 335.000 feddanlık bir araziye sahip çiftlikler sayesinde, ekonomik gücü elinde tutmaya devam etmiştir.[68]

SONUÇ

Mehmed Ali Paşa, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı tarihini şekillendiren önemli şahsiyetlerden biridir. 1801 yılında Arnavut askerlerin komutan yardımcısı olarak ayak bastığı Mısır'da kısa süre içerisinde siyasi entrikalarla valilik makamını ele geçirmeyi başarmıştır. III. Selim'in Mısır valiliğini tevcih etmesinin ardından yerelde oldukça nüfuz sahibi Memluk beylerini ve ulemayı saf dışı bırakmış ve devletin içinde bulunduğu siyasi durumdan da faydalanarak hükümranlığını tesis etmiştir. Valiliği boyunca devamlı surette sadaretle bir çekişme içerisinde olan Paşa, iktidarda kalmanın ancak idari, siyasi, ekonomik ve askeri alanda güçlü bir yapıya sahip olmaktan geçtiğini kavramış ve bu anlamda uyguladığı reformlarla Mısır'da tamamen kendi düşüncesine uygun bir yapı inşa etmiştir.

Mehmed Ali Paşa üzerine yapılan çoğu araştırmada genellikle sadaretle arasında vuku bulan sorunlar nedeniyle ortaya çıkan isyan dönemi incelemeye tabi tutulmuştur. Bununla birlikte Mısır'da uyguladığı idari, askeri ve eğitim alanında reformlar da diğer araştırma konularının başında gelmiştir. Paşa'nın siyasi ve askeri gücünün en temel dayanağı olan ekonomik reformlar ve gelişmeler kısmen geri

[67] Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, pp. 187-189.; Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da uyguladığı tekel sistemine son vermesindeki en önemli nedenlerden biri payitahta karşı giriştiği mücadeleden vazgeçmek zorunda bırakılmasıydı. Yaklaşık 10 yıl boyunca asi konumda olan Paşa, sonunda İngiltere, Fransa ve Rusya gibi güçlü devletlerin Mısır sorununa müdahil olmalarıyla birlikte İstanbul ile anlaşmak zorunda kalmıştı. Sultan Abdülmecid'in 13 Şubat ve 23 Mayıs 1841 tarihlerinde ilan ettiği Mısır vilayeti imtiyaz fermanlarında Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle imzaladığı ve imzalayacağı antlaşmaların Mısır'da da tatbik edileceği kesin bir şekilde hükme bağlanmıştı. Bkz. *15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri...*, ss. 126-131.

[68] Cuno, *The Pasha's Peasants...*, p. 161.; Ramiz Paşazade İzzet Bey, 1840 yılında Mısır'ın siyasi ve ekonomik durumu ile ilgili kaleme aldığı ve Sultan Abdülmecid'e sunduğu layihasında Paşa, ailesi ve yakınlarının 400.000 feddandan fazla çiftlik arazine sahip olduğunu belirtmiştir. Keha, *"Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında Mısır'ın Ekonomik Durumuya İlgili ..."*, s. 118.

planda kalmıştır. Tarım, ticaret ve sanayide uyguladığı tekel sistemi sonucunda Mısır'ı tamamen kontrolü altına alan Paşa, gün geçtikçe zenginleşmesiyle birlikte modern eğitimli bir kara ordusuna ve donanmaya sahip olabirmiştir. Vehhabi, Sudan ve Mora seferlerini ekonomik açıdan başarılı bir şekilde destekleyebilmiş ve Osmanlı Devleti'ni güçsüz hissettiği anda isyan etmeye cesaret edebilmiştir. Çalışmamızda Mısır'da uygulanan toprak reformu, vergilendirme sistemi, tarım ürünleri çeşitliliğinin ve üretiminin artırılması, ihracat ve ithalat ile sanayileşme faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde incelenerek Mehmed Ali Paşa'nın sahip olduğu askeri ve siyasi gücün temel dayanak noktası olan tekel sisteminin önemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Mehmed Ali Paşa'nın bölgesel siyasi ve askeri güç merkezi konumuna gelmesinin ardında otoriter bir ekonomik yapının bulunduğu anlaşılmaktadır. Paşa, Mısır'da ayrıcalıklı bir sınıf olan Memlukler, ulema ve mültezimlerin imtiyazlarını ortadan kaldırmış ve yeni bir vergilendirme sistemine tabi tutmuştur. Uzun yıllardır uygulanan iltizam sistemine son vermiş, kadastro faaliyetleriyle Mısır'daki tüm toprakları kayıt altına almıştır. Böylece imtiyazlı sınıfın elinde bulunan ve ekilmeyen arazileri tespit ederek vergilendirilmesini sağlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda Yukarı Mısır ve Kahire civarındaki yaklaşık 600.000 feddanlık vakıf arazisi kayıt altına alınmış ve vergiye tabi tutulmuştur. 1824 yılında 3.000.000 feddan olarak tahmine edilen ekilebilir arazi miktarı, yeni ekonomik faaliyetlerle birlikte 1835'te 3,5 milyon feddana ulaşmıştır. Ekilebilir arazinin tespit edilip sisteme dâhil edilmesi ile birlikte toprak vergisinde oldukça önemli bir artış gözlenmiştir. 1801 yılında 6.855.700 kuruş olan Mısır toprak vergisi, Mehmed Ali Paşa'nın uyguladığı otoriter sistem sayesinde 1821 yılında 66.000.000 kuruş civarına ulaşmış, 1830'ların ortasından itibaren ise 100.000.000 kuruşu geçmiştir.

Tarımsal üretim üzerinde artan denetim, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki iktisadi yapıyı tamamen kontrol altına almasını sağlayan tekel sistemini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Avrupa'da Mısır'ın hububat ürünlerine duyulan ihtiyacın ortaya çıkması ile birlikte artan ticari faaliyetler, gelirlerin büyük oranda artmasına neden olmuştur. İthalat ve ihracatı tamamen kontrol altına alan paşanın zenginleşmesinin temel kaynağı, yeni bir pamuk türü olan ve Jumel ya da Maho adıyla adlandırılan pamuğun ihracatın lokomotifine haline gelmesidir. Bu pamuk türünün Avrupa pazarında yoğun talep görmesi, birçok tekstil fabrikasının ve çeşitli sanayi dallarının da ivmelenmesine yol açmıştır. Artan ticari faaliyetler sonucunda Paşa, muazzam bir servete kavuşmuştur. Valiliğinin ilk yılında 5.000.000 kuruş olan Mısır'ın geliri 1822'de 188.500.00 kuruşa ulaşmış, 1830'ların ortalarında 300.000.000 seviyesini aşmıştır.

Tekel sisteminin getirdiği bu iktisadi zenginlik, Mehmed Ali Paşa'nın bölgesel bir güç odağı konumuna gelmesini sağlayan modern eğitim almış Mısır ordusu ve donanmasının ekonomik desteğinin temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Ancak II. Mahmud'a karşı giriştiği mücadele Mısır sorununun uluslararası kamuoyunun en önemli gündem maddesi haline gelmesine neden olmuştur. Özellikle Meh-

med Ali Paşa gibi güçlü bir figürün bölgesel çıkarlarına ulaşma konusunda büyük bir engel teşkil edeceğini düşünen İngiltere'nin Osmanlı devlet merkezi ile işbirliği yapması, Paşa'nın tekel sistemini sürdürebilmesi açısından önemli bir dönüm noktası oluşmuştur. 1838 yılında İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nda Paşa'nın büyük bir güce erişmiş olan askeri kuvvetini zayıflatmak amacıyla tekel sisteminin kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu karar derhal uygulamaya konulamamış olsa da Mısır sorununun çözüme kavuşturulmasının ardından, 1841 tarihli Mısır Vilayeti İmtiyaz Fermanı'ndan yer alan ilgili maddeler ile kesin hüküm verilmiştir. Bununla birlikte Paşa, 1842 yılına kadar tekel sistemini kaldırmak hususunda aceleci davranmamıştır. Ancak uluslararası devletlerin baskılarına daha fazla dayanamamış ve iktisadi zenginliğinin temelini oluşturan tekel sisteminden vazgeçmek zorunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

- 15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri, Mehmed Ali Paşa'dan Hüseyin Kamil'e Mısır Siyasi Tarihinin Önemli Belgeleri, (Haz. Süleyman Kızıltoprak), TTK, Ankara 2015.
- AĞIRAKÇA, Muhammed Hamidullah, *Mısır'da Kanunlaştırma Hareketleri (19. Yüzyıl Örneği)*, Akdem Yayınları, İstanbul 2013.
- AKSAN, Virginia H., *Ottoman Wars 1700-1870 An Empire Besieged*, Routledge, London and New York 2007.
- ALTUNDAĞ, Şinasi, "Mehmet Ali Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, c. VII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1957, ss. 566-579.
- , *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841 I. Kısım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1945.
- BATOU, Jean, "L'Égypte de Muhammad Ali. Pouvoir Politique et Développement Economique, 1805-1848", *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 46. année, No. 2, 1991, pp. 401-428.
- CAMERON, D. A., *Egypt in the Nineteenth Century on Mehemet Ali and His Successors Until the British Occupation in 1882*, Smith, Elder & Co., London 1898.
- CARGILL, William, *Mehemet Ali, Lord Palmerston, Russia and France*, John Reid and Co., Newcastle 1840.
- CHAİCHIAN, Mohammad A., "The Effects of World Capitalist Economy on Urbanization in Egypt, 1800-1970", *International Journal of Middle East Studies*, 20/1 (Feb. 1988), Cambridge University Press, England 1988, pp. 23-43.
- CLOT BEY, A. B., *Aperçu General Sur L'egypte*, II, Brukselles 1840.
- CROUCHLEY, A. E., *The Economic Development of Modern Egypt*, Longmans, Green and Co., Great Britain 1938.
- CUNO, Kenneth M., "The Origins of Private Ownership of Land in Egypt A Reappraisal", *International Journal of Middle East Studies*, 12/3 (November 1980), pp. 245-275.
- , *The Pasha's Peasants, Land, Society and Economy in Lower Egypt, 1740-1858*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- ÇETİN, Atilla, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği, Osmanlı Belgelerine Göre*, Fatih Ofset, İstanbul 1998.
- DE LEON, Edwin, *The Khedive's or the Old House of Bondage under New Masters*, Sampson Low, Marston, Searle&Rivington, London 1877.
- DUNN, John, "Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry", *The Journal of Military History*, Society for Military History, 61/2, April 1997, pp. 231-254.
- FAHMY, Khaled, "The era of Muhammad 'Ali Pasha, 1805-1848", *The Cambridge History of Egypt, 2, Modern Egypt, from 1517 to the end of the Twentieth Century*, M. W. Daly (eds.), Cambridge University Press, Cambridge 2008, pp. 139-179.
- , *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- , *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, (Çev. Deniz Zarakolu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 83.

- HANNA, Nelly, *Money, Land and Trade an Economic History of the Muslim Mediterranean*, I. B. Tauris, New York 2002.
- ISSAWI, Charles, *The Economic History of the Middle East and North Africa*, Columbia University Press, New York 1982.
- KALEK, Cengiz, "Feddan", *TDVİA*, 12, İstanbul 1995, ss. 293-294.
- KARATAŞ, Mehmet, "Mehmed Ali Paşa ve Mısır Meselesi", *Ekev Akademi Dergisi*, 22, Kış 2005, ss. 265-282.
- KEHA, Murat, "Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında Mısır'ın Ekonomik Durumuyla İlgili Sultan Abdülmecid'e Sunulan Bir Lahiya", *Doğu Esintileri*, 7, Temmuz 2017, ss. 95-122.
- KOCAOĞLU, Mehmet, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, s 6, Ankara 1995, ss. 195-210.
- KUTLUOĞLU, Muhammed Hanefi, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa", *TDVİA*, 25, İstanbul 2002, ss. 62-65.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1850)*, TTK, Ankara 2013.
- LOWRY, Heath W., ve İsmail Erünsal, *Aslına Dönüş Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kavala Kasabası ile Bağları Mimari Eserler, Kitabeler ve Belgeler*, (Çev. Kıvanç Tanrıyar), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- MARSOT, Afaf Lütfi Al-Sayyid, *Egypt in the reign of Muhammad Ali*, Cambridge University Press, Cambridge 1984.
- , *Mısır Tarihi Araçların Fethinden Bugüne*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- MIKHAİL, Alan, *Osmanlı Açacı Altında Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve Çevre Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV, TTK, Ankara 1980.
- OVERTON, Derek James, *Some Aspects of Induced Development in Egypt under Muhammad Ali Pasha And Khediv İsmail*, (Master Thesis), University of British Columbia, 1971.
- OWEN, Roger, *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, I. B. Tauris, New York 2009.
- ÖZER, Sevda Özkaya, "19. Yüzyılda Mısır'da Uygulanan İktisat Politikaları ve Mısır Maliyesinin İflasa Sürüklenişi", İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2 (Elâziğ, 24-25 Haziran 2010), Mustafa Öztürk (ed.), Ahmet Akşin, Elâziğ 2013, ss. 911-926.
- ÖZKOÇ, Özge, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.
- RAGİP RAİF, RAUF AHMED, *Bab-ı Ali Hariciye Nezareti, Mısır Meselesi*, (Haz. Mustafa Öztürk ve Sevda Özkaya Özer), Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 22, Elâziğ 2011.
- RİVLİN, Helen Anne B., *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, Harvard University Press, Cambridge 1961.
- ROSSİ, Allan E., *Mohammed Ali's Egypt: A Case Study of Peripheral Industrialization*, (Master Thesis), Montreal University, Canada 1978.
- SCOTT, C. Rochfort, *Rambles in Egypt and Candia*, II, Henry Colburn Publisher, London 1837.
- SHERBİNY, Naiem A and Omaima M. Hatem, *State and Entrepreneurs in Egypt Economic Development since 1805*, Palgrave Macmillan, New York 2015.
- SİNOUE, Gilbert, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Son Firavun*, (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu), Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.
- SOLİMAN, Ali A. and M. Mabrouk Kotb, "Egypt's Finances and Foreign Campaigns, 1810-1840", *Global Dimensions of African Economic History*, 18-19 October 2019, Barcelona University, Barcelona 2019, pp.1-13.
- ŞİMŞEK, Kamuran, "Mehmet Ali Paşa ve Vehhâbîler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXI/42, (2021-Bahar), ss. 19-46.
- TOUSUN, Ömer, *El-Sana'i ve'l-Medarisü'l-Harbiyye Fi Ahd-i Muhammad Ali Başa*, Hindawi, Kahire 2015.
- TUGAY, Emine Fuat, *Bir Aile Üç Asır*, (Çev. Şeniz Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- WEIGALL, Arthur E. P. Brome, *A History of Events in Egypt from 1798 to 1914*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1915.
- YATES, William Holt, *The Modern History and Condition Egypt*, I, Smith, Elder And Co., Londra 1843.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD December 2022, 3 (2): 267-288

Harp Yıllarında Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Bir Portre: Mehmet Ata Bey

A Portrait in the Last Ottoman Parliament During the
War Years: Mehmet Ata Bey

Mustafa Ersagun DALAN¹

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat
• ersagundalan60@gmail.com • ORCID > 0000-0001-5803-1051

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 4 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 30 Kasım / November 2022

Yıl / Year: 2022 | **Cilt – Volume:** 3 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 267-288

Atıf/Cite as: Dalan, M.E. "Harp Yıllarında Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Bir Portre: Mehmet Ata Bey".
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 3(2), December 2022: 267-288.

HARP YILLARINDA SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE BİR PORTRE: MEHMET ATA BEY

ÖZ:

Öğrenim hayatına Nevşehir İptidai Mektebinde başlayan Mehmet Ata Bey, orta öğrenimi Karaman Rüştîyesinde tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul Mercan İdadisini bitirmiş ve 1905 Temmuzunda Mülkiye Mektebinin yüksek kısmından mezun olmuştur. 1 Eylül 1908 tarihinde Ürgüp Kaymakamlığı'na tayin olması ile devlet memuriyetine başlamıştır. Karaağaç, Aziziye ve Karaman da Kaymakamlık yapan Mehmet Ata Bey, Eylül 1913'te Sivas Vilayeti Mektupçuluğuna atanmıştır. Ardından Yozgat ve Maraş Mutasarrıflıklarına getirilmiştir. Mehmet Ata Beyin Maraş Mutasarrıflığı görevi devam ederken Osmanlı Mebusan Meclisinin son dönemi için yapılan seçimlerde Niğde mebusu olarak seçilmiştir. Mehmet Ata Bey, Osmanlı Mebusan Meclisinde 9 Şubat 1920 tarihli dokuzuncu oturumdan itibaren aktif rol almış, kısa süren mebusluk süresince bir takrir, bir sual takriri ve bazı önemli konular üzerine konuşmalar yapmıştır. Mebusan Meclisinin feshi sonrası Heyeti Temsiliye'nin çağrısına uyarak TBMM'ye Niğde mebusu olarak katılmıştır. Birinci Mecliste iki kez Dâhiliye Vekilliğine seçilmiştir. TBMM'nin II. ve III. dönemlerinde de Niğde mebusu seçilmiş, 1933 tarihinde vefat etmiştir.

Bu çalışmada, yeni belgeler ışığında Mehmet Ata Beyin hayatı ve siyasi faaliyetleri Osmanlı Arşivi, TBMM kayıtları, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Emekli Sandığı Arşivi ve diğer tetkik eserlerden yararlanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ata Bey, TBMM, Osmanlı Mebusan Meclisi, Niğde.

A PORTRAIT IN THE LAST OTTOMAN PARLIAMENT DURING THE WAR YEARS: MEHMET ATA BEY

ABSTRACT

Mr. Mehmet Ata, who started his education life in Nevşehir Primary School, completed his secondary education in Karaman Junior High School. Then, he graduated from İstanbul Mercan High School and completed the higher part of the Civil School in July 1905. When he was appointed to Ürgüp District Governorship on September 1, 1908, he started his civil service. Mr. Mehmet Ata, who was the district governor in Karaağaç, Aziziye, and Karaman, was appointed to Sivas Province Letter Office in September 1913. He was then promoted to the Yozgat and

Maraş Lieutenant Governorships. Mr. Mehmet Ata was elected as the deputy of Niğde in the elections held for the last term of the Ottoman Parliament while he was working as the Governor of Maraş. Mr. Mehmet Ata took an active role in the Ottoman Parliament from the 9th session on February 9, 1920, and during the short period of his deputyship, he gave speeches one report, one question, and some important issues. After the dissolution of the First Parliamentary Assembly, he followed the call of the Representation and joined the Grand National Assembly of Turkey (GNAT) as a deputy from Niğde. He was elected twice as the Minister of Internal Affairs in the First Assembly. He was elected as the deputy of Niğde during the II. and III. period of GNAT and died in 1933.

In this study, within the scope of new documents, the life and political activities of Mr. Mehmet Ata were examined by using the Ottoman Archive, the records of the Turkish Grand National Assembly, the reports of First Parliament, the Retirement Fund Archive, and other research:

Keywords: *Mr. Mehmet Ata, Turkish Grand National Assembly, Ottoman Parliamentary Assembly, Niğde.*

GİRİŞ

Türk tarihi açısından 19. yüzyılın ikinci yarısından Milli Mücadele dönemine kadar yaşanan olaylar sadece Osmanlı Devleti'ni değil çağdaş dünyanın oluşum sürecini de ilgilendirmektedir. Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın başlarından beri "Şark Meselesi" adı altında Anadolu'dan atılmak ve topraklarının paylaşılması hususunda Avrupalı Devletlerin en önemli meselesi olmuştur. Zira I. Dünya Savaşı esnasında nasıl paylaşacaklarını gizli anlaşmalarla belirlemişlerdir. Mondros'un imzalanması ile bu gizli niyetler de bir bakıma kamuoyu ile paylaşılmış, çok geçmeden de sebep dahi aramaksızın işgallere başlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile birlikte Türk milleti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş aşamasında dönüm noktası niteliğinde önemli bir sınav daha vermiştir.

Bu çalışmada ele alınacak olan Mehmet Ata Bey de hem Osmanlı Devleti'nin mülki idaresinin çeşitli kademelerinde hem de TBMM'de üstlendiği görevlerle Türk milletine katkı sağlamıştır. Maraş'ın işgali sırasında Mutasarrıflık görevini ifa eden Mehmet Ata Bey, büyük bir soğukkanlılık ve itidalle, önceleri İstanbul hükümeti sonra Heyeti Temsiliye ile irtibat kurarak süreci yönetmiştir. Maraş Mutasarrıflığı görevini sürdürürken Osmanlı Mebusan Meclisine Niğde mebusu olarak seçilmiştir. Mehmet Ata Bey, Osmanlı Mebusan Meclisinde 9 Şubat 1920 tarihli dokuzuncu oturumdan itibaren aktif rol almıştır. Kısa süren mebusluk süresince 1 takdir, 1 sual takriri ve bazı önemli konular üzerine konuşmalar yapmıştır.

Ardından Ankara'ya geçerek TBMM'ye katılmıştır. İki kez Dâhiliye Vekilliği yapan Mehmet Ata Bey TBMM'nin II. (1923) ve III. (1927) dönemlerinde de tekrar Niğde mebusu olarak seçilerek görevini ölümüne kadar devam ettirmiştir.

Bu noktadan hareketle idari, siyasi ve tecrübi birikimleri sayesinde Türk milletine emeği geçmiş olan Mehmet Ata Bey'in hayatını ve siyasi faaliyetlerini yeni belgeler ışığında kamuoyu nezdinde değerlendirmek gayesindeyiz.

1. MEHMET ATA BEYİN HAYATI VE MEMURİYETİ

Mehmet Ata Bey, 1882 yılında Kadı Mehmet Hilmi Efendi ve Şerife Hanımın oğlu olarak Nevşehir'de doğmuştur.^[1] Öğrenim hayatına Nevşehir İptidai Mektebinde başlayan Mehmet Ata Bey, orta öğrenimi Karaman Rüştiyesinde tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul Mercan İdadisini bitirmiş ve 1905 Temmuzunda Mülkiye Mektebinin yüksek kısmından “iyi” derece ile mezun olmuştur.^[2] Konya İl Maliye Memurluğunda stajını tamamladıktan sonra 250 kuruş ek maaş ile Koçhisar kazası kaymakamlık vekâletine bakan Mehmet Ata Bey, 2 Eylül 1907 tarihinde Rütbe-i Salise^[3] ile taltif edilmiştir.^[4]

Mehmet Ata Bey, 1 Eylül 1908 tarihinde Ürgüp Kaymakamlığı'na tayin olmuştur. Nisan 1910'da Karaağaç, Ekim 1911'de Aziziye, Mayıs 1913'te Karaman Kaymakamlıklarına atanan Mehmet Ata Bey, Eylül 1913'te Sivas Vilayeti Mektupçuluğuna atanmıştır.^[5] Yaptığı görevler ve başarısı göz önüne alınarak mutasarrıflığa terfi ettirilmiş ve Sivas Vilayeti Mektupçuluğu görevini ifa ederken Nisan 1916'da

[1] TBMM Arşivi, Sicil No, 359; TC Emekli Sandığı Arşivi, VH000278, 12.

[2] TBMM Arşivi, Sicil No, 359; TC Emekli Sandığı Arşivi, VH000278; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 809.

[3] Osmanlı Devleti'nde bürokratik kadrolar için gereken düzenlemeler II. Mahmut döneminde başlamıştır. Kalemîye ile mülkiye sınıfının birleştiği 1833 yılında üla, sâniye, salise ve râbia olmak üzere dört sınıf mülkiye rütbesi kabul edilmiştir. Sırasıyla mülkiye rütbeleri şu şekildedir: Vezir, Bâlâ, Ula Evveli, Ula Sânişi, Saniye Sınıf-ı Mütelayizi, Saniye, Sâlise, Râbia, Hâcegânlık ve Hâmise. Rütbe-i salise, saniye'den küçük, râbia'dan büyük olan bir mülkiye rütbesi olup askeri rütbedeki karşılığı binbaşılıktır. Bu rütbenin verildiği memuriyetler: Ser etibba-i şehriyârî, Tophane Müdürlüğü, Asakir-i Muntazama Kitabeti, Dâhiliye ve Hariciye Kitabeti, Evamir-i Maliye Kitabeti, Deavi Muavinliği, Haremeyn Tercümanlığı, Cizye ve Zecriye Muhassıllıkları, Ebniyye-i Hassa Müdürlüğü, Feshane Müdürlüğü'dür. Bkz. Sadettin Baştürk, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Ali Emiri Efendi'nin Sicil Kaydı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, s. 45, Bahar 2013, s. 313-314.

[4] Şenay Atam, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Nevşehir Doğumlu Memurların Sosyo-Kültürel Durumları (1879-1909)", *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 7, Ankara 2012, s. 376.

[5] BOA, FK. İ. DH., DN. 1509, GN. 1332/L-08, T. (17/L/1332); BOA, FK. BEO., DN. 4309, GN. 323135, T. (18/L/1332); Sivas vilayeti mektupçuluğuna eski Zeyton Kaymakamı Muhtar Bey ile Karaman Kaymakamı Ata Beyin tayini söz konusu iken sonuçta Ata Bey tayin ediliyor. Bkz. BOA, FK. DH. ŞFR., DN. 434, GN. 51, T. (09/Te/1330); Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, C. 3, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 1071.

Yozgat ve Ekim 1917 tarihinde Maraş Mutasarrıflıklarına getirilmiştir.^[6] Mehmet Ata Beyin Maraş Mutasarrıflığı görevi devam ederken Osmanlı Mebusan Meclisinin son dönemi için yapılan seçimlerde Niğde mebusu olmuştur.^[7] Mehmet Ata Beyin, Mebusan Meclisinin 26 Ocak 1920 tarihli toplantısında seçim mazbatasını onaylanmıştır.^[8]

İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve Meclis'in fesih edilerek dağıtılması üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın talimatına uyarak Ankara'ya gelmiştir. TBMM Genel Kurulu'na Niğde mebusu olarak 3 Temmuz 1920 tarihinde katılmıştır.^[9]

Mehmet Ata Bey, TBMM 3. Dönem Niğde mebusluğu görevini yürütürken 18 Mart 1933 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir.^[10] Evli olup 2 erkek 2 kız babasıydı.^[11] Nüfus kaydında adı "Ataullah" olarak geçmesine rağmen Meclis'te "Ata Bey" olarak anılmıştır.^[12] Ailesi Soyadı kanunu ile birlikte "Atay" soyadını almıştır.^[13] Arapça, Farsça, Rumca ve Fransızca bilmekteydi.^[14]

2. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNE KADAR MEHMET ATA BEY

Tanzimat Fermanı sonrasında yapılan idari düzenlemelerin neticesi olarak Bozok sancağı, 1846 yılında Sivas eyaletinden ayrılarak Kayseri ile birlikte mutasarrıflık haline getirildi.^[15] Mehmet Ata Bey, Sivas Vilayet Mektupçuluğu görevini ifa ederken Nisan 1916 yılında Yozgat Mutasarrıflığına tayin edilmiştir.^[16]

[6] BOA, FK. I.DUİT., DN. 42, GN. 50, T. (11/Ca/1335); BOA, FK. BEO., DN. 4458, GN. 334338, T. (12/Ca/1335).

[7] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923*, s. 809; İlk Meclis Anketi-Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004, s. 320; Hamdi Doğan, "Milli Mücadele'de Nevşehir ve Çevresi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 49, Bahar 2012, s. 66.

[8] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 4, C. 1, s. 25.

[9] TBMM ZC, D. 1, C. 2, s. 151.

[10] Emekli Sandığı Arşivi, VH000278; Mehmet Ata Beyin vefatı üzerine Başvekil İsmet Beyin tezkeresi Meclis Genel Kurulunda okunmuştur: "Büyük Millet Meclisi Reisliğine Niğde mebusu Mehmet Ata Beyin 1.1.1931 tarihinde tedavi altında bulunduğu sıhhat yurdunda zatürreden vefat ettiği Dâhiliye Vekâletinden bildirilmiştir efendim." Bkz. TBMM ZC, D. 3, C. 24, s.53.

[11] TBMM Arşivi, Sicil No, 359.

[12] İsmet Türkmen, "İlk Dâhiliye Vekillerimizden Mehmet Ata Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)", *Türk İdare Dergisi*, S.484, Haziran 2017, s. 383.

[13] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923*, s. 810.

[14] TBMM Arşivi, Sicil No, 359; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, s. 1071.

[15] Ali Açık, "2. Abdülhamid Devri Eğitim Politikası'nın Taşraya Yansımaları: Yozgat Sancağı Örneği", *1. Uluslararası Bozok Sempozyumu (5-7 Mayıs 2016)*, s. 613.

[16] TBMM Arşivi, Sicil No: 359.

Mehmet Ata Bey'in Yozgat Mutasarrıflığı vazifesindeki faaliyetleri hakkında kırsal kaynaklar bulunsa da bu dönemde en göze çarpan olay I. Dünya Savaşı zamanında hükümet uygulamalarına karşı gelenler için asker tarafından uygulanacak önlemler hakkında geçici kanunun uygulanması esnasında yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına katılmasıyla Ermenileri destekleyen batılı devletlerle Ruslar, Osmanlı tebaası Ermenileri yanlarına almışlardır. Osmanlı ordusu Çanakkale, Kafkasya ve Suriye cephelerinde savaştığı sırada, bu bölgelerde faaliyet gösteren Ermeni örgütleri, askeri konvoylara saldırmışlar, takviye birliklere baskınlar yapmışlar ve telgraf hatlarını kesmişlerdir. Çanakkale savaşlarının başladığı 18 Mart 1915 tarihinden itibaren faaliyetlerini yurt çapına yaymışlar ve sivil halktan pek çok kişiyi öldürmüşlerdir. Osmanlı Devleti artan saldırılar üzerine gerekli uyarıları yapmış ancak uyarıların dikkate alınmaması üzerine 24 Nisan 1915'te vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen talimatla Ermeni komitelerinin kapatılması ve elebaşlarının tutuklanması istenmiştir. Bu olay üzerine Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ve bölgelerinde çıkan isyanlar sonucu Osmanlı Devleti, bir kanun çıkararak ordu ve kolordu kumandanlarına, silahla mücadele edenlere karşılık verme, casusluk ve ihanetleri söz konusu olan köy ve kasaba halkını başka yerlere sevk ve yerleştirme verilmiştir. 27 Mayıs 1915'te alınan "sevk ve iskân kararı" savaş zamanında hükümet uygulamalarına karşı gelenler için asker tarafından uygulanacak önlemler hakkında geçici kanuna dayandırılmıştır.^[17]

Yozgat Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Ata Bey, Ermeni nüfusunun yaklaşık yüzde onunun tehciye gönderilmeyip bulunduğu yerde kalmış ya da gizlenmekte olduğunu biliyordu.^[18] Yozgat'ta bulunan Ermenilerin güvenli bir şekilde vilayetten ayrılmaları için gayret sarf etmiştir. Bu sebeple, Mehmet Ata Bey, Ankara Vilayeti Memur ve Sicil-i Ahval Müdüriyetine bir telgraf çekerek tehcir muamelatına dair ahval ve hareketi hakkında malumat verilmesini istemiştir.^[19] Osmanlı Devleti'nin savaş durumunda bulunduğu bir dönemde Ermeniler hususunda oldukça hassas davranmış ve hem güvenlikleri hem de sevk için merkezden Yozgat'ta bulunan Ermeniler hakkında gerekli bilgileri istemiştir.

Mehmet Ata Bey, Yozgat Mutasarrıflığı döneminde idari, sosyal ve siyasi konularla yakından ilgilenmiş, vazifelerini yerine getirmeye gayret etmiştir. Mehmet Ata Bey, Mutasarrıflık vazifesinin yanı sıra Hilal-i Ahmer Cemiyeti Yozgat Şube Başkanlığı görevini de yürütmüştür. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi Yozgat Şubesi tutanaklarından anlaşıldığı üzere 1916 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Yozgat Şube Başkanını Mehmet Ata Bey, veznedarının da Ahmet Nuri Bey olduğu

[17] Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, Babiali Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 30-35.

[18] Hilmar Kaiser, "Ermeni Sürgünleri Asimilasyonu (1915-1917)", Yılmaz, Altuğ (Ed.), *Müslümanlaştırılmış Ermeniler*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2015, s. 233.

[19] BOA, FK. DH. ŞFR., DN, 96, GN. 288, T. (23/Ca/1337).

anlaşılmaktadır. Mehmet Ata Bey başkanlığı dönemi boyunca cemiyete gelir sağlayabilmek amacı ile kermesler düzenlemiş ve cemiyet adına çeşitli ürünler sattırmıştır. Örneğin, 30 Eylül 1916 tarihinde Yozgat postanesine cemiyet adına 2.586 kuruş 30 para yatırmıştır.^[20]

1917 Ekiminde Mehmet Ata Bey, Maraş Mutasarrıflığına atanmıştır. İngilizlerin 22 Şubat 1919'da Maraş'ı işgal ettiklerinde^[21] ve Eylül 1919'da İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan Suriye İtilafnamesine göre; İngiltere'nin Musul ve çevresi karşılığında; Maraş, Antep ve Urfa'yı Fransızlara bıraktığı^[22] zaman Mehmet Ata Bey Maraş Mutasarrıflığı görevinde idi.

Mehmet Ata Bey, görevde bulunduğu müddetçe işgal sürecini kabul edilemez bulmuş ancak halkın can güvenliğini de sağlamak amacıyla büyük bir itidal ile süreci yönetmiştir. Maraş'ın işgal edilmesinden sonra bir İngiliz işgal subayı Maraş Mutasarrıfı Mehmet Ata Bey'in makamına gelerek İngiliz İşgal Komutanı Max Andriyo tarafından gönderilen dört maddelik bir tebligat sunmuştur. Mehmet Ata Bey'e sunulan bu yazıda; Maraş ve çevresinde yaşayan bazı cemaatler arasında asayişin olmadığı hakkında raporların bulunduğunu, bunun sonucunda Halep'te bulunan İngiliz komutanlığının Maraş'a takviye asker göndermeye karar verdiğini, asayişin sağlanmasında yerel kuvvetlere yardım edileceğini, şehrin Türk memurlar tarafından yönetileceğini, bütün memurların İngiliz kuvvetlerine yardımda bulunacağına dair güvence verilmesi ve gereğinin bildirilmesi isteniyordu. Mehmet Ata Bey, Maraş'ta mahalli asayişle alakalı hiçbir sorun bulunmadığını, düzen ve asayişin kusursuz sağlandığını ve sağlanmaya da devam edileceğini ve bu beyanatın mütareke maddelerine ters düştüğünden asla kabul edilemeyeceğini ve geri alınması gerektiğini belirtmiş ve kendilerine Maraş'ta kaldıkları sürece misafirlik uygulamasından başka bir şey yapılmayacağını eklemiştir. Mehmet Ata Beyin bu cevabı üzerine işgal komutanı mutasarrıflığa yeniden bir yazı göndererek; bütün telgrafların sansür edileceğini, asker ve jandarma toplama ve bu asker ve jandarmaların yollanmasının yasaklandığını bildirmiştir. Mutasarrıf Mehmet Ata Bey, bu uygulamaların devletin iç işlerine karışmak anlamına gelmesi nedeniyle kabul edilemeyeceği karşılığını vermiştir. Ayrıca Harbiye Nezaretinden Maraş'a gelen işgal kuvvetlerine karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda talimat istemiştir^[23]

Fransızların 315. Piyade Tümeni Kumandanı General Querette 9 Aralık 1919'da Antep'e gelerek, Maraş, Antep ve Urfa Vilayetlerini içine alan Doğu Bölgesi

[20] Mehmet Karayaman, "Yozgat Merkez ve Kazalarında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *1. Uluslararası Bozok Sempozyumu (5-7 Mayıs 2016)*, s. 159-166.

[21] Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 12.

[22] Ahmet Eyicil, *Yakınçağda Kahramanmaraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009, s. 418.

[23] Serdar Yakar, *Maraş Milli Mücadelesinde Bayrak Olayı ve Aşıklioğlu Hüseyin*, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş 2012, s. 24.

Kumandanlığı görevini üstlenmiş ve 15 Aralık 1919 tarihinde Maraş'a gelmiştir.^[24] General Querette Maraş'a geldiği günlerde Mehmet Ata Bey, Niğde mebusu seçildiğinden, görevini vekâleten Yazı İşleri Müdürü Cevdet Bey'e bırakarak şehirden ayrılmıştır.^[25]

3. MEHMET ATA BEYİN İSTANBUL'A GELİŞİ VE OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNE KATILIŞI

Sivas Kongresi sonrasında Anadolu direniş hareketiyle İstanbul Hükümeti'nin ilişkileri iyice gerginleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu hareketine karşı açıkta açığa karşı çıkan Damat Ferit Paşa hükümetiyle tüm ilişkilerini kesmiş, gücü yalnızca İstanbul ve birkaç il ile sınırlı kalan Damat Ferit Paşa Anadolu'nun bu baskısı karşısında istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Yerine Heyet-i Temsiliye ile daha iyi ilişkiler kurabilecek olan Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur.^[26] Ali Rıza Paşa hükümeti kurduktan sonra yaptığı bir açıklamada hükümetin amacının milleti temsil edecek olan Meclis-i Mebusanı, bir an önce açmak olduğunu söylemiştir.^[27] Heyeti Temsiliye, Sivas Kongresinin dağılmasından hemen sonra kolordu ve tümen komutanlarına vali ve mutasarrıflara, belediye başkanları ve müdafaayı hukuk cemiyeti merkez heyetlerine 13 Eylül 1919 tarihli bir genelge göndermiştir. Genelgede, milletin haklarının savunulması ve varlığının korunması için Ulusal Meclisin en kısa zamanda seçilmesi ve toplanmasının en önemli görev olduğunu vurgulayarak seçim hazırlıklarına geçilmesi talimatını vermiştir.^[28] Seçimler, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geldiği 27 Aralık 1919^[29] tarihine kadar tamamlanmış ve Müdafa-i Hukuk mensubu adayların zaferiyle sonuçlanmıştır.^[30] Seçilen milletvekillerinin önce Ankara'ya gelmeleri ve Heyeti Temsiliye ile temastan sonra İstanbul'a gitmeleri 29 Aralık tarihli bir mektupla istenilmiştir. Bu talimata uyarak 3 Ocak 1920'den itibaren gruplar halinde Ankara'ya gelen milletvekillerine bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından memleketin içinde bulunduğu siyasi ve askeri du-

[24] Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, s. 135; Bağdadlılar eserinde Querette'nin Maraş'a geliş tarihini 9 Aralık olarak vermiştir. Bkz. Adil Bağdadlılar, Uzunoluk (İstiklal Harbinde Kahramanmaraş), Toker Matbaası 1974, s. 75.

[25] Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, s. 136; Bağdadlılar, Uzunoluk (İstiklal Harbinde Kahramanmaraş), s. 74; İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş 2011, s. 324.

[26] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 80.

[27] Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 175.

[28] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923*, s. 23.

[29] Rauf Orbay hatıralarında 22 Aralık günü Sivas'tan üç otomobil ile hareket ettiklerini ve ilk otomobilde Mustafa Kemal Paşa, Yaver Cevat Abbas Bey ve kendisinin olduğunu söylemiş ve 27 Aralık günü Ankara'ya vardıklarını belirtmiştir. Bkz. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul 2000, C. 1, s. 291.

[30] İsmet Türkmen, İsmail Fazıl Paşa Askeri-Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1856-1921), Altınpost Yayıncılık, Ankara 2015, s. 101; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 101.

rum, kurtuluş ve bağımsızlık esasları ve buna göre Mecliste izleyecekleri tutum ve davranışlar anlatılmıştır.^[31]

Nihayet son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920 Pazartesi günü saat 14.00'da İstanbul'da açıldı.^[32]

Mehmet Ata Bey de Maraş Mutasarrıflığı görevi devam ederken Osmanlı Mebusan Meclisinin dördüncü dönemi için yapılan seçimlerde Niğde Mebusu olarak seçilmiştir.^[33] Mebusan Meclisinin 26 Ocak 1920 tarihli toplantısında Mehmet Ata Beyin seçim mazbatasını onaylanmıştır.^[34] Meclise ne zaman katıldığı ile ilgili olarak 9 Şubat 1920 tarihli toplantıda, kış şartlarından dolayı gelemediğini bildiren telgrafı okunmuş^[35] ancak aynı gün yapılan toplantıda Sadrazam Müşir Ali Rıza Paşa Kabinesine beyan-ı itimad tahririne kabul oyu kullanmıştır.^[36]

Mebusan Meclisinin 12 Ocak-18 Mart 1920 arasındaki 24 birleşimde gerçekleştirdiği en önemli iş, 28 Ocak'taki gizli birleşimde kabul ettiği ve 17 Şubat birleşiminde basına açıklanması ve yabancı parlamentolara gönderilmesini kararlaştırdığı "Misak-ı Milli Beyannamesidir."^[37] Misak-ı Milli bağımsız bir Türk devletini öngörüyordu.^[38] Mustafa Kemal Paşa, Misak-ı Milli beyannamesini şu şekilde tanımlamıştır; "Kurtuluşumuzun düsturu olan ulusal andı tarih sayfalarına yazan ulusun demir elidir. Elde okunacak sonucu da ulus, kendisi koruyacaktır."^[39]

Misak-ı Milli beyannamesinin kabul edilmesi İtilaf Devletlerini rahatsız etmiş ve 16 Mart 1920'de itilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmiştir^[40] Uygun ortamın ol-

[31] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923*, s. 24; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, C. 2, s. 208.

[32] İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1902)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54, Ankara 1998, s. 21.

[33] Gülin Öztürk, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Nevşehirli Niğde Mebusu Ata Bey", *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, C. 3, Ankara 2012, s. 291; Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri kazanan mebusların listesi için bkz. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 295-297; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara 1970, s. 295-303.

[34] MMZC, D. 4, C. 1, s. 25.

[35] MMZC, D. 4, C. 1, s. 67.

[36] MMZC, D. 4, C. 1, s. 89. Meclise katıldığı tarih ile ilgili Selma Çamur eserinde 15 Şubat 1920 tarihini vermektedir. Bkz. Selma Çamur, *Birinci Meclis'te Niğde Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, Niğde Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Niğde 2009, s. 61.

[37] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923*, s. 24-25; Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey tarafından okunmuştur. Bkz. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul 2000, C. 2, s. 20.

[38] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul 1993, s. 425.

[39] Türkmen, İsmail Fazıl Paşa Askeri-Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1856-1921), s. 104.

[40] Tahsin Ünal, *Atatürk ve Milli Mücadele*, Berikan Yayınevi, Ankara 2001, s. 388.

maması nedeniyle 18 Mart 1920'de toplantıların ertelenmesi 17 imzalı teklifle Meclis'e sunulmuş ve oybirliği kabul edilmiştir.^[41]

Son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de açılmış, 18 Mart 1920 tarihinde gerekli şartların olmaması dolayısıyla toplantılarını erteleyerek dağılmıştır. Mehmet Ata Bey, Osmanlı Mebusan Meclisinde 9 Şubat 1920 tarihli dokuzuncu oturumdan itibaren aktif rol almıştır. Kısa süren mebusluk süresince bir takrir, bir sual takriri ve bazı önemli konular üzerine konuşmalar yapmıştır.

4. OSMANLI MEBUSAN MECLISİNDE MEHMET ATA BEY VE FAALİYETLERİ

4.1. 1336 senesi Mart ve Nisan Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanununun Üçüncü Maddesinin Değiştirilmesi Yönünde Verdikleri Takrir

Meclisin 29 Şubat 1920 günü yapılan oturumunda 1336 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus Muvakkat Bütçe Kanununun üçüncü maddesinin müzakeresi hakkında Vehbi Efendi, Zeki Bey, Tevfik Efendi, Rıfki Bey, Şükrü Nasıh Bey, İsmail Kemal Bey, Adnan Bey ve Yalvaçlı Ömer Efendi söz almışlardır.

Kanun maddesinin, "1334 senesi Muvazene-i Umumiyye Kanunu ile bunun neşrinden sonra neşr olunan Kavanin ve Kararnameler ile verilen, Devletçe istifa olunmakta bulunan rüsum ve tekâlifin "1336" senesi Mart ve Nisan mahları zarfında cibayet ve tahsiline devam olunacak ve ancak Harb Kazançları vergisine müteallik Kararnamenin tatbiki, kanuniyet iktisab edinceye değin tecil edilecektir" şeklinde değiştirilmesi için Niğde Mebusu Mehmet Ata Bey, Çatalca Mebusu Hayrettin ve Maraş Mebusu Tahsin Beylerle birlikte bir takrir vermiş fakat Meclis Genel Kurulu tarafından geçmemiştir.^[42]

Encümenin teklif ettiği şeklen değiştirilmiş madde tekrar okunarak oylamaya sunulmuş ve üçüncü madde şu haliyle kabul edilmiştir; "1334 senesi Muvazene-i Umumiyye Kanunu ile bunun neşrinden sonra neşr olunan ve Kavanin ve Kararnamelere müsteniden Devletçe istifa olunmakta bulunan rüsum ve tekâlifin "1336" senesi Mart ve Nisan mahları zarfında cibayet ve tahsiline devam olunacaktır. Yalnız Harb Kazançları hakkındaki Kararname Meclisce müzakere ve tasdik edilinceye kadar, bu Kararname mucibince tahakkuk ettirilecek vergilerin tahsili tecil olunacaktır."^[43]

[41] Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, s. 81; Cemil Koçak, (Ed.) *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 26.

[42] MMZC, D. 4, C. 1, s. 284.

[43] MMZC, D. 4, C. 1, s. 285.

4.2. Arıza-i Cevabiye'nin Dördüncü Fırkası İçin Verdikleri Tadil Teklifi

Padişah Vahdettin'in Meclis-i Mebusan'ın açılışında okunmuş olan nutkuna cevap olarak bir Arıza-i Cevabiye'nin hazırlanması için Meclisin 27 Ocak 1920 tarihli toplantısında Arıza-i Cevabiye Encümeni'nin oluşturulması oy birliği ile kabul edilmişti.^[44] Encümen tarafından hazırlanan Arıza-i Cevabiye müsveddesi, Meclisin 16 Şubat 1920 tarihli oturumunda görüşülmeye başlandı. Müsvedde bölüm bölüm okunarak görüşülmeye başlanmışken yapılan itirazlar neticesinde bütününün okunduktan sonra parça parça incelenip yeniden görüşülmesine karar verildi.^[45]

Arıza-i Cevabiye müsveddesi görüşülürken Meclisin 17 Şubat 1920 tarihli toplantısında Mehmet Ata Bey dördüncü bölümde geçen “*Kanunu Esasimizin tayin ettiği müddet zarfında vuku bulmayan intihabatın, Eczayı Memaliki Şahanelerinden oldukları halde elan işgali ecnebiden kurtulamayan bazı mahaller de icra edilememesinden mütevellid teessüf atı Şehriyarilerine, vekilleriyle beraber umûm Milletin iştiraki tabii ve bir kısım vatandaşlarımızın hakkı intihaplarını istimal edememiş bulunmaları keyfiyetinin mezkûr aksamı vatanın hukuki vaziyetlerini tağyir edemeyeceği de bir emri bedihidir*” cümlesindeki ‘bazı mahaller’ yerine daha açık olması amacıyla ‘Adana, Musul, Maraş, Antep, Urfa Vilayet ve Sancaklarının’ şeklinde düzeltilmesini istemiş ancak kabul edilmemiştir.^[46]

19 Şubat 1920 tarihli toplantıda Arıza-i Cevabiye'nin son şekli verilerek yapılan değişiklik tekliflerinin görüşülmesinden sonra Arıza-i Cevabiye'nin bütünü üzerinde yapılan oylama sonucunda, hazırlanan Arıza-i Cevabiye metni kabul edildi.^[47]

4.3. Maraş, Antep, Urfa ve Çevresinde Vuku Bulan Mezalim ve Fecayi Hakkında Verdikleri Sual Takriri

Maraş, 30 Ekim 1919'da İngilizler tarafından Fransızlara devredilmiş, 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren ise Maraş, Antep ve Urfa tamamıyla Fransız işgali altına girmişti.^[48] Fransızların 315. Piyade Tümeni Kumandanı General Querette 9 Aralık

[44] MMZC, D. 4, C. 1, s. 44.

[45] MMZC, D. 4, C. 1, s. 113.

[46] MMZC, D. 4, C. 1, s. 149-150. “Riyaseti Celileye Arıza-i Cevabiyenin dördüncü kısmının ‘bu esnada vatanımızın layümfek eczasından bulunan bazı mahaller... İlah’ fıkralarındaki ‘bazı mahaller’ tabiri yerine daha vazih ve muayyen olmak üzere ‘Adana, Musul, Maraş, Antep, Urfa vilayet ve sancaklarının’ diye tashihini teklif ederim.”

[47] MMZC, D. 4, C. 1, s. 173-175.

[48] Orhan Doğan, “Milli Mücadele Dönemi’nde Maraş’ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuvayı Milliye’nin Kuruluş ve Faaliyetleri”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep)*,

1919'da Antep'e gelerek, Maraş, Antep ve Urfa Vilayetlerini içine alan Doğu Bölgesi Kumandanlığı görevini üstlendi. Ve 15 Aralık 1919 tarihinde Maraş'a geldi.^[49] General Querette Maraş'a geldikten sonra, şehrin ileri gelenlerini görüşmek üzere karargâha davet etti. Bu sırada Maraş Mutasarrıfı Mehmet Ata Bey, Niğde mebusu seçildiğinden, görevini vekâleten Yazı İşleri Müdürü Cevdet Bey'e bırakarak şehirden ayrılmıştı.^[50]

Maraş'ın 3. Kolordu bölgesine bağlanmasından sonra Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey, bölgeyi teftiş ederek alınması gereken tedbirleri Harbiye Nezaretine rapor olarak sunmuştur. Bu raporda Maraş ile ilgili olarak, "Maraş Mutasarrıfı İstanbul'a dönmüş şehir tecrübesiz ellerde kalmıştır. Fransızlar bundan istifade ile idareye tahakküm ediyorlar" notunu düşmüştür.^[51]

20 Ocak'ta karargâhını Antep'ten Maraş'a taşıyan Quarette savaş hazırlıklarını hızlandırmış, 21 Ocak günü ilk silahlar atılmaya başlanmıştır. 21 Ocak'ta çarpışmaların başlaması üzerine Mustafa Kemal Paşa tamim ve tebliğler hazırlayarak gerekli yerlere göndermiş, 3. Kolordunun yardım etmesi gerektiğini ve Milli kuvvetlerin iştirak etmelerini ve hazır bulunmalarını emretmiştir.^[52] Fransızlar şehrin ortasına kurdukları ağır makinalı tüfekle her tarafı ateş altına tuttular. Türkler ile Ermeniler ve Fransızların Maraş'ta birlikte ve beraber yaşama ümidi kalmamış ve şehirde kanlı bir mücadele başlamış, birbirlerini öldürmek için bütün güçlerini kullanmışlardır. Ermenilerde bu fırsattan yararlanarak Müslüman evlerini yağmalamışlar ve şehit etmişlerdir.^[53] 1 Şubat'tan itibaren olaylar daha da şiddetlenmiş ve Fransızlar Maraş Çarşısını yakmışlar, esirlere işkenceler yapmışlardır. Ermenilerin sürekli Fransızları teşvik ederek Türk evlerini yakmaya çalışmaları, şehirdeki top ve makinalı atışların oluşturduğu korku, yıkım büyük acılara yol açmıştır.^[54]

Antep ve Maraş Milli Kuvvetler Kumandanı Kılıç Ali Bey'in başında olduğu Milli Kuvvetlerinde Maraş'a gelmesi ile Fransız orduları Türk saldırıları karşısında başarısız oldular ve 11 Şubatın gecesinde kışlayı tamamen yakarak geri çekilmeye başladılar.^[55]

Ankara 2015, s. 164.

[49] Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, s. 135.

[50] Bağdadlılar, *Uzunluk (İstiklal Harbinde Kahramanmaraş)*, s. 74.

[51] Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, s. 153-156.

[52] Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4/S. 11, 1988, s. 491-492.

[53] Ahmet Eyicil, "Maraş Savunması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 21, S. 61, 2005, s. 69.

[54] Mehmet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20/S. 58, 2004, s. 69.

[55] Ahmet Eyicil, "Maraş Savunması", s. 70.

21 Ocak 1920'de başlayan çarpışmalar sonucu Fransızlar geri çekilmiş ve 12 Şubat 1920 tarihinde Maraş düşman işgalinden kurtulmuştur.^[56]

Maraş'ta bu gelişmeler yaşanırken, o bölgeyi ve son durumları Maraş Mutasarrıflığı döneminden dolayı iyi bilen Mehmet Ata Bey, Meclisin 12 Şubat 1920 tarihli oturumunda bazı mebuslar^[57] ile birlikte Maraş, Antep, Urfa ve çevresinde meydana gelen mezalim ve fecayi hakkında hükümete bir sual takriri vermişlerdir:

“Maraş, Ayıntap, Urfa ve havalisinde bir müddetten beri Kuvayı Ecnabiyye hizmetinde bulundurulmuş Ermeniler tarafından Ahali-i İslamiyyenin mukaddesatına tecavüz ve enva-ı mezalim ve fecayi ika eylediği malumu alem olduğu misillü, yirmi günü mütecevaz bir vakitten beri de Maraş'ın Fransız kuvveti ve yerli Ermeniler tarafından top ve mitralyöz ve bombalar ile ateş altına alınarak Ahali-i İslamiyyeden pek çoklarının katil ve şehit olduğu gibi, eylevm Memleket ateşler içinde kalmakla beraber şehrin kısmı küllisi ihrak edilmiş ve katliama devam olunmakta bulunmuş olduğundan bu hale acilen ve katiyyen nihayet verilmesi ve biran evvel sükûn ve intizamın muhafazası ile vukua getirilen fecayi ve mezalimin tahkiki ve alemlî medeniyete ve düvelî mütemeddineye protesto edilmesi vesailinin istikmalî için Hükümetten keyfiyetin suali zımında işbu takririmizin araya vazını teklif ederiz.”^[58]

Bu sual takririnin değerlendirilmeye alınması kabul edilmiştir.^[59] Meclisin 26 Şubat 1920 günü yapılan oturumunda bu takririn gereğinin yapılması üzerine Bakanlar Kurulu'na havale edilmiştir.^[60]

4.4. Nizamname-i Dâhilinin 143. Maddesinin Tadiline Dair Sundukları İstida Encümeni Mazbatası

Meclisin 16 Şubat 1920 tarihli oturumunda İstida Encümeni Reisi Kamil, Mehmet Ata (Niğde), Süleyman (Çanakale), Hacı Veli (Eskişehir), Mehmet Şeref (Edirne), Seyfullah (Isparta), Mehmet Münip (Van), Ahmet (Canik) Beylerin imzaları ile sunulan Nizamname-i Dâhilinin 143. maddesinin tadiline dair İstida Encümeni Mazbatası şu şekildedir:

[56] Yaşar Akbıyık, “Millî Mücadele'de Güney Cephesi” *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 813.

[57] Urfa Mebusu Fuat, Çorum Mebusu İsmail Kemal, Kengiri Mebusu Tevfik, Maraş Mebusu Tahsin, Çatalca Mebusu Hayrettin, Van Mebusu Haydar ve Yozgat Mebusu Bahri Beylerle birlikte vermiştir. Bkz. MMZC, D. 4, C.1, s. 99.

[58] MMZC, D. 4, C.1, s. 99-100.

[59] MMZC, D. 4, C.1, s. 99-100.

[60] MMZC, D. 4, C.1, s. 220.

“Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Nizamname-i Dâhilinin on beşinci faslının yüz kırk üçüncü maddesinde musarrah altı mah müddetin devair-i merkeziyye için bir hafta ve taşra için de bir aya tenzili, mesalih-i ibadın teshil-i rüiyet ve temşiyeti nokta-i nazarından Encümenimizce tensip edilmiş olmakla tadilini teklif ederiz. Olbabta.”

Nizamname-i Dâhilinin on beşinci faslının yüz kırk üçüncü maddesinde belirtilen altı ay müddetin merkez daireler için bir hafta, taşra için de bir aya düşürülmesi işleri kolaylaştıracağı için teklif edilen taksir yapılan oylama sonrası Nizamname-i Dâhili Encümenine havale edilmiştir.^[61]

4.5. İmzasının Bulunduğu Taksir

Meclisin 28 Şubat 1920 günü yapılan oturumunda “1336 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu” üzerine Niğde Mebusu Mehmet Emin Bey ve bazı mebusların Meclise sundukları taksir şöyledir;

“İstanbul ve Taşra İdare-i Hususiyyesinden maaş alan muallimlerin işleyen maaşatı verilebilmek üzere, her vilayet ve livanın Maliye Nezaretinden (Muvazene-i Umumiyye Bütçesinden) alacağı olan mebalîğe mahsuben Mart, Nisan muvakkat Bütçesinin Maliye Nezareti tahsisatına elli bin lira zam edilmesini teklif ederiz.”^[62]

Sunulan bu taksirde Niğde Mebusu Mehmet Ata Bey’in de imzası bulunmaktadır.^[63]

4.6. Yapmış Olduğu Konuşmalar

4.6.1. Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey’in Teklifi Üzerine

Meclisin 23 Şubat 1920 günü yapılan oturumunda Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey’in, “Mebusan tarafından verilen taksirlerin Mecliste kıraat olunmasına, Ariza-i Cevabiyye müsveddesinin Usul-ü müzakeresine ve Nizamname-i Dâhilinin onuncu faslının ilgasına dair teklifi”

Celal Nuri Bey konuşmasında teklifini, “Bu taksirimde üç madde var. Birincisi Nizamname-i Dâhilinin onuncu faslına aittir. Malumunuzdur ki kanunların asıl esasları Kanun-u Esasidedir. Yani bir maddenin ka-

[61] MMZC, D. 4, C.1, s. 104-105.

[62] MMZC, D. 4, C. 1, s.249-250.

[63] MMZC, D. 4, C. 1, s.249-250.

nun olup olmamasını Kanun-u Esasi tayin eder. Kanun-u Esasi haricinde böyle bir maddenin bulunması yok hükmündedir. Meclisin Nizamname-i Dâhîlisinin onuncu faslı Meşrutiyete müteallik kavaninin tedvin ve ilanına müteallik olan mevadda taalluk eder. Hâlbuki bu Nizamname-i Dâhili alelade bir kanundan dahi aşağıdır. Çünkü bu nizamname bu meclisçe ve hükümetçe mutadır ve esnayı tedavininde Meclis-i Ayan karışmaz. Doğrudan doğruya bizim yapacağımız nizam, muta ve mamullünbih olur. Bu faslın doğrudan doğruya tay edilmesini teklif ediyorum. İkinci teklifim, Ariza-i Cevabiye müsveddesinin, ihtida burada değil, encümen huzurunda tetkikine mütedairdir. Çünkü burada biz, sarf, nahiv, beyan, bedi, usul, edebiyat, imla, üslup gibi bir takım mehahise giriştik. Bu gibi sarf, nahiv, bedi vesaire münakaşatını burada yapacağımıza ibtidaen Encümeninde yapsak ve lâyiha, tab olunduktan sonra beş on gün Hey'et-i Umumiyyede mevki-i müzakereye konulmasa ve itiraz etmek isteyenler tarafından bu müddet zarfında Encümen huzurunda itirazat serd ve beyan edilse ve istinafen ikinci derecede olarak burada okunsa ve müzakere edilse. Üçüncü teklifim de behemehâl takrirlerin okunmasına dairdir. Çünkü takrirler okunmayacak olursa Mebusların hukuk-u sariha ve tabiyesine halel geliyor” şeklinde açıklamıştır.

Teklif, Mecliste mebuslar arasında karışıklığa yol açmış ve mebuslar teklifin önce nereye gideceği hususunda fikir birliğine varamamıştır. Kayseri mebusu Rifat Bey teklifin önce Layiha Encümenine gitmesi gerektiğini söylerken, Kırkkilise (Kırklareli) mebusu Mustafa Arif Bey, Nizamname-i Dâhili Encümenine gideceğini söylemiştir. Bunun üzerine söz alan Niğde Mebusu Mehmet Ata Bey, “Sarhat mukabelesinde delalete itibar yoktur. Teklif evvela Layiha Encümenine gider, Layiha Encümeninde nazarı itibare alınıp alınmaması hakkında müzakere cereyan ettikten sonra Encümeni mahsusa gideceğini” belirtmiştir.^[64]

4.6.2. Edirne Mebusu Galip Bahtiyar Bey’in Beyanatı Üzerine

Meclisin 23 Şubat 1920 günü yapılan oturumunda Edirne Mebusu Galip Bahtiyar Bey’in, “İstanbul Vilayeti Muhasebe-i Hususiyesi’nden maaş alanların dışarı oldukları müzayaka hakkında Hükümetçe ne gibi karar ittihaz edildiğinin alenen müzakeresine dair beyanatı.”

Galip Bahtiyar Bey konuşmasında, “İstanbul Vilâyeti Muhasebe-i Hususiyesinden maaş alan muallimin ve memurinin son dereceye müzayaka içinde oldukları ve Şubat nihayeti geldiği halde henüz Kânunusânî maaşını ve hattâ bâzıları da henüz Kânunuevvel maaşlarını almadılar, Bundan evvelki celsede buna dair bir takrir verilmiş ve alelûsul Muvazene Encümenine havale edilmişti. Henüz bir şey olmadığı gibi Nezaret-i aidesi tara-

[64] MMZC, D. 4, C. 1, s.190-191.

fından da hiçbir hareket görülüyor. Bu hususta Encümen ne yaptı ve bu zavallılar için ne karar ittihaz edilmiştir? Bu cihetleri anlamak istiyoruz. Encümenin bu işi takip edip etmediğini sormak ve anlamak istiyorum” di-yerek teklifini izah etmiştir.

Söz alan Mehmet Ata Bey, “Muhasebe-i Hususiyeden maaş alan mu-
allimler her tarafta ihtiyaç içindedirler. Taşralarda bunlara hiç maaş vere-
miyorlar. Onun için bu meselenin fevkalâde ehemmiyeti vardır. Meclisçe
müzakere cereyan etsin ve ait oldukları Nezaretlerin de bu babta izahat
vermesini” istemiştir. Galip Bahtiyar Beyin takrirî sual şeklinde ilgili ne-
zarete tebliğ edilmiştir.^[65]

4.6.3. Karahisarî Sahip Mebusu Mustafa Hulusî Bey’in Teklifi Üzerine

Meclisin 13 Mart 1920 günü yapılan oturumunda Karahisarî Sahip Mebusu
Mustafa Hulusî Bey ve rüfekasının; “Kütahya, Eskişehir, Konya, Karahisarî Sahip ve
Kastamonu ve mülhakatında tadad-ı ağnama Mayıs’ta mübaşeret edilmesi hakkın-
daki kanun teklifine dair Layiha Encümeni mazbatası.”^[66]

Karahisarî Sahip Mebusu Mustafa Hulusî Bey ve rüfekaşı, Kütahya,
Eskişehir, Konya, Karahisarî Sahip, Kastamonu ve buralara bağlı yerler-
de ağnam vergisinin Mayıs ayında toplanması için bir kanun teklifi ver-
mişlerdir. Bu teklif üzerine söz alan Niğde Mebusu Mehmet Ata Bey La-
yiha Encümeni Mazbata Muharriri namına konuşarak; “Kütahya, Konya
ve Kastamonu’da ağnam tadadının Mayıs ayında icrasına dair bir teklif
vaki idi. Lâyiha-i Kanuniyye tetkik edildiği sırada bu teklifi kanununin na-
zar-ı itibar alınması Encümence takarrür etti. Nedeni de şudur: Tadad-ı
Ağnam esasen bir kanun ile icra olunmuyor, talimat ile icra olunuyor. O
talimatname de ‘1303’ tarihinde yapılmış bir talimatnamedir. Her yerde
ağnam tadadına Mart iptidasında başlanılması, o talimatname ahkâmın-
dan idi. Ahiren her tarafın aynı iklimde bulunmadığı nazarı dikkate alı-
narak ‘1320’ tarihinde diğer bir talimatname yapıldı ki, bu talimatname
mucibince Memalik-i Osmaniyye üç iklime taksim olunmuştur. Evvelâ
ekalim-i baride, buraya dâhil olan vilayetler, Erzurum, Van, Bitlis, Sivas,
Elaziz vilayetleridir ki buralarda ağnam tadadına Nisan iptidasında baş-
lanılması tensip olunmuş. Ekalim-i hârre, Suriye, Halep, Adana vesairedir
ki burada Ağnam tadadı Şubat iptidasından yapılsın denilmiş ve o veçhile
de yapılagelmekte bulunmuştur. Onun haricindeki Vilâyet ve elviye-i gay-
r-ı mülhakada ağnam tadadına Mart iptidasında başlanılsın denilmiş ve
böyle cereyan edegelmiştir. Binaenaleyh Encümen, esasî bir talimatname

[65] MMZC, D. 4, C. 1, s. 195-196.

[66] MMZC, D. 4, C. 1, s. 475.

ile icra oluna gelen muamelât için ayrıca bir kanun ile takyid muvafık olamayacağı mütalaasında bulunulmuştur. Esasen Hükümetçe o talimatname kaleme alındığı zaman eski tarih muteberdi. Tabii Hükümet o esası nazar-ı itibare alabilir. Sonra diğer bir mahzur olarak, Mart'ta hayvanat ölüyor ve her halde ölen kalan anlaşıldıktan sonra tadat icra olunsun, deniliyor. Bu, her yerde varid değildir. Esasen Ağnamın telefâtı, ona iyi bakılmamasından ileri geldiği de meşhudat ve tetkikat ile sabit olmuştur. Bazı seneler olmuştur ki, 1326 senesinde olduğu hatırıma geliyor, kış fazla olduğundan dolayı Mart iptidasında tadadı lazım gelen mahallerde bile, esbab-ı zaruriyyeden dolayı, tadat Nisan'a tehir edilmiştir. Şu hale nazaran böyle icap eden yerlerde Nezaret-i aidesi, vuku'a gelen müracaatlar üzerine tadadı tehir edebilir. Şu sebepler dolayısıyla Encümen, esası talimatname ile icra olunacak bir muamele için bir kanun tanzimine ve kanun ile talimatın takyidine lüzum görmemiş, bunun faydası olamaz, kanaatinde bulunduğunu" belirtmiştir.

Çorum mebusu İsmet Bey, "Ata Bey, tadad-ı ağnam zamanının tayini ve suver-i tatbikiyyesi bir talimat ile yapılıyor, bu babta kanun yapmaya lüzum yoktur, talimatla yapılacak bir iştir. Binaenaleyh, kanun yapmakta fayda yoktur; dediler. Tadad-ı Ağnam Talimatı eskidir. Kanun-u Esaside 8 Ağustos 1325 tarihinde tadil edilen 118. madde vardır ki o vakite kadar düsturulamal bulunan nizamât, teamül ve âdât ileride vaz olunacak kavanin ve nizamât ile tâdil veya ilga olunmadıkça mer'iyüül icra olacaktır; diyor. Bu talimat iki hükmü ihtiva ediyordu. Hükmün birisi resim ahzına, ikincisi ağnamın tadadı zamanına aittir. Diğer aksamı da bu resmi ahzı ve şekl-i tadada taalluk eden suver-i tatbikiyyesi idi. Şimdi ağnamdan resim ahzı meselesi, Bütçe Kanunları ile kesb-i kanuniyyet etmiştir, yani Bütçe Kanunlarıyla ağnamdan resim alınması, bir şekl-i kanuniye irca edilmiştir. Yalnız, tadadın zamanına ait hüküm kalıyor. Hükümet ahiren iklimlerin itradıslığına nazar-ı dikkate alarak bilâd-ı hârre, mutedile ve bârideye ait tadat zamanlarını tayin etmek mecburiyetinde kalmış, fakat yine o talimatta bir zeyl yapmıştır. Bu sene bazı vilâyât mecalis-i umûmiyyesinden, kışın kesretli, karların fazla olması dolayısıyla bu gibi mazbatalar geldiğini işitiyorum. Maliye Nezâreti ise bunları kabul etmemiştir. Hâlbuki Kastamonu Vilâyeti içerilerinde ve bazı mülhakatında pek çok kar vardır. Bu gün kar içerisinde bu ağnam sürülecek olursa birçok zayıtı müeddi olacaktır.

Bundan dolayı tadâd-ı ağnam hükmünün bir kanuna rapt edilmesi ve ona ait olan hükmün de kanunî bir şekle irca edilmesi ve süver-i tatbikiyyesine ait ahkâmın talimatname şeklinde kalması lâzım gelir. Bizde iklimler itradıslıdır, buna her halde bir şekl-i intizam vermek lâzım gelir. Zürrain menfeatini ve koyunculuk sanatının ileri götürülmesini icap edecek bir hükm-ü kanunî verilmelidir ki temin edilebilsin, mer'î olsun. Yoksa

talimat ile olamaz. Çünkü talimat, her vakit kabil-i tegayyüddür. Maliye Nezâreti bazan dinler ve bazen dinlemez. Böyle zürrain menfaatine ait olan hususatta tegayyur husule gelirse iyi olmaz” diyerek talimatla olamayacağını söylemiştir.

Mehmet Ata Bey tekrar söz alarak, “*Talep, bu seneki tadadın Mayıs iptidasından olmasını istirhamdan ibarettir. Tadad-ı ağnam, bir talimatname ile vukua geldiği ve şimdiye kadar yapılan tecaribe nazaran bunun için de Hükümetçe bir iklim, bir mevki tayin olunmasına nazaran Encümen, bu hale karşı bunun kablet-tetkik bir Kanun ile takyidini kâfi bulmadı. Mesele bu cihetten tetkik edilmek lâzımdır. Yok, esasen, talimatname kâfi değil de ağnam tadadı bir kanunla yapılmak ve bunun için mevzu bir kanun tanzimi lâzım gelirse bu başka bir meseledir. Evvel emirde takrir sahibi ve lâyiha-i kanuniyye tanzim eden arkadaşlarımızın emel ve arzusunun bu seneki ağnam tadadına Mayıs iptidasında başlanmasını temenniden ibaret olduğunu anladım. Binaenaleyh bu cihet de Hükümet tarafından kabul olunmuyor. Ve ağnam tadadı bir talimatname ile takyid ve tanzim olunmuş. Sonra 1332 tarihinde bilad-ı harre, bilad-ı baride ve bilad-ı mu’tedile esasına göre, müddetlerde hayli tadilat ve tecrübeler vukua gelmiş ve binaenaleyh bir talimatname ile bu mesele halledilmiştir. Eğer bu kâfi değil de yeniden bir talimatname ile bu tadad-ı ağnamın tanzim ve takyidi lâzım gelirse, ayrıca tanzim olunacak bir kanun lâyihasının Kavanin-i Maliye Encümeninde tetkik olunması icap eder. Evvel emirde Lâyiha Encümeni, talep-i vakii esasından reddetmiş olmuyor. Yani esasen tadad-ı ağnam bir talimatname ile yapılmış ve o talimatla bilad-ı harre, bilad-ı baride ve bilad-ı mutedile itibariyle de zamanlar tefrik olunmuşlar. Şu hale nazaran eğer şedaidişitadan dolayı bir ihtiyaçları varsa, müşkil bir halde iseler nezaret-i müteallikası, bu hale bir deva bulur kanaatında bulunduğu için bunu Encümen nazar-ı mütalaa almamıştır. Yoksa esas itibariyle tadad-ı ağnama mübaşeret, ayrıca bir kanun ile şehri atıye ait olmak lâzım gelirse ol vakit ait olduğu Encümende tetkik edilmek icap eder. Hükümet bunu bir kere mütalaa etmeli, bu cihete muvafakat ediyor mu? Tehiri lâzım geliyor mu, bu babta bil-etraf bir lâyiha-i kanuniyye tanzim etmeli, ait olduğu Encümene gelmeli, tanzim ve tetkik olunmalı. Yoksa alelacele tetkik olunacak mesele olmadığını” söylemiştir.^[67]*

Mecliste yapılan tartışmalar neticesinde, Kastamonu Mebusu Şükrü Bey ile Konya Mebusu Vehbi, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Beyler, teklifin Ziraat Encümenine havalesini isteyen takrir sunmuşlardır.^[68] İstanbul Mebusu Hamit Beyde, teklifin Kavanin-i Maliye Encümenine havale edilmesini teklif etmiştir. Tek-

[67] MMZC, D. 4, C. 1, s. 475-480.

[68] MMZC, D. 4, C. 1, s. 479.

lifler okunmuş ve her iki Encümene yani Ziraat Encümeni ve Kavanin-i Maliyye Encümeni'ne havale edilmesi kabul edilmiştir.^[69]

4.7. Katılmış Olduğu Oylamalar

1. Meclisin 9 Şubat 1920 günü yapılan oturumunda Sadrazam Müşir Ali Rıza Paşa Kabinesine beyan-ı itimat olunmasını ve oylamaya konulmasını teklif eden Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey ve arkadaşlarının takriri üzerine yapılan oylamada Mehmet Ata Bey, kabul oyu kullanmıştır.^[70]

Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey ve rüfekasının^[71] verdikleri takrir;

“Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Hükümetin kıraat edilen beyannamesinden, üssül esası amal-i millet olan vahdet-i milliyye ve tamamiyyet-i mülkiyyemizi ve Makam-ı Hilafet ve Saltanatın ve Merkez-i Hilafet-i Celile ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyeye olan İstanbul'umuzun masuniyyetini, akalliyyetler hukukunun teminini ve milli ve iktisadi inkişafatımızda istiklal ve serbesti-i tamma mazhariyetimizi istihdaf etmekte olduğu görülmekte kabineye beyan-ı itimat olunmasını ve bunun tayin-i esami ile reye vaz'ını teklif ederiz.”^[72]

2. Meclisin 29 Şubat 1920 günü yapılan oturumunda “1336 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu Layihasının üçüncü maddesinin düzenlenmesi hakkında” İstanbul Mebusları olan Hamit ve Adnan Beylerin takririne Mehmet Ata Bey, kabul oyu vermiş ancak takrir reddedilmiştir.^[73]

İstanbul Mebusları Hamit ve Adnan Beylerin verdikleri takrir;

“Riyaseti Celileye

Üçüncü maddeye ilaveten: “Şu kadar ki Harb Kazançları Vergisinin tahakkukatı muamelesine devam olunarak tahsilatına olbaptaki kararname kanuniyet kesbettiği zaman başlanacaktır” suretinde bir fıkra ilavesini teklif ederim.”^[74]

[69] MMZC, D. 4, C. 1, s. 481.

[70] MMZC, D. 4, C. 1, s. 89.

[71] Bu takrir Celalettin Arif Bey'in yanı sıra Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi, Erzurum Mebusu Ziya, Bolu Mebusu Cevat, Saruhan Mebusu Süleyman, Kengiri Mebusu Tevfik, Urfa Mebusu Şükrü Nasih, Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Amasya Mebusu Ömer Lütfi, Edirne Mebusu Mehmet Şeref, Sivas Mebusu Vâsif, Bayazıt Mebusu Şefik, Karesi Mebusu Hacim Muhittin, Erzurum Mebusu Zihni, Kastamonu Mebusu Dr. Suat, İçel Mebusu Ali, Kırşehir Mebusu Ali Rıza, Erzincan Mebusu Halil, Trabzon Mebusu Hüseyin Hüsnü, Mardin Mebusu Ebulula Bey'lerin imzaları ile sunulmuştur. Bkz. MMZC, D. 4, C. 1, s. 87.

[72] MMZC, D. 4, C. 1, s. 87.

[73] MMZC, D. 4, C. 1, s. 290.

[74] MMZC, D. 4, C. 1, s. 277.

Bu madde ile alakalı Mehmet Ata Bey de bir takrir vermiş ancak kabul edilmiştir. Bahsi geçen madde şu haliyle kabul edilmiştir; “1334’ senesi Muvazene-i Umumiyye Kanunu ile bunun neşrinden sonra neşr olunan ve Kavanin ve Karar-namelere müsteniden Devletçe istifa olunmakta bulunan rüsum ve tekâlifin ‘1336’ senesi Mart ve Nisan mahları zarfında cibayet ve tahsiline devam olunacaktır. Yalnız Harb Kazançları hakkındaki Kararname Meclisçe müzakere ve tasdik edilinceye kadar, bu Kararname mucibince tahakkuk ettirilecek vergilerin tahsili tecil olunacaktır.”^[75]

3. Meclisin 29 Şubat 1920 günü yapılan oturumunda 1336 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus Muvakkat Bütçe Kanun Layihası üzerine yapılan oylamada kabul oyu kullanmıştır. Kanun kabul edilmiştir.

Bu kanun tasarısına toplamda 86 kişi oy kullanmış, bunların 57’si kabul, 18’i ret ve 11 kişi çekimsiz kalmıştır. 69 mebus ise oylamaya katılmamıştır.^[76]

SONUÇ

Mehmet Ata Bey, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne geçiş aşamasının en sancılı günlerine bizzat şahitlik ederek aktif görevlerde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır. İstiklal Mücadelesinin verildiği en çetin günlerde dahi umudunu kaybetmemiş, birinci Meclis’te milletvekillerinin gelecekte beklenenleri konusunda yapılan ankete Mehmet Ata Bey; “Kutsal savaşımızın hakkıyla yararlı ve sonsuza değin parıltılı olabilmesi için ulusu gelecekte uzun süreli bir barışa erİştirmek ve sükûn ve düzenini çağın kültür ışıkları ve uygarlık tanıklarına alışık ve saygın kılmak ve açık deyişle, uluslararası yarışmada güçlerini bölünmeye ve boş harcanmaya uğratmadan evrenin ilerleme yarasını devletimizde tamamıyla gelişmeye erİştirecek siyasal, ekonomik ve bilimsel önlemleri almaya özellikle özen göstermek gereklidir kanısındayım” diyerek cevap vermiştir.

Mülkiye Mektebinden mezun olan Mehmet Ata Bey kaymakamlık görevlerinin ardından Sivas Vilayet Mektupçuluğu, Yozgat ve Maraş Mutasarrıflığı görevlerini ifa etmiştir. Görev süresi boyunca idari, sosyal ve siyasi konularda kayıtsız kalmamış, üzerine düşen sorumlulukları ziyadesiyle yerine getirmeye gayret göstermiştir. Maraş’ın işgali esnasında süreci itidalle yönetmeye çalışmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisine Niğde Mebusu olarak seçilmiş, Meclisin kısa ömrüne rağmen aktif bir şekilde görev almıştır. Mebusan Meclisinin dağılması üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın talimatına uyarak Ankara’ya gelmiş ve 3 Temmuz 1920 tarihinde TBMM’ye katılmıştır. İki kez Dâhiliye Vekilliği yapan Mehmet Ata Bey ayrıca komisyonlarda, encümenliklerde bulunmuştur. Nevşehir Bankasının kurulması

[75] MMZC, D. 4, C. 1, s. 285.

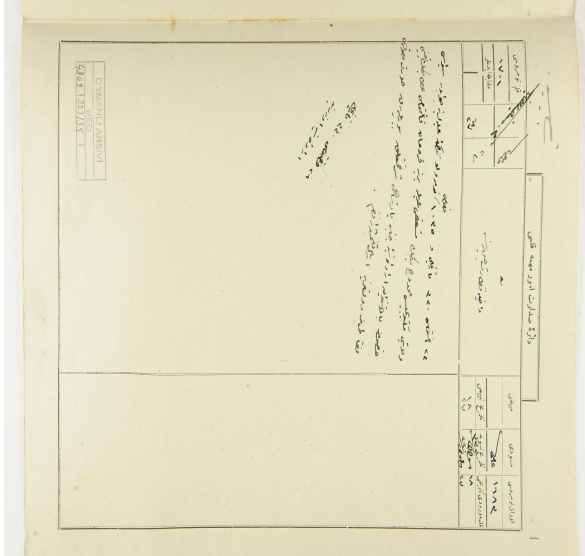
[76] MMZC, D. 4, C. 1, s. 293.

konusunda çaba sarf etmiş ve kurulan bankanın kurucular kurulunda yer almıştır. Kendisine 23 Mart 1925 tarihli Meclis oturumunda yeşil kurdeleli İstiklal Madalyası takdim edilmiştir.

EKLER

Mehmet Ata Bey

Mehmet Ata Bey'in Sivas Vilayeti Mektupçuluğu görevine tayini. BOA, FK. BEO., DN. 4309, GN. 323135, T. (18/L/1332)

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, FK. BEO., DN. 4309, GN. 323135, T. (18/L/1332)

BOA, FK. BEO., DN. 4458, GN. 334338, T. (12/Ca/1335)

BOA, FK. DH. ŞFR., DN. 434, GN. 51, T. (09/Te/1330)

BOA, FK. DH. ŞFR., DN. 96, GN. 288, T. (23/Ca/1337).

BOA, FK. İ. DH., DN. 1509, GN. 1332/L-08, T. (17/L/1332)

BOA, FK. İ.DUİT., DN. 42, GN. 50, T. (11/Ca/1335)

T.C. Emekli Sandığı Arşivi

Mehmet Ata Bey'in Emeklilik Sicil Dosyası: VH000278.

Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 1.

TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 359.

TBMM Zabıt Cerideleri, Devre 1-Devre 4.

Araştırma ve Başvuru Eserleri

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

AKBIYIK, Yaşar, "Milli Mücadele'de Güney Cephesi", *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 811-819.

-----, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, C. 2.

BAĞDADLILAR, Adil, *Uzunluk (İstiklal Harbinde Kahramanmaraş)*, Toker Matbaası, 1974.

BAŞTÜRK, Sadettin, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Ali Emiri Efendi'nin Sicil Kaydı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, S. 45, Bahar 2013.

ÇAMUR, Selma, *Birinci Meclis'te Niğde Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, Niğde Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Niğde, 2009.

ÇANKAYA, Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, C. 3, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

DOĞAN, Hamdi, "Milli Mücadele'de Nevşehir ve Çevresi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 49, Bahar 2012, s. 57-73.

EYİCİL, Ahmet, "Maraş Savunması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 21/S. 61, 2005, s. 47-75.

-----, *Yakınçağda Kahramanmaraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2009.

EZHERLİ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1902)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54, Ankara, 1998.

FROMKİN, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev.: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1993.

GOLOĞLU, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara, 1970.

GÖKHAN, İlyas, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Öncü Basimevi, Kahramanmaraş, 2011.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Sürgünden Soykırığa Ermeni İddiaları*, Babıali Yayıncılık, İstanbul, 2008.

İlk Meclis Anketi-Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004.

KÄİSER, Hilmar, "Ermeni Sürgünleri Asimilasyonu (1915-1917)", Yılmaz, Altuğ (Ed.), *Müslümanlaştırılmış Ermeniler*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2015, s. 226-242.

- KARACA, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.
- KOÇAK, Cemil (Ed.), *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, C. 1.
- , *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, C. 2.
- ŞIVGIN, Hale, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4/S. 11, 1988, s. 481-494.
- TÜRKMEN, İsmet, İlk Dâhiliye Vekillerimizden Mehmet Ata Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1920-1923), *Türk İdare Dergisi*, S. 484, Haziran 2017, s. 379-402.
- , İsmail Fazıl Paşa Askeri-Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1856-1921), Altınpost Yayıncılık, Ankara, 2015.
- ÜNAL, Tahsin, *Atatürk ve Milli Mücadele*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2001.
- YAKAR, Serdar, *Maraş Milli Mücadelesinde Bayrak Olayı ve Aşıkloğlu Hüseyin*, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş, 2012.
- YETİŞGİN, Mehmet, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20/S. 58, 2004, s. 65-81.

Bildiri ve Lisansüstü Çalışmalar

- AÇIKEL, Ali, "2. Abdülhamid Devri Eğitim Politikası'nın Taşraya Yansıması: Yozgat Sancağı Örneği", *1. Uluslararası Bozok Sempozyumu (5-7 Mayıs 2016)*, s. 609-628.
- ATAM, Şenay, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Nevşehir Doğumlu Memurların Sosyo-Kültürel Durumları (1879-1909)", *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 7, Ankara 2012, s. 359-399.
- DOĞAN, Orhan, "Milli Mücadele Dönemi'nde Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuva-yı Milliye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013/Gaziantep)*, Ankara 2015, s. 161-181.
- KARAYAMAN, Mehmet, "Yozgat Merkez ve Kazalarında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *1. Uluslararası Bozok Sempozyumu (5-7 Mayıs 2016)*, s. 156-175.
- ÖZTÜRK, Gülin, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Nevşehirli Niğde Mebusu Ata Bey", *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, C. 3, Ankara 2012, s. 289-311.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD December 2022, 3 (2): 289-329

Su İşleri Politikaları Çerçevesinde DP ve CHP Arasında Bir Polemik Konusu: Seyhan Barajı

An Issue of Polemic Between DP and CHP Within the
Framework of Hydraulic Works Policies: Seyhan Dam

Ömer METE¹

¹Ankara Üniversitesi, Ankara

• omermete2@gmail.com • ORCID > 0000-0003-1532-1870

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Kasım / November 2022

Yıl / Year: 2022 | **Cilt – Volume:** 3 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 289-329

Atıf/Cite as: Mete, Ö. "Su İşleri Politikaları Çerçevesinde DP ve CHP Arasında Bir Polemik Konusu: Seyhan ".
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 3(2), December 2022: 289-329.

SU İŞLERİ POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE DP VE CHP ARASINDA BİR POLEMİK KONUSU: SEYHAN BARAJI

ÖZ:

Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara geldikten sonra özellikle 1937-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin takip ettiği su işleri politikasını verimsizlik gerekçesiyle eleştirmiştir. Bu yaklaşım öyle bir noktaya ulaşmıştır ki DP İktidarı kendi su işleri politikasını CHP döneminde noksan kalan su işlerinin tamamlanması kapsamında şekillendirmiştir.

Su işleri çerçevesinde Seyhan bölgesi de CHP tarafından ele alınmış, bazı etüt, proje ve inşaa faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar seller nedeniyle ortaya çıkan zararların önlenmesi konusunda yeterli olmamış, diğer yandan etkin bir sulama şebekesi tesis edilememiştir. İşte bu nedenle CHP İktidarı Seyhan nehri üzerinde baraj kurulması amacıyla 1949 yılında uluslararası bir firmaya etüt yaptırmıştır. Ancak bunu uygulamaya fırsat kalmadan seçimleri kaybederek iktidardan uzaklaşmıştır.

Bu ortamda iktidara gelen DP yönetimi, Başbakan Adnan Menderes'in de çabalarıyla, proje için gereken finansmanın önündeki engelleri kaldırmış ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasını kredi vermeye ikna etmiştir. Bahsedilen gelişmelerin ardından Seyhan Barajı, sık sık sele maruz kalan Çukurova'da meydana gelen zararların önlenmesi, verimli bir sulama sisteminin kurulması ve ucuza elektrik üretilmesi amacıyla inşaa edilmiştir.

Seyhan Barajı gerek hazırlık ve inşaa sürecinde gerek hizmete girişi sonrasında birçok tartışmaya yol açmış, bilhassa DP ve CHP arasında cereyan eden hadiseler zamanla bir polemik haline gelmiştir. CHP, DP İktidarını, kendi döneminde yapılan çalışmalarını unutturmak ve propaganda yapmak amacıyla Seyhan Barajını kullanmakla suçlamıştır. Buna karşın DP İktidarı ise CHP'yi yapılan eserleri görmemekle ve hatta boykot etmekle itham etmiştir. Tartışmalarla geçen sürecin gölgesinde kalan gerçek ise CHP'nin başlattığı bir projenin DP tarafından tamamlanarak hizmete açıldığıdır.

Anahtar Kelimeler: Seyhan Barajı, Su İşleri Politikası, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi.

AN ISSUE OF POLEMIC BETWEEN DP AND CHP WITHIN THE FRAMEWORK OF HYDRAULIC WORKS POLICIES: SEYHAN DAM

ABSTRACT

Democratic Party (DP), which came into power after the elections of the 14th of May 1950, had criticized especially between 1937-1950 hydraulic works policies of Republican People's Party (CHP) due to its inefficiency. This approach had reached such a point that even DP shaped its own hydraulic works policies within the framework of accomplishing the incompleting hydraulic works of CHP government.

Seyhan region was also taken by CHP within the scope of hydraulic works, and some research, project and constructing activities were realized. However, these works could not be enough to prevent the harms occurred due to inundation; furthermore, an efficient irrigation network could not be established. Therefore, CHP government had an international firm perform a research in 1949 for constructing dam on Seyhan River. Nevertheless, losing the elections, CHP could not find time to put this project in practice.

DP government which came to power in these circumstances removed the obstacles before the finance necessary for the project, thanks to the effort of Prime Minister Adnan Menderes. It convinced the International Bank for Reconstruction and Development. Following the afore-mentioned developments, the Seyhan Dam was built in order to prevent damages in Çukurova, which is frequently exposed to floods, to establish an efficient irrigation system and to generate electricity cheaply.

Seyhan Dam became an issue of many discussions both in preparation and construction periods, as well as after the service process, especially events between DP and CHP turned out to be a polemic in meantime. CHP blame DP government for exploiting Seyhan Dam for making people forget the works done in its term and doing propaganda. On the other hand DP government accused CHP of not seeing and protesting the works done. The reality that was overshadowed by the process of discussions is that a project initiated by CHP was completed and put into service by DP.

Keywords: *Seyhan Dam, Hydraulic Works Policies, Democratic Party, Republican People's Party.*

GİRİŞ

Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen seçimlerle iktidara gelmiştir. Kabinenin teşkilinin ardından ilan edilen hükümet programının girişinde iktidarın hangi koşulda devralındığına ilişkin tablonun vahametinin uzun uzadıya izah edilmesi ve iktisadi açıdan rahatlamak için öncelikle tüm kamu hizmetlerinde tasarrufa gidileceğinin belirtilmesi son derece önemlidir.^[1] Zira müteakiben ortaya çıkan tartışma ve eleştirilerin büyük bölümünün bu noktaya odaklandığı saptanmıştır.

Bahsedilen rahatlatma adımları kapsamında bütçede yatırıma ayrılan kısmı genişletmek, bunun dışında kalan bölümü ise mümkün olduğu kadar üretime ilişkin sektörlerle yöneltmek esas alınmıştır.^[2] Ayrıca nüfusun %80'inin ziraatla işgal ettiği göz önünde bulundurularak bu temelin kuvvetlendirilmesi şiar edinilmiştir. Bu kapsamda küçük ve büyük sulama işlerinin hızlandırılması programda yer almıştır.^[3]

Bilhassa su işleri konusunda 1937-1950 yılları arasında takip edilen politikadan kaynaklı olduğu ileri sürülen verimsizlik meselesi,^[4] DP'nin su işleri politikasının tarifinde giriş kısmını oluşturmuştur. Şöyle ki CHP devrinde takip edilen siyasetin eleştirisi ile konuşmalara başlanması sık karşılaşılan bir yaklaşım halini almıştır.

DP'nin bu işi adeta düstur edineceği sezilmiş olsa gerek, CHP'nin mirasının gölgede kalmasını önlemek amacıyla CHP eski Milletvekili Ali Rıza Erem tarafından bir makale kaleme alınmıştır. Erem'e göre son 25 yılda 320.000 dekarlık bataklık kurutulmuştur. 1923 yılında yalnızca 790 köyde sıhhi ve temiz su tesisatı mevcutken 1933'te bu sayı 2746'ya yükselmiş, 1950 itibarıyla de 10.000'i geçmiş-

[1] İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961)*, C. II., TBMM Yayınları, Ankara 2013, ss. 750-753; Keza daha sonra Samet Ağaoğlu da program için "Yeni iktidar herşeyden evvel memleketin umumi manzarasını tesbit etmiştir." demiştir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 1, 02.06.1950, s. 94.

[2] Neziroğlu, *Hükümetler*, C. II., s. 753.

[3] Neziroğlu, *Hükümetler*, C. II., s. 755.

[4] DP'nin iktidara gelişinden önce su işleri mevzularını gerçekleştirmek için 1937-1948 yılları arasında kabul edilen 3212, 4100, 4649 ve 5259 sayılı Kanunlarla toplamda 286 milyon lira tahsis edilmiştir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 23, 10.06.1953'e ekli 228 numaralı Yeniden yapılacak su işleri için gelecek yıllara sâri taahhütlere girişilmesine mezuniyet verilmesi hakkındaki 3132, 4100, 4649 ve 5259 sayılı kanunlara ek kanun lâiyhası ve Bayındırlık, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları (1/556), s. 1; 1950 yılı itibarıyla su işleri için 146.564.000 lira sarf edilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 106, Gömlek: 669, Sıra: 1. s. 79; aynı süreçte ele alınan işlerden sırasıyla planlanan, tamamlanan ve kalan kısımlar şöyledir: Taşkın koruma, 258.000-56.000-202.000 hektar; şehir ve kasaba koruma, 22-19-3 adet; nahiye ve köy koruma, 9-8-1 adet; bataklık kurutma, 118.373-21.358-97.015 hektar; sulama işleri, 514.890-54.680-459.710 hektar. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 74, Gömlek: 471, Sıra: 12. s. 17.

tir.^[5] Aktarılan sayılar bir gelişmeye işaret ediyorsa da ne var ki iktidarı devralan DP mensuplarının aynı fikirde olduğunu söylemek güçtür.

Nitekim DP Meclis Grubunun 16 Ocak 1951 tarihli toplantısında söz alan Başbakan Adnan Menderes konuşmasında,^[6] ülkede su işlerine 14 yıl önce başlandığını, sarf edilen 250 milyon liraya yakın paraya rağmen hiçbir yerde olumlu sonuç alınmadığını söylemiştir. Devamında küçük su işleri konusuna değinerek, bu hususa dair ülkede etüt bile yapılmadığını, kendilerinin küçük su işlerine el attıklarını ve mevzuat ilişkin tarama yaptıklarını aktarmıştır. Su işlerine dair bütçeye tahsisat koyduklarını ve bütçe açıklarının bundan dolayı oluştuğunu, eğer şimdi yapılmazsa bir 14 sene daha bu işlerin kalacağını ifade etmiştir.^[7]

Benzer şekilde Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu 1951 yılı bütçe görüşmelerinde büyük su işlerinde, 14 yıl evvel memleketin muhtelif yerlerinde dağınık bir şekilde başlamış ve hiçbirisi tam olarak bitirilememiş birçok su tesislerinin verimli bir hale getirilmesinin hedeflendiğini dile getirmiştir. O dönem itibarıyla %15-20 seviyesinde verim alınan ve o zamana kadar yaklaşık 140 milyon lira harcanan bu işlerin bir kısmının 1951 sonunda çalışır bir hale gelmesinin öngörüldüğünü de eklemiştir.^[8]

DP'nin ilk Hükümeti 08 Mart 1951'de istifa etmiş, yeni kurulan Hükümet, programda kapsamlı bir değişikliğe gitmemiştir.^[9] Ne DP Meclis Grubu ne de TBMM Genel Kurulundaki görüşmelerde su işlerine ilişkin önemli bir husus gündeme gelmemiştir.^[10]

CHP'nin bıraktığı ya da DP'nin devraldığı miras meselesinin -biraz da uzun sayılabilecek ölçüde- üzerinde durulmasının sebebi, Seyhan Barajının bir parçasını oluşturduğu barajlar meselesi ve büyük resimde su işleri politikasının evveliyatını ve tartışmaların gerisinde yatan psikososyal nedenlerin daha iyi anlaşılabilmesini sağlamaktır. Zira Seyhan Barajı da nihayetinde CHP döneminde başlangıcı yapılmış ama devamı getirilmemiş bir projedir.

Gelinen aşamada kısaca DP iktidarı için barajların öneminin ortaya konulmasında fayda vardır. DP'nin iktidarda bulunduğu 1950-1959 dönemi verilerine

[5] Ali Rıza Erem, "D.P. İktidarı Nasıl Bir Vatan Devraldı?" *Ulus*, 18 Ağustos 1950, s. 2.

[6] Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakerelerine Ait Tutanak*, Mikro Film 1247, Toplantı 23, 16.01.1951, s. 123.

[7] Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakerelerine Ait Tutanak*, Mikro Film 1247, Toplantı 23, 16.01.1951, s. 128.

[8] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 5, 25.02.1951, s. 855.

[9] Neziroğlu, *Hükümetler*, C. II., s. 920.

[10] *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakerelerine Ait Tutanak*, Mikro Film 1248, Toplantı 29, 29.03.1951, s. 29-162; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 6, 30.03.1951, s. 66-123.

bakıldığında su işleri alanındaki yatırımların %62,6'sını baraj ve müteferrik enerji tesislerinin oluşturduğu görülmektedir.^[11] Bu husus göz önünde bulundurulduğunda DP'nin su politikası kapsamında baraj ve hidroelektrik santrallerine verdiği önem, bu tesisler için tahsis edilen payın su işleri yatırımları içerisinde kapladığı alanının büyüklüğü ile kendisini göstermiştir.

Keza 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında barajlara dair kaleme alınan bir makaledeki:

“Düşük iktidarın yaptığı yatırımlar arasında baraj tesislerine harcanan paralar büyük yekûnlar tutar. Şimdiye kadar bitirilen ve İnşa halinde bulunan barajların sayısı da yarım düzineyi geçer. Barajlara yatırılan sermayelerin hacmi ve barajların sayıları avlayıcı olduğu için, düşük iktidar Meclis önünde ve umumi efkâr karşısında daima onlarla övünmüştür. Son yılların siyasî propagandalarında barajlar tükenmez bir malzeme kaynağı olmuştur. Bu devletin siyasî edebiyatında övme ve övünme konuları arasında gene barajlar geniş yer alır.”^[12]

ifadeleri, muhalefet bakış açısıyla barajların DP için önemi ortaya koyarken, aynı zamanda barajların DP İktidarı açısından propaganda malzemesi olma niteliğinin altını çizmiştir. Ayrıca dönemin DSİ Umum Müdürü Süleyman Demirel'in 1959 yılında icra edilen DSİ genel toplantısında yaptığı konuşmada: *“Her ölçüde iddiharı (biriktirme), Türkiye su ekonomisinin bir numaralı meselesi addederim.”*^[13] demesi açıklananları pekiştirmektedir.

Bahsedilenler ışığında bir değerlendirme yapıldığında, DP döneminde baraj ve hidroelektrik santrali inşa işini tekeline alacak olan DSİ^[14] tarafından ele alınan çok maksatlı ilk büyük tesis olarak Seyhan Barajı'nın zikredilmesi gerekir^[15]. Yoksa

[11] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 12, 26.02.1960'a ekli 51 numaralı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü 1960 yılı Bütçe kanunu lâiyhası ve Bütçe Encümeni mazbatası (1/458), s. 14.

[12] Şevket Raşit Hatipoğlu, “Barajlar ve Sulama İşleri”, *Ulus*, 22 Eylül 1960, s. 2.

[13] Süleyman Demirel, *Bir Ömür Suyun Peşinde*, C.I., ABC Medya Ajansı, Hulusi Turgut (ed.), Ankara 2005, s. 58.

[14] Gerek CHP dönemi ve gerekse DP döneminde enerji politikaları dağınık bir yapıda yürütülmüştür. Bu anlamda birliğin sağlanması için çok çaba sarf edilse de sonuç alınamamıştır. 1959 yılına gelindiğinde enerji işlerinin tek elden takip edilmesine dair arzu edilen neticeye ulaşılamamışsa da *“...barajlar ve hidro- elektrik santrallerinin bir ihtisas müessesesi olan ve müktedir fen heyetleri bulunan DSİ Umum Müdürlüğüne planlanması ve inşa ettirilmesi kararlaştırılmıştır.”* *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 7, 25.02.1959'a ekli 49 numaralı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü 1959 yılı Bütçe kanunu lâiyhası ve Bütçe Encümeni mazbatası (1/262), s. 13.

[15] Bu noktada şu açıklamanın yapılması gereklidir: Seyhan Barajı Nafia Vekaletince ele alınan ilk büyük çaplı baraj olma özelliğini taşımaktadır. 1954 yılında kuruluşunu müteakip DSİ'ye devredilmiştir.

Etibank tarafından inşa edilen Sarıyar Barajı'nın da hatırı sayılı bir büyüklüğe sahip olduğu söylenmelidir.^[16]

Seyhan Barajı'nı “*Türkiye Barajcılığının Modern Okulu*” olarak niteleyen Süleyman Demirel, projenin DP'nin çok önemli bir iddiası olmakla birlikte döneminde çok tartışıldığını ifade etmiştir.^[17] Gerçekten de süreç incelendiğinde Seyhan Barajı'nın finansmanından inşasına kadar birçok tartışmaya konu olduğu tespit edilmiş, polemikler hizmete girişi ile de son bulmamıştır. Dolayısıyla tartışmaların arkasındaki gerçekler merak uyandırmış, konunun bu yönüyle ele alınması ihtiyacı hissedilmiştir.

1. SEYHAN BARAJI PROJESİ VE HAZIRLIK SÜRECİ

1.1. Etüt ve Proje Hazırlıkları

Öncelikle Seyhan nehrinde kurulması planlanan baraj projesine yönelik gelişmelerin ele alınmasına ihtiyaç vardır. Bu çerçevede Seyhan Barajı projesi hakkında Yüksek Mühendis Nazmi Karatekin tarafından yapılan inceleme konuya ışık tutar mahiyettedir.^[18]

Adana ovasında suların kaynaklı zararların önlenmesi ve aynı zamanda çeşitli alanlarda bu suların faydalanılabilmesi amacıyla uzun süreli çalışmalar yürütülmüştür. 1938-1948 yılları arasında Seyhan regülatörü inşa edilerek sağ ve sol sahilde 146.000 hektar genişliğinde arazinin sulanması için ana kanallar oluşturulmuştur. Ancak 1951 yılı itibarıyla sağ sahilde yaklaşık 18.000 hektar alanında bir arazinin sulanması için tam anlamıyla şebeke kurulmuştur. Buna rağmen sulama şebekesine çiftçi tarafından yeterli ilgi gösterilmemiştir.^[19]

[16] Sarıyar Barajı Projesi; CHP hükümeti zamanında kararlaştırılmış, 1948 yılında Amerikalı mühendis Growdon'un telkini ile ilk proje tasarlanmıştır. Bayındırlık Bakanlığı tarafından nihai proje International Engineering Company'ye yaptırılarak, Günaltay Hükümeti zamanında Marshall yardım planına bu iş için gerekli olan ödenek konulmuştur. İktidar değişmeden önce yardım planı onaylanmış, Etibank tarafından muhtelif yabancı firmalardan teklif mektupları alınmış, iç finansman hususunda da Maliye Bakanlığınca gerekli olan tahsisat temin edilmiştir. *Ulus*, “Sarıyar Barajı”, 08 Temmuz 1950, s. 1; benzer açıklamaların yer aldığı bir makale de Nihat Erim tarafından kaleme alınmış ve yazı: “Yurt bayındırlığı ve refahı için, D. P. Hükümetinin atacağı faydalı adımları -ister C. H. P. nin başladığının devamı, ister yepyeni projeler olsun- candan alkışlamak bizim için hem vazife, hem de zevktir.” diyerek tamamlamıştır. Nihat Erim, “Sarıyar Santrali ve Enerji Dâvası” *Ulus*, 23 Eylül 1950, s. 1; bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Sarıyar Barajı hususunda DP İktidarına hazırlanmış işi takip etmek kalmış, fiili durum her kesimce kabul edilmiş olsa gerek ki Sarıyar Barajı'na ilişkin tartışmalar büyümemiş, Seyhan Barajı'ndaki gibi ayyuka çıkmamıştır.

[17] Demirel, *Bir Ömür*, C.I., ss. 28-30.

[18] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 74, Gömlek: 469, Sıra: 3.

[19] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 74, Gömlek: 469, Sıra: 3, s. 8-9; Zafer gazetesine göre bilhassa su baskınlarına karşı 1914 yılından itibaren tedbirler alınmaya çalışılmış, bu çerçevede 1950 yılına kadar 25 milyon lira sarf edilmiştir. Seyhan Barajı inşasına

Bu kapsamda ilk etapta Ceyhan ve Berdan nehirleri üzerinde taşkından koruma maksadıyla birtakım faaliyetler icra edilmesini müteakip Seyhan nehri ele alınmıştır. Seyhan nehrinden ileri gelen taşkın tehlikesinin önlenmesi amacıyla baraj ve set tertiplerinin birleştirilerek uygulanmasına karar verilmiş, bu amaçla uluslararası bir firmaya proje ile iktisadi rapor hazırlanmıştır.^[20]

Anlaşılabileceği üzere Seyhan Barajı projesinin 1950 öncesinde yapılan kapsamlı çalışmalara dayanarak ortaya çıktığı söylenmelidir. Zaten tartışmalara zemin hazırlayan temel faktörlerden birisi de budur. Kendi döneminde yapılan çalışmaların unutturulmaya çalışıldığı endişesini taşıyan CHP, yayın organı Ulus gazetesinde Seyhan Projesine dair yapılanları izah eden yazılar yayımlanmasını sağlayarak reaksiyon göstermiştir.

Konusu doğrudan Seyhan Barajı olmayan bir makalede bile baraj projesinin 1949 yılında (International Engineering Co.) firmasına yaptırıldığı ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına verildiğinin belirtilmesi bir örnek olarak gösterilebilir.^[21] Benzer şekilde Ulus gazetesinde çıkan bir haberde 20 Nisan 1948 tarihinde “*International Engineering*” adını taşıyan bir Amerikan firması ile etüdler yapmak üzere bir kontrat imzalandığı ve Seyhan Vadisinde bazı araştırmalar yapıldığı aktarılmıştır. Habere göre bu incelemelerden sonra hazırlanan rapor 1949 yılı Nisan ayında tamamlanarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine sunulmuştur.^[22]

1.2. Finansman Meselesi

Projenin finansmanına ilişkin hususların arzu edildiği gibi yolunda gittiğini söylemek kolay değildir. Zira tesisin yapılması için 25 milyon doların gerekli olduğunu ifade eden Demirel, Türkiye'nin böyle bir parasının olmadığını, dolayısıyla bunun için borçlanmak gerektiğini ifade etmiştir.^[23]

Hakikaten Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerince iktisadi duruma ilişkin değerlendirme yapılarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi kalkınma konusunda bazı projeler oluşturulmuş, ancak bunların gerçekleştirilebilmesi için iç ve dış finansmana ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda Türkiye, Avrupa ekonomisi için

kadar inşa edilen sedde ve kuşaklama kanalları ve bir tevzi regülatörü olanın %12'sinin sulanmasına imkân vermekte birlikte su taşkınlarını önleyememiştir. Sadece Seyhan nehri nedeniyle Çukurova'da her yıl 850 bin dönüm arazinin sular altına kalması sonucunda ciddi zararlar ortaya çıkmıştır. Zafer, “Seyhan Barajı Yarın Açılacak”, 07 Nisan 1956, s. 1.

[20] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 74, Gömlek: 469, Sıra: 3, s. 3; bu belgede projeye dair teknik bilgiler verilmiş ve maliyete ilişkin rakamlar paylaşılmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 74, Gömlek: 469, Sıra: 3, s. 3-8.

[21] Nurettin Artam, “Altı Günde 2500 Kilometre No:12”, *Ulus*, 17 Kasım 1951, s. 4.

[22] *Ulus*, “Seyhan Barajının Temeli Atılırken”, 25 Ekim 1953, s. 1.

[23] Demirel, *Bir Ömür*, C.I., s. 28.

gündeme gelen Marshall planından bahse konu projeler çerçevesinde yararlanmayı talep etmiş, buna mukabil ABD tarafından Türkiye ekonomisinin savaşan etkilenmediğinden bahisle, Avrupa ekonomilerinin savaş öncesi 1938 seviyesine getirmeye matuf bir plan olan Marshall planından Türkiye'nin yararlanamayacağı ifade edilmiştir. Bunun yerine Türkiye'nin başvuru amacına uygun olarak Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına müracaat edebileceği dile getirilmiştir. İşte bu gelişmeler sonrasında, 1948 yılında üyesi olunan Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile temasa geçilmiştir. Diğer yandan Marshall planından yararlanabilme noktasında yürütülen diplomatik girişimler sonuç vermiş, Türkiye de ABD tarafından Marshall planına dahil edilmiştir. Eldeki projelerin bir kısmının Marshall planı çerçevesinde karşılanması ilkesi benimsenmişken geri kalanlarına dair Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına başvuruda bulunulmuştur.^[24]

Bunun üzerine 1949 yılı başlarında Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından görevlendirilen bir heyet Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu heyetle gerçekleştirilen temaslar sonucunda silo ve limanlar ile Seyhan barajı ve santralinin finanse edilmeye değer olduğu bildirilmiştir.^[25]

Her ne kadar Seyhan projesinin finanse edilmeye değer olduğu ifade edilmiş olsa da Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası İkinci Başkanı Rober L. Garner tarafından dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay'a hitaben yazılan 09 Mayıs 1950 tarihli mektupta Seyhan projesine dair bazı hususlar bildirilmiştir. Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası ile liman ve silolardan bahsedilen mektupta, asıl yazılış maksadının Seyhan Bendi projesinin Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından finanse edilmesi yolunda Hükümetin teklifine ilişkin bazı hususların açıklanması olduğu kaleme alınmıştır.^[26]

Mektuba göre, bu proje dair Banka'ya ilk olarak 05 Mart 1949 tarihinde başvurulmuştur^[27]. Bu tarihte projenin tahmini keşif bedeli 23.000.000 dolar olarak tespit edilmişken bunun 6.000.000 dolarlık bir kısmının Bankaca finanse edilmesi öngörülmüştür. Ancak sonradan Banka uzmanlarınca hazırlanan rapora göre dikkat çekici bir artış vücuda gelmiş ve bu mektubun kaleme alındığı tarih itibariyle

[24] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 1, 14.07.1950'ye ekli 54 numaralı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası arasında 7 Temmuz 1950 tarihinde akdedilen Kredi Anlaşmaları hakkında Kanun tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/51), s. 7-9.

[25] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 1, 14.07.1950'ye ekli 54 numaralı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası arasında 7 Temmuz 1950 tarihinde akdedilen Kredi Anlaşmaları hakkında Kanun tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/51), s. 1-2.

[26] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 5, Gömlek: 24, Sıra: 6, s. 1-2

[27] 1949 yılında hazırlanan "*Aşağı Seyhan Vadisinin Ekonomik Etüdü*" adlı rapor Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına tevdi edilmiştir. İsmail İşmen, "Milli İşler Seyhan Hidroelektrik Tesisleri", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 14, Mayıs 1956, s. 12.

meblağ 60.000.000 dolar veya karşılığı 168.000.000 liraya ulaşmıştır. Bu duruma göre Banka tarafından finanse edilmesi gereken tutar 27.570.000 dolara yükselmiştir.^[28]

Mektubun devamında bahsedilen tutarın dökümü yapılarak, eldeki projelerin hızlandırılması, buna karşın yeni projelere başlanması noktasında ihtiyatlı davranılması lüzumu, daha önce gönderilen aynı maksadı havi 27 Şubat 1950 tarihli mektuba atfen ifade edilmiştir. Devamında Seyhan Bendi projesinin liyakatinin Banka tarafından takdir edilmesi ile birlikte, dönemin koşulları itibarıyla bu projenin öncelikli olduğuna dair deliller görülmedikçe Türkiye'nin tek bir proje için 168.000.000 lira tutarında ilave taahhüde girmesinin tedbirli görülmeyeceği aktarılmıştır. Mektubun kaleme alındığı an itibarıyla Banka, elinde bu hususta yeterli delil olmadığından bahisle Barker Misyonu tarafından yatırım önceliklerine ilişkin hazırlanmasına çalışılan raporun tamamlanmasının beklenmesi, hangi yatırımın desteklenmesinin rapor sonucuna bakarak saptanması hususunda karar almıştır. Mektupta son olarak Projenin tahmin hesaplarının sıhhatli bir şekilde yapılabilmesi için ilave sondaj yapılmasının gerekli olduğu da bildirilmiştir.^[29]

Mesele basına da yansımış, Seyhan Barajı Projesinin tahmin edilenden birkaç kat fazlaya mal olacağı öngörüldüğünden, masrafın daha net olarak ortaya çıkarılması için bölgede incelemelere ihtiyaç duyulduğu aktarılmıştır^[30]. Hatta Adnan Menderes'in Seyhan Barajı için Garner'dan kredi istediği ancak Garner'ın bunu reddettiği yazılmıştır.^[31]

1.3. Finansman Hususunda DP İktidarının Çabaları

Yaşananlara karşın DP İktidarı Seyhan projesini erteleme ya da projeden vazgeçmeyi düşünmemiş, bilakis projeyi gerçekleştirmek için arayış içinde olmuştur.

[28] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 5, Gömlek: 24, Sıra: 6. s. 3, DP Bursa Milletvekili Mithat San tarafından hazırlanmış olan Nisan 1951 tarihli "*Seyhan Barajı Hidro-Elektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri*" adlı kitapçıkta Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından bu hesapların fazla şişirildiği belirtilmiştir. Kitapçığa göre, Bayındırlık Bakanlığı tarafından International Engineering Company Inc. Amerikan Müşavir Mühendislik firmasına hazırlattırılan projede Adana, Tarsus ve Mersin transformatör istasyonlarının keşif bedeli dışı kredi olarak 18.769.000 dolar, iç finansman olarak 28.500.000 lira tespit edilmiştir. İmar ve Kalkınma Bankasının hesabında 10-15 yılı içerisinde yapılacak sulama tesisleri ile bahsedilen şehirlerin dahili şebeke tevsiil projeye dahil edilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 50, Gömlek: 301, Sıra: 7, s. 10-11.

[29] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Fon: 30-1-0-0, Kutu: 5, Gömlek: 24, Sıra: 6. s. 3-4.

[30] Ulus, "Kalkınma Bankası ve Türkiye", 27 Eylül 1950, s. 1.

[31] Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları-DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 285.

Gelişmeleri özetleyen Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu 1951 yılı bütçe görüşmelerinde, Seyhan projesinin etütlerinin Birleşik Amerika'nın müşavir firmalarından birisine hazırlattırıldığını, Baraj ve hidroelektrik tesislerinin inşası için yaklaşık 20 milyon dolar dış krediye ihtiyaç duyulduğunu ve bu meblâğın temini için Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına müracaat edildiğini ifade etmiştir. Birtakım incelemeler yapan bankanın bu projeyi finanse etmeyi esas itibarıyla uygun bulduğunu, ancak ülkenin genel kalkınma plânı üzerinde bir değerlendirme yapmayı istediğini beyan etmiştir. Bu kapsamda 1950 yaz aylarında gönderilen Barker başkanlığındaki heyetin raporu henüz alınmadığından banka ile Seyhan barajının finansmanı hususunda devam eden müzakerelerin tamamlanmadığını belirtmiş, bunun yanı sıra Hükümet tarafından gerekli dış krediyi temin etmek için başka kaynakların da araştırıldığını izah etmiştir.^[32]

Konuya değinen Başbakan Menderes Mersin'deki konuşmasında Seyhan barajının mutlaka yapılacağını ifade etmiş, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası bu projeye sermaye tahsis etmemesi halinde öz sermaye ile bu işin gerçekleştirilmesi düşünüldüğünü söylemiştir.^[33]

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası İkinci Başkanı R.L. Garner, 31 Mayıs 1951 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından kabul edilerek söz konusu Banka namına “*Barker İktisadi Misyonu*” tarafından hazırlanmış olan rapor^[34] ile 15 Mayıs 1951 tarihli mektubu Cumhurbaşkanı'na arz etmiştir.^[35] Bu kabulde Başvekil Menderes ile Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu da hazır bulunmuşlardır.^[36]

Anılan mektupta, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası namına J.M.Barker başkanlığındaki iktisadi misyon tarafından hazırlanan raporun geniş bir kesim tarafından okunarak incelenmesi belirtilmiştir. Diğer yandan rapordaki tavsiyelerin Bankaca ayrıntılı olarak tetkik edilmediğinden bahisle, bunların Bankanın tavsiyesi olarak değil Banka ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında müzakere konuları olarak kabul edilmesi ayrıca vurgulanmıştır. Sonuç olarak Bankanın, rapora istinaden hazırlanacak program hususunda Hükümet tarafından talep edilecek her

[32] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 5, 25.02.1951, s. 857.

[33] *Milliyet*, “Adnan Menderes Mersin’de Mühim Bir Nutuk Söyledi” 28 Mayıs 1951, s. 1; *Ulus*, “Adnan Menderes Bir Konuşma Yaptı” 28 Mayıs 1951, s. 1.

[34] Söz konusu rapor, CHP İktidarının son Başbakanı M. Şemsettin Günaltay'ın daveti üzerine ekonomik durumu incelemek ve kalkınma plânı hazırlamak amacıyla 18 Haziran 1950 tarihinde Türkiye'ye gelen James M. Barker başkanlığındaki Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Heyeti tarafından hazırlanmıştır. Rapor konusunda bkz. Mustafa Albayrak, “Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Raporun (1951) Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20/58, Mart 2004, s. 132-133.

[35] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 41, Gömlek: 243, Sıra: 12, s. 1.

[36] *Zafer*, “İktisadi Kalkınma İçin Plân” 01 Haziran 1951, s. 1.

alandaki müzakere etmeye, teknik ve mali yardım yapmaya veya herhangi bir şekilde yardım yollarını araştırmaya hazır olduğu bildirilmiştir.^[37]

Başbakan Adnan Menderes, bahse konu ziyaretten kısa bir süre sonra 03 Ağustos 1951 tarihli bir yazı ile Garner'a meseleye ilişkin gelişmeleri bildirmiştir. Buna göre; Barker misyonunun hazırladığı rapor incelenmek üzere teknisyenlerden oluşan bir heyete^[38] havale edilerek gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca rapor bizzat Menderes tarafından etraflı bir surette okunmuş, buna dair Meclis'te yaptığı konuşma zabıtlardan çıkarılmak suretiyle aynen yazıya konulmuştur.^[39]

Menderes'e göre, daha rapor kendilerine ulaşmadan önce küçük su işleri konusunda etüt ve keşifler yapılmak suretiyle ülke genelinde birçok işin ihalesi gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte gelecek yıllarda da benzer çalışmaların sürdürülmesi planlanmıştır.^[40]

Söz konusu rapor DP'nin muhalefette iken savunduğu iktisadi görüş ve öneriler ile uyumludur. Dolayısıyla DP'nin mali ve iktisadi görüşlerindeki isabet bu yolla da ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında rapor hem teknisyenler ve hem de bizzat kendisi üzerinde iyi bir intiba bırakmıştır.^[41]

Raporda yer alan bazı işler hemen uygulamaya konulmuş, yabancı sermaye hususunda çıkarılan yasa^[42] örnek gösterilmiştir. Ayrıca ECA'dan^[43] sağlanan 54,5

[37] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Fon: 30-1-0-0, Kutu: 41, Gömlek: 243, Sıra: 12, s. 2-3.

[38] Söz konusu heyet; Nizamettin Ali Sav, Tekin H. Onaran ve Şefik Bilkur'dan müteşekkildir. Heyet tarafından tetkik edilen Baker Rapor'una ilişkin inceleme raporu 21 Ağustos 1951 tarihinde Başbakanlığa sunulmuştur. Raporun hazırlanmasında muhtelif Bakanlık ve Kurumlar tarafından hazırlanan 12 adet rapordan istifade edildiği bildirilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 134, Gömlek: 873, Sıra: 8, s. 1; Raporun "*Bayındırlık ve Enerji*" bölümü belgenin bu kısmından itibaren yer almaktadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 134, Gömlek: 873, Sıra: 8, s. 39.

[39] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 1.

[40] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 2.

[41] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 3; Başbakan'ın rapor hakkındaki "*Rapor tetkik edilmiştir. Mukabil görüşler tespit olunmuştur. Raporun ana hatlarıyla iktidarın ana hatları arasında çok aykırılık yoktur. Bilâkis şayanı dikkat bir müşâbehet mevcuttur. Raporun tatbik edilemeyeceği yolunda bir kanaat hasıl olmalıdır. Rapordan mümkün olan genişlikte istifade edilecektir.*" ifadeleri Hükümetin rapora bakışını ortaya koymaktadır. Namık Zeki Aral, "Yatırımlar Programı" *Ulus*, 20 Aralık 1951, s. 2.

[42] 01 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Cilt 33, TBMM Basımevi, Ankara 1951, s. 902-904.

[43] İktisadi İş Birliği İdaresi (Economic Cooperation Administration-ECA): Avrupa İmar ve Kalkınma Planı'nın uygulanması amacıyla oluşturulan kurumsal bir yapıdır. ECA'nın oluşturulmasındaki temel amaç Marshall Planı'nın uygulanması merkezi olarak denetlenmesi ve yardım kapsamındaki ülkeler ile ABD arasındaki ilişkilerin düzenlenmesidir. Tolga Tören, *Yeniden Yapılan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 45-46.

milyon dolarlık kredi çabuk randıman alınacak sektörlerle tahsis edilerek raporda zikredilen ana fikirlerden birisi daha uygulanmaya başlanmıştır. Benzer şekilde küçük su işleri için Bayındırlık Bakanlığı bütçesine 25 milyon lira tutarında ödenek konulmuştur.^[44]

Bu açıklamaların akabinde sözü Seyhan Projesine getiren Menderes, bunun dış yardım olmadan gerçekleştirilebilmesinin oldukça zor olacağını, dolayısıyla Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının bu hususta gerekli finansmanı sağlanmasının çok önemli olduğunu belirtmiştir. Devamında Garner'ın 09 Mayıs 1950 tarihli mektubundan bahsetmiş, burada Seyhan projesine dair finansman mevzuunun Barker Raporunun sonrasına ertelendiğini ifade etmiştir.^[45]

Yazının devamına göre, Barker Heyeti'nin enerji, sulama ve ıslah projeleri hakkındaki tahlil, netice ve tavsiyeleri çerçevesinde Seyhan Projesi yeniden tetkik edilerek bu projenin derhal ele alınmasının zaruri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.^[46] Projenin başlıca tesisleri olan baraj, elektrik santrali ve enerji taşıma şebekesinin heyetin 1952-1956 devresi yatırım planı dahilinde kaldığı değerlendirilerek inşasının gerçekleştirilebileceği görülmüş ve buna dair açıklamalar ek olarak sunulmuştur.^[47]

Seyhan projesine dair bölümün ayrıntısına göre 1952-1956 yılı yatırım programı^[48] çerçevesinde yalnız baraj ve enerji tesisleri için 18.769.000 dolar dış kredi ve 10.192.000 dolar muadile iç krediye ihtiyaç duyulmaktadır. 09 Mayıs 1950 tarihli mektupta bahsedilen meblağlara taşkın önleme setleri, sulama şebekesi ve şehir elektrik tevzi şebekelerinin tesis bedellerin de ilave edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunlardan taşkın önleme setleri o dönem itibariyle inşa halinde ve bitmek üzeredir. Sulama şebekesinin ise barajın ikmal tarihi olan 1956 sonrasında yapılması zarureti vardır. Çünkü taşkınlar baraj tarafından kontrol altına alınmadan emniyetle sulama yapılması mümkün değildir. Adana, Tarsus ve Mersin enerji dağıtım işleri belediyelerce yürütülecek ve masrafları onlarca karşılanacaktır.^[49]

[44] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 3.

[45] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 4.

[46] Gerçekten Barker Raporunu inceleyen Heyet, Müşavir Firma tarafından yapılan etütlere istinaden bu projenin istihsalı artıracacağı ve projenin bittiği andan itibaren kredi borcunu kendisi öder hale geleceğini kaydetmiştir. Barker Misyonu raporunu tetkik eden Heyet tarafından hazırlanan rapordan alınmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 134, Gömlek: 873, Sıra: 8, s. 46-47.

[47] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 4-5.

[48] Barker Raporunda açıklanan programın 1952 yılında başlayıp 1956 yılında sonlanması planlanmıştır. Namık Zeki Aral, "Yatırımlar Programı" *Ulus*, 20 Aralık 1951, s. 1.

[49] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 5.

Ayrıca Adana bölgesindeki halk projenin faydasını müdrük bir şekilde 14,5 milyon liralık iştirake bulunmayı taahhüt etmiştir. Geri kalan iç finansman ise hazine tarafından karşılanacaktır. Diğer yandan Seyhan Barajı ve enerji tesislerinin inşaa ve işletmesi için müstakil bir şirket kurulması yolunda çalışmalar dönem itibariyle devam etmektedir. Gerekirse hükümet tarafından Bankaca sağlanan krediye garanti verilecektir. Proje kapsamında 09 Mayıs 1950 tarihli mektupla yapılması talep edilen ilave tetkikler tamamlanmış, Banka'nın teknik müşaviri General Wheeler projeyi teknik bakımdan tatminkâr bulduğunu ifade etmiştir. bununla birlikte proje müşaviri San Fransisco'daki International Engineering Company firmasından ilave bilgi alınması mümkündür.^[50] Seyhan projesinin sulamadan sağlanacak faydalar nazara alınmasa dahi rantabl olduğunu gösterir rapor da ekte gönderilmiştir.^[51]

Gerek Barker raporu ve gerekse Garner ile yapılan görüşmeler birlikte müta-laa edildiğinde Seyhan projesiyle ilgili isteklerin karşılanmış olduğu değerlendirilmekte böylelikle Seyhan Barajı ve enerji tesisleri için temin edilecek kredi için başlanmış olan görüşmelerin en kısa zaman bitirilmesi beklenmektedir.^[52]

Mektuba bakıldığında Menderes'in konuya derinlemesine nüfuz ettiği ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının öne sürdüğü hiçbir koşulun boşta bırakılmadığı rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Bu yönüyle mektup Menderes'in karakterini yansıtmaya bakımdan önemlidir. Zira 03 Şubat 1958 tarihinde Menderes'i kapak yapan Time dergisi, Onu "*The Impatient Builder*" yani "*Aceleci İmarci*" olarak tanımlamıştır. Ayrıca Menderes'e göre bir işi en iyi şekilde takip etmenin yolu biz-zat kendisinin ilgilenmesidir.^[53]

Bir yandan Menderes tarafından bu çalışmalar yürütülürken diğer yandan durum Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın gündemini de meşgul etmiştir. Gezi için Adana'ya giden Bayar, Adana kulübünde tüccarla bulaşmasında Çukurova'nın en önemli işinin su meselesi olduğunu belirtmiş ve her hâlükârda bu mevzuun çözüleceğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında konuyu Seyhan Barajı'na getiren Bayar yabancı sermayenin bu işe ortak olması noktasında çalışmaların bulunduğunu, ancak bu olmasa dahi barajın inşaa edilmesi azminde olduklarını açıklamıştır. Hali hazırda hükümetin küçük su işleri üzerine eğildiğini anlatan Bayar, Seyhan, Menderes, Gediz, Kızılırmak gibi su davalarının da ihmal edilmeyeceğini aktarmıştır.^[54] Bayar'ın Menderes ile tutarlı olan bu yaklaşımı, Menderes'e olan deste-

[50] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 6.

[51] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 6-7; Seyhan Barajı'nın projelerinin hazırlanarak Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına verildiğine dair haberde baraja ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Zafer, "Çukurova Bölgesi Selden Korunuyor" 12 Kasım 1951, s. 1.

[52] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1, s. 7.

[53] "Middle East, Turkey", *Time*, 71/5, February 1958, s. 18-20.

[54] Zafer, "Cumhurbaşkanın Dünkü İfadesi", 09 Ocak 1952, s. 1.

ğini göstermesi bakımından önemli olmakla beraber, kendisinin: “Paradan korkmayınız. Rantabilitesi olan bir işe her zaman her yerde para bulunur.” sözleri ile de uyumludur^[55].

1.4. Geri Plandaki Çabalar

Başbakan Adnan Menderes’in Seyhan projesinin finansmanı noktasındaki gayretinden bahsedilirken bazı hususların atlanmamasında fayda vardır. Bu noktada DP Bursa Milletvekili Mithat San’ın girişimlerinden bahsedilmelidir.

San, tarafından hazırlanmış olan Nisan 1951 tarihli “Seyhan Barajı Hidro-Elektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri” adlı kitapçık, 13 Nisan 1951 tarihli bir yazı ile Başbakan Adnan Menderes’e takdim edilmiştir. San, daha önce 15 Mart 1951 tarihinde takdim ettiği Seyhan Barajı Hidro-Elektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri hakkındaki muhtıranın Bayındırlık Bakanlığına tevdi edildiğini ve gerekli çalışmaların yapıldığını öğrendiğini aktarmıştır. Yazıya göre San, bu muhtırayı daha da genişletmek suretiyle bir kitapçık haline getirmiş ve kamuoyunu bilgilendirmek üzere ilgililere dağıtmıştır^[56].

Mithat San, hükümet tarafından bir yandan iç finansmana ilişkin gereken tedbirlerin alınmasını isterken, diğer yandan dış finansman konusunda yeterli bilgi ve donanımına sahip kişilerden mürekkep bir heyetin teşkil edilmesiyle Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının yetkili kişileri ile temasın tesis edilmesi halinde gerekli istikrazın sağlanmasını imkân dahilinde bulduğunu beyan etmiştir. Devamında diğer ülkelerden örnek vererek finansman meselelerinin bakan hatta başbakan seviyesinde takip edildiğini, Kore Harbi’nde Türk Askerinin göstermiş olduğu üstün kahramanlık sayesinde Amerikan halkı ve devlet adamlarının üzerinde bırakılan iyi intibahın da etkisiyle Amerikan Hükümetinin Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası üzerindeki nüfuzunun kullanılmasının faydalı olabileceğini açıklamıştır. Sonuç olarak böyle bir fırsatın bir daha ele geçemeyebileceğini, yalnız Seyhan Barajı değil ülke kalkınmasını sağlayacak diğer projeler için de bizzat devreye girmek suretiyle yardım meselesinin Başbakan Menderes tarafından ele alınmasını rica etmiştir.^[57]

Söz konusu kitapçıkta Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının tereddüt yaşadığı konular sıralanmış ve bunlara yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.^[58]

[55] İsmet Bozdağ (der.), *Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986, s. 137-138.

[56] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 50, Gömlek: 301, Sıra: 7, s. 1.

[57] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 50, Gömlek: 301, Sıra: 7, s. 1-2.

[58] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 50, Gömlek: 301, Sıra: 7, s. 11-13.

Ayrıca San, kitapçıkta Seyhan projesinin gerçekleştirilebilmesi için hükümet tarafından bazı hususların kararlaştırılması gerektiğini ilave etmiştir. Bunlar özetle:

1. Bayındırlık Bakanlığı tarafından International Engineering Company Inc. Amerikan Müşavir Mühendislik firmasına hazırlattırılan projede yer alan Seyhan Barajı, hidroelektrik santrali, enerji nakil hatları, Adana, Tarsus ve Mersin transformatör istasyonlarının finansmanın bulunmasıyla inşaatına başlanacağına dair Bakanlar Kurulunca bir karar alınması,
2. İç finansman için gerekli olan 28.539.600 lira sermayeli bir şirket kurularak bununun 14.539.600 lirasının Çukurova hususi teşebbüs ve diğerlerinden, 14 milyon lirasının ise bütçenin su işleri faslından temini,
3. Elektrik enerjisi üretecek ve dağıtacak bu şirket için kurulumun kolaylaştırılması ve hisse senetlerinin damga vergisinden muaf tutulması,
4. Gerekli olan dış finansmanın sağlanması noktasında Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası nezdinde hükümet tarafından girişimde bulunularak ihtiyaç duyulan her türlü garantinin verilmesi olarak sıralanmış, bahsedilenlerin yapılması halinde bu projenin tahakkuk ettirilebilmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir.^[59]

Diğer bir konu ise barajın gerçekleşmesi yolunda bilhassa Milletvekillerce ortaya konan taleptir. Buna örnek olarak DP Milletvekili Reşad Güçlü'nün 1951 yılı bütçe görüşmelerinde Seyhan Barajı'nın sağlayacağı faydalardan söz etmesinin ardından, barajın inşası için talepte bulunması gösterilebilir.^[60]

1.5. Anlaşma ve Mevzuat Çalışmaları

Açıklanan gelişmelerin yaşandığı süreçte Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası 1951 yılı Aralık ayında Türkiye'ye bir heyet göndermiştir. Temaların tamamlanması sonrasında Heyet Başkanı Mr. Iliff Seyhan projesine ikrazda bulunması hususunda Banka'ya olumlu görüş sunacağını, bu durumda 1952 yılı Şubat ayı başlarında görüşmelere başlanması maksadıyla bir heyetin Washington'a davet edilebileceğini bildirmiştir^[61]. Bu gelişmelerin ardından basında Seyhan barajı için gerekli olan 92 milyon liranın 62 milyon lirasının Dünya bankasından sağlandığı bildirilmiştir.^[62]

[59] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 50, Gömlek: 301, Sıra: 7, s. 13-14.

[60] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 5, 25.02.1951, s. 852.

[61] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 230-0-0-0, Kutu: 3, Gömlek: 9, Sıra: 5, s. 2.

[62] *Zafer*, "Seyhan Barajı" 03 Şubat 1952, s. 1; *Ulus* gazetesi Seyhan nehri üzerinde kurulacak olan büyük baraj için Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının 52 milyon liralık kredi açmağa karar verdiğini sütunlarına taşımıştır. *Ulus*, "Seyhan Barajı İçin Kredi" 03 Şubat 1952, s. 2.

Aynı dönemde Milletlerarası İktisadî İşbirliği Genel Sekreteri Fatin Rüştü Zorlu başkanlığında 25-26 Ocak 1952 tarihlerinde toplantı yapılarak, Seyhan Barajı ve elektrik tesislerinin tatbik mevkiine konulması hakkındaki protokol tespit edilmiştir.^[63] Akabinde Seyhan Barajı ve elektrik tesislerine ilişkin izlenecek yol saptanarak 16 Şubat 1952 tarihinde Bakanlar Kurulunca alınan karar ile ilan edilmiştir.^[64]

Yaşanan gelişmeler sonrasında Bakanlar Kurulu tarafından 07 Mart 1952'de Seyhan Barajı'nın finansmanı için Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile Washington'da yapılacak görüşmelere katılmak üzere heyet görevlendirilmiştir.^[65] Söz konusu heyet 14 Mart 1952'de Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile müzakerelere başlamıştır. Görüşmelerde aralarında Bakanlar Kurulunun Seyhan Projesinin uygulamaya konulmasına dair 16 Şubat 1952 tarihli kararnamenin de bulunduğu projeye ilgili mevzuat Banka yetkililerince incelenmek üzere talep edilmiştir.^[66] Nihayetinde mutabık kalınan kredi anlaşması ile buna bağlı ekleri imzalamak üzere Bakanlar Kurulunun 3/15127 sayı ve 06 Haziran 1952 tarihli Kararnamesi ile Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'e yetki verilmiş^[67], anlaşma ve ekleri 18 Haziran 1952 tarihinde imzalanmıştır.^[68]

Bu Anlaşma gereğince Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Seyhan Projesinin dış finansmanına sarf olunmak üzere 25.200.000 Amerikan doları veya muadili yabancı döviz 25 sene vade ile ikraz etmeyi kabul etmiştir. Projenin iç finansmanı için gerekli olan kalan tahsisatın bir kısmı genel bütçeden Bayındırlık Bakanlığına verilen ödenekler yoluyla, diğer kısmı da hususi sermaye tarafından teşkil edilen Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığı tarafından temin edilmek suretiyle karşılanması hedeflenmiştir. Ayrıca dönemin meri mevzuatı çerçevesinde

[63] Toplantıya katılan diğer zevat şunlardır: Maliye Bakanlığı Müsteşarı Mehmet İzmen, Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı Muammer Çavuşoğlu, Etibank Umum Müdürü Cemal Gökçen, EİEİ Genel Direktörü V. Emin Yümer, Hazine Umum Müdür Muavini Münir Mostar, Hazine Umum Müdür Muavini Burhan Ulutan. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 230-0-0-0, Kutu: 3, Gömlek: 9, Sıra: 5, s. 2-10.

[64] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 128, Gömlek: 13, Sıra: 13.

[65] Heyet üyeleri şunlardır: Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, Büyükelçilik Müsteşarı Mehmet İzmen, Hazine Genel Müdür Muavini Münir Mostar, Bayındırlık Bakanlığı EİEİ Genel Direktör Vekili Yüksek Mühendis Emin Yümer. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 128, Gömlek: 18, Sıra: 10.

[66] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 74, Gömlek: 469, Sıra: 4, s. 3.

[67] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 129, Gömlek: 45, Sıra: 18.

[68] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 16, 20.06.1952'ye ekli 247 numaralı Seyhan barajının finansmanı için Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile akdedilen 18 Haziran 1952 tarihli Anlaşma ve Eklerinin onanması hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/424), s. 1; süreç DP'ye yakın olanlar ağırlıkta olmak üzere basın tarafından yakından takip edilerek haber yapılmıştır. Cihat Baban, "Seyhan Barajı" *Zafer*, 25 Nisan 1952, s. 2.; *Zafer*, "Çukurova'da Seyhan Barajı İnşası Başlıyor", 26 Mayıs 1952, s. 1; *Milliyet*, "25 Milyon Dolarlık İstikraz", 20 Haziran 1952, s. 1; *Zafer*, "Seyhan Barajına Ait Proje Tahakkuk Yolunda", 20 Haziran 1952, s.1; *Ulus*, "Seyhan Barajı İçin İstikraz", 21 Haziran 1952, s. 1.

birçok önemli ihalenin yapılması Bayındırlık Bakanlığınca imkân dahilinde görül-meyerek 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu ile 1050 sayılı Genel Mu-hasebe Kanununun 83'üncü ve 135'inci maddelerinin uygulanmamasını teminen bir hüküm konulmuştur.^[69]

Tasarının Meclis görüşmelerinde konuşan Türkiye Köylü Partisi Milletvekili Cezmi Türk, Baraj ve Santralin ilk etütlerini yaptıran CHP Hükümetine, son mü-tehassis ecnebi heyetlerin aksine rapor vermelerine rağmen şahsi mektuplarıyla takip etmek suretiyle işi tahakkuk safhasına getirdiği için bilhassa Başbakan Adnan Menderes'e teşekkür etmiştir. Beyanının sonunda sözü "*Barker Raporu*"na getiren Türk, raporun aleyhinde bulunmasına ve İmar ve kalkınma Bankasının olumsuz rapor vermesine rağmen, şahsen bu meseleyi kendine iş edinmesi gerekçesiyle Baş-bakan Menderes'e tekrardan teşekkür etmiştir^[70].

Hakikaten Barker Raporu'nda, ucuz ve bol elektrik enerjisinin endüstriyel eko-nominin en önemli niteliği olması noktasında şüphe olmasa da Türkiye'nin gelecek birkaç yıl için enerji alanında taahhütte bulunma hususunda temkinli davranması tavsiye edilmiştir^[71]. Böylesine bir konjonktürde Menderes'in çabalarının DP'ye kattığı değeri, yıllar sonra Başvekili Menderes'i: "...*hizmet cezbesi*^[72] içinde çalışan

[69] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 16, 20.06.1952'ye ekli 247 numaralı Seyhan barajının finansmanı için Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile akdedilen 18 Haziran 1952 tarihli Anlaşma ve Eklerinin onanması hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/424), s. 1-2.

[70] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 16, 20.06.1952, s. 374-375; Cezmi Türk aynı meseleyi yaklaşık bir yıl sonra gündeme taşıyarak: "*Sayın Başbakan Adnan Menderes bunu bir hu-susi mesele olarak ele aldı ve bütün prestijini ortaya koyarak, Beynelmilel İmar Kalkınma Bankasından, redde rağmen müsaade aldı ve para yardımını temin ettiği için Sayın Başbakana burada teşekkür ettik.*" demiştir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 23, 10.06.1953, s. 144-145; buna karşın 1958 yılı bütçe görüşmelerinde konuşan CHP Milletvekili Kasım Gülek, Dünya Bankası-nın (Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına) kurulduğu andan itibaren Türkiye ile yakından ilgilendiğini ifade etmiştir. Ona göre Banka, Türkiye'nin verdiği baraj projelerine hemen kredi vermiştir. Hatta Seyhan barajı kredisi bunun en güzel örneklerinden biridir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 2, 20.02.1958, s. 229; "*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çukuro-va Elektrik Türk Anonim Ortaklığı arasında Seyhan Barajı Hidro-elektrik tesislerinin devrine mütâallik olarak akdedilen Mukavelenin tasdiki hakkında kanun lâiyhası ve Bayındırlık ve Bütçe komisyonları raporları (1/727)*"na ilişkin Bütçe Komisyonu adına konuşan Remzi Birand, DP gibi milletin güveni-ni tam haiz bir iktidar sayesinde Seyhan Barajı projesinin gerçekleştirildiğini söylemiştir. Ona göre Seyhan Barajı konusu uzun yıllardır konuşulmuştur. Ancak bunu Menderes Hükümeti hayata geçirebilmiştir. Hatta şahsen tanıdığı CHP'lilerin %99'u da böyle düşünmektedir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 27, 27.01.1954, s. 384.

[71] *The Economy of Turkey An Analysis and Recommendations for A Development Program*, Second Prin-ting, International Bank for Reconstruction and Developments (The Johns Hopkins Press), Bal-timore 1952, s. 145.

[72] Cezbe: Ruhun hayret ve sevince kapılarak sanki cesetten hariç, bulunuyormuş gibi olması, he-yecana gelmesi. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 28. Baskı., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s. 157.

insan...”^[73] olarak tarif eden Cumhurbaşkanı Bayar, Menderes’in: “mizacının iş yapma hevesi” diye açıklamıştır.^[74]

TBMM’deki görüşmelerin ardından kabul edilerek yasalaşan 20 Haziran 1952 Tarih ve 5977 Sayılı Seyhan Barajının Finansmanı İçin Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile Akdedilen Anlaşma ve Eklerinin Onanması Hakkında Kanun’la İstikraz Anlaşması yürürlüğe girmiştir^[75]. Anlaşmaya göre borcun ilk taksiti 01 Nisan 1957 son taksiti ise 01 Nisan 1977 tarihinde olmak üzere altışar aylık periyotlar halinde ödenmesi planlanmıştır.^[76]

Daha sonra su işlerinde kullanılmak üzere tahsisat sağlayan 10 Haziran 1953 Tarih ve 6089 Sayılı Yeniden Yapılacak Su İşleri İçin Gelecek Yıllara Sâri Taahhütlere Girişilmesine Mezuniyet Verilmesi Hakkındaki 3132, 4100, 4649 ve 5259 Sayılı Kanunlara Ek Kanun’la da Bayındırlık Bakanına 5977 sayılı Kanunla tasdik olunan Anlaşmaya tevfikân Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından temin olunan krediye istinaden 25.200.000 dolara kadar gelecek yıllara sâri taahhütlere girişme yetkisi verilmiştir.^[77]

Dış finansmana ilişkin anlaşmanın onaylanması sonrasında Seyhan projesinin iç sermayesine yönelik hazırlıklar tamamlanmıştır. Ayrıca basında barajın ihale ve inşasına başlanacağı hususunda haberler yayımlanmıştır.^[78] Seyhan Barajı, enerji üretiminin yanı sıra taşkın önleme ve sulama gibi devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu diğer fonksiyonlara da sahip olduğundan Seyhan projesinin bütününe özel sektörün katılması mümkün görülmemiş, barajın devlet mülkiyetinde kalması uygun görülmüştür. Ayrıca barajdan maddeten ayrılma imkanına sahip ve yalnız elektrik üretimine hizmet edecek olan tesis aksamı mülkiyetinin ekseriyeti özel sektörde bulunan bir anonim şirkete devredilmesi muvafık bulunmuştur. Bu amaçla Çukurova sanayicilerinin iştiraki ile bir anonim şirket kurulmuştur. Tesislerin maliyeti 28 milyon lira tahmin edilmek suretiyle şirket sermayesinin 30 milyon lira olmasının yeterli olacağı öngörülmüştür. Bu meblağın da 16 milyon lirasının özel sektöre tahsisi ve bunun da 14 milyon lirasının inşaata sarf edilmesi uygun görülmüştür.^[79]

[73] Bozdağ, *Başvekilim*, s. 162.

[74] Bozdağ, *Başvekilim*, s. 137.

[75] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Cilt 34, TBMM Basımevi, Ankara 1952, s. 912-934.

[76] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Cilt 34, s. 917-918.

[77] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Cilt 35, TBMM Basımevi, Ankara 1953, s. 734.

[78] Zafer, “Seyhan Hidro-Elektrik Santralinin İç Sermayesi”, 02 Ağustos 1952, s. 1.

[79] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 230-0-0-0, Kutu: 3, Gömlek: 9, Sıra: 5, s. 4; Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığının sermayesinin başlangıçta 16 milyon lira olması ve inşaatın hitamında 30 milyon liraya yükseltilmesi planlanmıştır. Bu meblağın 28 milyon lirasının tesislerin maliyeti, 2 milyon lirası da ortaklığın sermayesi olarak düşünölmüştür. Zafer, “Seyhan Barajı Hidro-Elektrik Tesisleri”, 27 Ağustos 1953, s. 1; bahsedilen 30 milyon liranın 16 milyon-

İzah edilen mülahaza esaslarınca 25 Haziran 1953 tarihinde Seyhan Barajı Hidroelektrik Santralinden elektrik enerjisi üretimi ve bu enerjinin satışı imtiyazının Çukurova Elektrik Türk Anonim Şirketi'ne devredilmesine karar verilmiştir.^[80] Bu kapsamda mezkûr şirket ile Bayındırlık Vekaleti arasında imtiyaz sözleşmesi 26 Ağustos 1953'te imzalanmıştır^[81]. Mevzubahis "*Seyhan Barajı Hidroelektrik santralinde enerji üretilmesi, bunun istihlâk merkezlerine nakli ve toptan satışına dair imtiyaz Sözleşmesi*" ile "*Seyhan Barajı Hidroelektrik Santralinde enerji üretilmesi, bunun istihlâk merkezlerine nakli ve toptan satışına dair Bayındırlık Vekâleti ile Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığı arasında aktolunan imtiyaz Sözleşmesine bağlı Şartlaşma*" 21 Kasım 1953'te Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.^[82] Devretme işine mukabil inşaat esnasında Şirketin Hükümete 14 milyon lira ödemesine ilişkin mukavele 23 Aralık 1953 tarihinde Hükümet adına Bayındırlık Vekili tarafından imza edilmiştir.^[83] Söz konusu mukavele, çıkarılan 27 Ocak 1954 tarih ve 6236 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığı arasında Seyhan Barajı Hidro-elektrik tesislerinin devrine mütaallik olarak akdedilen mukavelenin tasdiki hakkında Kanun*'la onaylanmıştır.^[84]

Bir taraftan belirtilen gelişmeler yaşanırken, öte yandan faaliyete geçilerek Seyhan Barajı inşaatı 17 Temmuz 1953 tarihinde ihale edilmiştir. İmza töreninde TBMM Reisi Refik Koraltan, Başvekil Adnan Menderes, Bayındırlık Vekili Kemal Zeytinoğlu da hazır bulunmuştur.^[85] İnşaat, maliyeti düşürmek ve işin kısa zamanda bitirilmesini sağlamak amacıyla muhtelif ihalelere ayrılmıştır. Bu tarihte imzalanmış olan ihale baraj, santral ve diğer tesisleri içeren en önemlisi olan 25 numaralı sözleşmedir.^[86] Ulus gazetesinde projenin etütlerine yıllar önce başlandığına vurgu yapılmış, ilk teşebbüslerin 1947-1948 yılında Dünya Bankası ile yapılan kredi müzakerelerine uzandığı kaleme alınmıştır.^[87] Bununla birlikte iktidarın

nun şirket, 14 milyonun ise hükümet tarafından karşılanması benimsenmiştir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 27, 27.01.1954'e ekli 92 numaralı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığı arasında Seyhan Barajı Hidro-elektrik tesislerinin devrine mütaallik olarak akdedilen Mukavelenin tasdiki hakkında kanun lâyihası ve Bayındırlık ve Bütçe komisyonları raporları (1/727), s. 2.

[80] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 132, Gömlek: 51, Sıra: 16.

[81] Zafer, "Seyhan Barajı Hidro-Elektrik Tesisleri", 27 Ağustos 1953, s. 1.

[82] *Resmî Gazete*, Sayı: 8563, 21 Kasım 1953, s. 7622-7624.

[83] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 27, 27.01.1954'e ekli 92 numaralı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığı arasında Seyhan Barajı Hidro-elektrik tesislerinin devrine mütaallik olarak akdedilen Mukavelenin tasdiki hakkında kanun lâyihası ve Bayındırlık ve Bütçe komisyonları raporları (1/727), s. 1.

[84] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası*, Cilt 36, TBMM Basımevi, Ankara 1954, s. 120-122.

[85] Zafer, "Seyhan Barajı Dün İhale Edildi" 18 Temmuz 1953, s. 1.

[86] *Milliyet*, "Seyhan Barajının İhalesi Dün Yapıldı", 18 Temmuz 1953, s. 1.

[87] Haberin devamında ihale şartlarına dair bazı açıklamalara yer verilmişken Amerikan Firmasına (Morrison-Kundsen International Company) ilişkin de bilgiler aktarılmıştır. *Ulus*, "Seyhan Barajı", 18 Temmuz 1953, s. 1; Bahsi geçen Amerikan firması çeşitli ülkelerde farklı boyutlarda 29 baraj

çalışmaları sonucunda Seyhan Barajı inşaatı konusunda yaşanan ilerlemeler, Bayındırlık Vekili tarafından icra edilen yurt gezilerinde örnek olarak gösterilmiş ve inşası planlanan diğer barajların adeta teminatı olarak sunulmuştur.^[88]

2. SEYHAN BARAJI'NIN İNŞASI

2.1. Projenin Teknik Özellikleri

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile yapılan istikraz anlaşmasınca proje; Adana civarında Seyhan Nehri üzerinde bir baraj, bir hidroelektrik enerji üretimi santrali, enerji taşıma hatları ve taşkın önleme ve sulama tesislerinden ibaret çok maksatlı bir proje olarak tarif edilmiş ve 4 kısma ayrılmıştır. Buna göre:

- I. Baraj ve Hazne: Baraj Adana Şehrinin 8 kilometre kuzeyinde Seyhan Nehri üzerindedir. Baraj bir enerji santrali ile dolu savağı haiz toprak bir bentten ibarettir. Tepe kotu deniz seviyesinden 70 m yükseklikte olan barajın yüksekliği temelden itibaren 57 m ve nehir yatağı dibinden itibaren takriben 50 m ve uzunluğu takriben 1568 m'dir. Zemini alüvyondan sıyırmak için 3 milyon m³lük hafriyat yapılması ve barajın gövdesi için yaklaşık 4,3 milyon m³lük dolgu gerçekleştirilmesi hesaplanmıştır.

Barajın sağ tarafında saniyede 5000 m³ su akıtma kapasitesinde 85 m uzunluğunda bir dolu savak inşa edilmesi planlanmıştır. Barajın hazne kapasitesinin 1.450.000.000 m³ olması ve rezervuarda biriken suyun takriben 4500 hektar tutarında bir araziye kaplaması öngörülmüştür. Bent ve hazinenin icap ettirdiği yolun inşa edilmesi projeye dahil edilmiştir.

- II. Santral ve teçhizatı: Yarı kapalı tipte olan santralin barajın mansap^[89] yönünde inşa edilmesi planlanmıştır. Projeye göre Santralda, 18.000 kw gücünde ve 50 frekanslı 13.800 voltluk şakuli Francis tipinde iki grup tesis edilecektir. İleride inşa edilecek bir üçüncü grup için yer bırakılacaktır.

- III. Enerji taşıma hatları kısmına göre: Santraldeki yükseltici transformatör istasyonu iki transformatör grubundan ibaret olacaktır. Bu merkez voltajı 13.800'den enerji nakli için gereken 66.000 voltaja yükseltecektir. Adana, Tarsus ve Mersin'de alçaltıcı transformatör istasyonları kurulacaktır. Santraldeki yükseltici transformatör istasyonundan Adana, Mersin ve Tarsus'taki

yapmıştır. 1954 Yılı Su İşleri Müdürleri Toplantısı Münasebetiyle Yapılan Konuşmalar ve Alınan Kararlar, Nafia Vekaleti Devlet Su İşleri Neşriyatı, Ankara 1954, s. 11.

[88] Zafer, "İnşa Edilecek Yeni Barajlar", 25 Eylül 1953, s. 1.

[89] Mansap: Bir nehir veya akarsuyun akım yönünde. DSİ Hidroloji Sözlüğü, <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/1352#>, (11 Ekim 2022).

alçaltıcı transformatör istasyonlarına 66.000 voltluk ve 80 km. uzunluğunda bir enerji taşıma hattı kurulacaktır.

IV. Taşkın önleme ve sulama tesisleri: Adana ovasını taşkından korumak için yardımcı bir sedde sistemi ikmal edilmektedir. Seyhan ilinin her iki tarafındaki seddeler Adana'nın mansabından başlayıp 50 km bir mesafede Akdeniz'e kadar uzanacaktır. Berdan nehri boyunca ve Ceyhan nehrinin sağ sahilinde inşa edilen seddeler ve Adana ovasında yamaçlar boyunca yapılan kuşaklama kanalları taşkın önleme şebekesini tamamlayacaktır. Taşkın önleme şeddeleri saniyede 1250 m³ akan taşkınlara karşı emniyetli olacaktır. Halen mevcut olan sulama şebekesi barajın ikmalinden sonra yavaş yavaş inkişaf ederek 1961 nesinde 144.000 hektarlık bir araziye sulayacaktır.

I, II ve III'üncü kısımlarda tarif edilen tesislerin inşasına 1952 senesinin ortalarında başlanması ve en geç 1956 senesinin ortalarında bitirilmesi planlanmıştır^[90]

2.2. İnşa Süreci

İç finansman kapsamında 1953 yılı Bayındırlık Bakanlığı bütçesinde 12.040.000 lira tutarında ödenek tahsis edilen^[91] Seyhan Barajı'nın temel atma törenine katılmak üzere Reiscumhur Celal Bayar ile Başvekil Adnan Menderes'in 23 Ekim 1953 tarihinde Seyhan'a hareket edeceklerine dair basında haber çıkmıştır.^[92] Temel atma töreni kapsamında şehir baştan başa bayraklarla donatılmıştır.^[93] Diğer yandan Ulus gazetesinde: "Yazılan yazılardan ve Başbakan Menderes'in oraya koşma gitmesinden de anlaşılıyor ki yeni seçimlerin yaklaştığı şu günlerde iktidar, bu açılışı kendisinin büyük bir başarısı gibi göstermek niyetindedir." denilerek, hem projenin CHP döneminde gerçekleştirilen çalışmalar üzerine bina edildiği ve hem de DP İktidarınca meselenin bir seçim propagandası haline getirildiği gösterilmek istenmiştir.^[94]

Tasviri yapılan ortamda 25 Ekim 1953'te Seyhan Barajı'nın temeli atılmıştır. Törene TBMM Reisi Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Tarım Bakanı Nedim Ökmen,

[90] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Cilt 34, s. 918-919; Barajın temelden yüksekliği 77,7 m, talvegten yükseklik 50,7 m, barajın üst kısım uzunluğu 1955 m gibi Demirel'in baraja dair verdiği bilgilerde bazı farklılıklar mevcuttur. Demirel, *Bir Ömür*, C. I., s. 30; keza bu belgede yer alan bilgilerde de bazı farklılıklar mevcuttur. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 94, Gömlek: 587, Sıra: 11.

[91] TBMM Tutanak Dergisi, 16.02.1953, Dönem: 9, C. 20, Birleşim: 44'e ekli 108 numaralı 1953 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu (1/473), 1953 Gider Bütçeleri, s. 285.

[92] *Milliyet*, "Seyhan Barajı", 21 Ekim 1953, s. 1.

[93] *Zafer*, "Seyhan Barajı", 25 Ekim 1953, s. 1.

[94] *Ulus*, "Seyhan Barajının Temeli Atılırken", 25 Ekim 1953, s. 1.

çok sayıda milletvekili katılmışlardır. Törende konuşma yapan Bayındırlık Vekili Zeytinoğlu, özetle bu baraj sayesinde ucuz enerji sağlanacağına vurgu yaparken, sağlanacak diğer faydaları da izah etmiştir.^[95]

Temel atma törenini sayfalarına taşıyan Ulus gazetesi CHP hükümeti zamanında projesi yapılan ve inşası için girişimde bulunulan barajın bir DP başarısı olarak gösterilmeye çalışıldığını ileri sürmüştür. Devamında DP'yi oy uğruna gerçekleri saptırmakla ve projenin hazırlık safhasından CHP'nin adını silmeye çabalamakla suçlamıştır.^[96]

Diğer yandan Milliyet gazetesinde olay Bayındırlık Vekili'nin ve devamında Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası temsilcisi Dr. Pieter Lieftinck'in konuşmaları verilerek haber yapılmış, ilave yorumda bulunulmamıştır.^[97] Benzer şekilde Cumhuriyet gazetesinde de haber yorumsuz olarak sütunlarına taşınmıştır.^[98]

İnşaatın başlamasını müteakip haberler gelmeye başlamış seyilap mevsimi gelmeden önce tamamlanması gereken derivasyon faaliyetinin 19 Aralık 1953'te tamamlandığı ve bu sayede nehir yatağının değiştirildiği bildirilmiştir.^[99] 1954 yılı bütçe raporunda inşaat için lüzumlu olan bütün makine ve malzemelerin satın alındığı ve inşaata fiilen başlandığı kaydedilmiştir.^[100] 1954 ortalarında gelindiğinde 2 milyon m³ temel hafriyatı yapılmış, 200 bin metreküp hacminde batardolar[101] inşa edilmiştir. Fiilen başlanan bent gövdesi inşaatında 300 bin m³ dolgu yapılmıştır. Sol sahilde 31 Mart 1954'te açılmasına başlanan 643 m uzunluğunda ve 8 m genişliğindeki enerji tüneli 15 Temmuz 1954'te bitirilmiştir.^[102]

Benzer içerikte yayımlanan haberlerle inşaata ilişkin bilgi verilmeye devam edilmiştir^[103]. Muvakkat derivasyon^[104] kanalı 18 Nisan 1955'te kapatılarak, Seyhan

[95] Zafer, "Seyhan Barajının Dün Temeli Atıldı", 26 Ekim 1953, s. 1.

[96] Ulus, "Seyhan Barajının Temel Atma Töreni", 26 Ekim 1953, s. 1.

[97] Milliyet, "Seyhan Barajının Temel Atma Töreni Dün Yapıldı", 26 Ekim 1953, s. 1.

[98] Cumhuriyet, "Seyhan Barajının İnşaatına Başlandı", 26 Ekim 1953, s. 1.

[99] Zafer, "Seyhan Barajı İnşaatında Nehir Yatağı Değiştirildi", 25 Aralık 1953, s. 1.

[100] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 9, Cilt 28, 25.02.1954'e ekli 119 numaralı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü 1954 yılı Bütçe kanunu lâyihası ve Bütçe Komisyonu raporu (1/748), s. 15.

[101] Batardo: Su kenarlarında veya su seviyesinin altında kazı yapılabilmesi için uygulanan tahkim işine denilir. <https://terim.rehberim.gen.tr/terim/batardo-nedir>, (06 Eylül 2022).

[102] Zafer, "Seyhan Barajı İnşaatı Büyük Hızla İlerliyor", 16 Temmuz 1954, s. 1.

[103] Zafer, "Seyhan Barajının İnşaatı İlerliyor", 7 Ağustos 1954, s. 1; Zafer, "Seyhan Barajına Malzeme Geldi", 7 Aralık 1954, s. 1.

[104] Derivasyon: Yatak değiştirme, çevirme. Kuruda çalışma için bir akarsu yatağını geçici olarak değiştirme. DSI İnşaat Terimleri Sözlüğü, <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/1326#>, (04 Ekim 2022).

nehri, enerji tüneline akıtılmaya başlanmış,^[105] Aynı gün Iraklı mebuslar Seyhan barajını ziyaret etmişlerdir.^[106]

2.3. Baraj Suyu Altında Kalacak Yerleşim Yerleri

Baraj inşaatı devam ederken, 1955 yılı Kasım ayı itibariyle baraj arkasındaki gölün su ile doldurulmaya başlanması planlanmıştır. Bu kapsamda sular altında kalacak meskûn köy ve arazilerde halkın tahliye edilmeleri ve bu toprakların istimlak edilmesi gerekmiştir. Bahsedilen çerçevede başka yere nakledilmesi gereken halkın daha adil koşullarda yerleşmeleri ve toprak sahibi olmalarını sağlamak amacıyla bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.^[107]

Tasarının Meclis görüşmelerinde Hükümet, DP Milletvekili Süleyman Kuranel tarafından geç kalındığı gerekçesiyle eleştirilmiş, Nafia Vekili Kemal Zeytinoglu ise dönem itibariyle halihazırda bir istimlak kanununun mevcut olduğunu, meri mevzuata göre istimlaklerin gerçekleştirme imkanının bulunduğunu, söz konusu tasarının getirilmesine lüzum olmadığı halde, hükümetin vatandaş lehine hareket etmek adına tasarının gündeme getirildiğini belirterek eleştiriye karşılık vermiştir. Görüşmelerin sonunda tasarının sadece Seyhan Barajını kapsaması yerine diğer büyük barajları da içine alacak şekilde teşmil edilmesinin uygun olacağı değerlendirilerek tasarı karma komisyona sevk edilmiştir.^[108]

Muvakkat encümen tarafından yeniden ele alınan tasarı halihazırda inşa halinde olan ve yapılması planlanan barajları da kapsayacak şekilde düzenlenmiştir.^[109] TBMM görüşmelerinde, nakledilecek vatandaşların yerleşeceği yerler, bu insanlar için inşa edilecek evler, onlara verilecek topraklar gibi meseleler gündeme gelmiştir. Zeytinoglu tarafından tasarı vesilesiyle yerinden edilen halka toprak verileceği, ihtiyaç duyulan evlerin yapımında yıkılan evlerin malzemelerinin kullanılacağı, bu kapsamda hükümetçe gerekli yardımın yapılacağı, baraj gölü nedeniyle yolsuz kalan yerleşim merkezleri için yeni yolların yapılacağı açıklanmıştır.^[110]

[105] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 94, Gömlek: 587, Sıra: 11, s. 2.

[106] Zafer, "Iraklı mebuslar Seyhan Barajını Ziyaret Etiler", 18 Nisan 1955, s. 1; bu konu baraj suları altında kalacak arazilere ilişkin tasarı TBMM'de görüşülürken gündeme gelmiş ve polemik konusu olmuştur.

[107] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 6, 18.04.1955'e ekli 240 numaralı Seyhan Barajı inşaatı dolayısıyla sular altında kalacak köy ve arazi hakkında kanun lâihesi ve Muvakkat Encümen mazbatasası (1/227), s. 1.

[108] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 6, 18.04.1955, s. 375-377.

[109] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 6, 18.04.1955'e ekli 240 numaralı Seyhan Barajı inşaatı dolayısıyla sular altında kalacak köy ve arazi hakkında kanun lâihesi ve Muvakkat Encümen mazbatasası (1/227), s. 1.

[110] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 6, 20.04.1955, s. 406-410.

Görüşmelerin tamamlanması sonrasında yapılan oylama ile kabul edilen 20 Nisan 1955 Tarih ve 6541 Sayılı Baraj İnşaatı Dolayısıyla Sular Altında Kalacak Kasaba, Köy ve Arazi hakkında Kanun ile sular altında kalacak kasaba ve köylerin başka yerlere nakil ve iskânları ve terk ettikleri araziye mukabil mülk sahiplerine arazi tahsis, temlik ve tevzi esasları düzenlenmiştir.^[111]

Konuyu ele alan bir makalede köylülerin istimlak meselesinden şikayetçi oldukları aktarılmıştır. Makaleye göre bazı köylülerin arazisi için biçilen değer, DSİ tarafından fazla görülerek konu fiyatların yeniden tespit edilmesi amacıyla mahkemeye taşınmıştır. İşte bu durumda olan köylüler yazının yayım tarihi itibarıyla halen paralarını alamamışlardır. Üstelik bu mesele Zafer gazetesinde bazı köylülerin belediye meclisinde yer alan CHP'lilerce ikna edilen bazı vatandaşların biçilen değerleri kabul etmeyip mahkemeye başvurmaları nedeniyle yaşanmış gibi aktarılmıştır. Bu olayın düpedüz yalan olarak nitelendiği makalede Mahkemeye itiraz edenin CHP'lilerce kandırılmış(!) kimseler değil, bilakis DSİ olduğu belirtilmiştir.^[112]

Mesele sorularla yoluyla Meclis gündemine de taşınmıştır. CHP Milletvekili Kâmil Kırıkoğlu barajın 17 Nisan 1955 tarihinde kapatılması dolayısıyla sular altında kalan ekili araziye yönelik oluşan zarara dair bir soru sormuştur. Sorunun Nafia Vekili Zeytinoğlu tarafından cevaplandırıldığı Meclis görüşmelerinde Kırıkoğlu, 15 Haziran 1955 tarihinde kapatılması kararlaştırılmış olan barajın 2 ay evvel kapatılmasının biraz da politik sebebi olduğunu ve 17 Nisan 1955'te Türkiye'ye gelen Irak heyetinin ziyareti ile bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür.^[113]

Zeytinoğlu cevabında derivasyon kanalının erken kapatılmasının Irak heyetinin ziyareti ile alakasının olmadığını, kaldı ki baraj inşaatının bir program dahilinde devam ettiğini ve bunun politik maksatlarla değiştirilmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir. Diğer yandan bahsedilen faaliyetin erkene alınışına dair gereken tebliğ işlemlerinin yapıldığını, ekili arazinin sular altında kalması nedeniyle oluşan zararın, barajın erken bitirilmesi sayesinde sağlanacak faydanın yanında çok küçük olduğunu açıklamıştır.^[114] Zafer gazetesi bu mevzuu sütunlarına ayrıntılı bir şekilde taşınmıştır.^[115]

[111] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası*, Cilt 37, TBMM Basımevi, Ankara 1955, s. 893-895.

[112] Erdoğan Örtülü, "Çukurovadan Notlar Seyhan Barajı İçin İstimlak Edilen Arazinin Durumu" *Ulus*, 01 Nisan 1956, s. 1.

[113] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 7, 09.05.1955, s. 122.

[114] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 7, 09.05.1955, s. 122-124.

[115] *Zafer*, "Seyhan Barajının Sağlayacağı Fayda", 10 Mayıs 1955, s. 1.

2.4. İnşaatın Tamamlanması

1955 yılı ortasından itibaren artık barajın bitişinden söz edilmeye başlanmıştır. Nafia Vekili Kemal Zeytinoglu Seyhan Barajının 1956 yılı Mart ayında bitirilmesi- nin planlandığını açıklamıştır.^[116] Hidroelektrik santrali dikkate alındığında baraj bu alanda yapılan ilk büyük tesistir.^[117] Barajın 18 bin kilovatlık birinci ünitesi 1955 yılı sonunda tamamen inşa olunmuş ve makineleri monte edilmiştir. İkinci ünite- nin montajının da 1956 mart ayı içerisinde bitirileceği bildirilmiştir. Diğer yandan barajın set kısmındaki dolgu işlerinin tamamlanmasına yaklaşılmıştır.^[118]

İnşaat 1956 Şubat'ı itibariyle büyük ölçüde tamamlanmıştır. O tarih itibariyle baraj 1955-1956 kış mevsiminde oluşması muhtemel feyzan dalgasını önleyerek inşa maksatlarından birisini karşılamıştır. Baraj gölünde 700 milyon m³ su top- lanmış, derinlik 30 m'yi aşmıştır.^[119] Aynı tarihte Zafer gazetesinde yayımlanan başmakalede özetle Ceyhan nehrinin taşmasıyla vücut bulan taşkın neticesinde oluşan zarar izah edilmiş, devamında DP iktidarının çalışmaları ile inşa edilen Seyhan Barajı'nın Çukurova bölgesinde oluşması muhtemel bir taşkını önlediği açıklanmıştır. Sonrasında söz, yapılan yatırımların iktisadi sığanın ötesinde ol- duğu yolundaki tenkitlere getirilmiş, eleştiri sahipleri öngörüsüzlük başta olmak üzere birçok olumsuz vasıfla nitelendirilmiştir. Makaleye göre girilen her türlü teşebbüs, bu kişileri yalancı çıkarmakla beraber vücut bulan eserlerin Türkiye'ye ne kadar faydalı olduğunu ispatlamıştır.^[120]

İnşaatı tamamlanan Seyhan Barajı'nın kapakları 22 Şubat 1956'da açılarak Seyhan nehrine tekrar su verilmek suretiyle fiilen faaliyet başlamıştır.^[121] 08 Mart 1956 tarihi itibariyle baraj derinliği 40 m'ye yaklaşılmışken gölde biriken su miktarı 800 milyon m³e ulaşmıştır.^[122] Bununla birlikte santralden ilk elektriğin verileceği bildirilerek, halkın elektrik nakil hatlarından uzak durmaları hususunda basında uyarılar yapılmıştır.^[123]

Baraja dair bilhassa Zafer gazetesinde çıkan haberlere bir yönüyle tepki olarak Seyhan Barajı'nı gezen Erdoğan Örtülü, bir dizi makale kaleme almıştır. Örtülü barajın bir dış ve bir iç görüntüsünün bulunduğunu ileri sürmüştür.^[124] Ona göre

[116] Zafer, "Nafia Vekilinin Kurulmakta Olan Baraj ve Hidro-Elektrik Santrallerine Dair İzahatı", 10 Ağustos 1955, s. 1.

[117] Zafer, "Seyhan Barajı Martta Açılıyor", 19 Ekim 1955, s. 1;

[118] Zafer, "Seyhan Hidro-Elektrik Santrali da Tamamlandı", 16 Aralık 1955, s. 1.

[119] Zafer, "Seyhan Barajı Tamamlanıyor", 14 Şubat 1956, s. 1.

[120] Zafer, "Bir Feyzanın Verdiği Ders", 14 Şubat 1956, s. 1.

[121] Zafer, "Seyhan Barajının Kapakları Açıldı", 23 Şubat 1956, s. 1.

[122] Zafer, "Seyhan Barajı", 8 Mart 1956, s. 1.

[123] Zafer, "Seyhan Santralından İlk Cereyan Bugün Veriliyor", 23 Mart 1956, s. 1.

[124] Erdoğan Örtülü, "Çukurovadadan Notlar Nutuklarda Seyhan Barajı ve Barajın İçten Görünüşü",

barajın büyüklüğü ve getireceği faydalar abartılmaktadır. Hükümetin icraatlarına dair çok nutuk dinleyenler Seyhan Barajı'nı gördüklerinde tatmin olamamaktadır. Zira anlatılanlardan yola çıkıldığında gözler dev bir tesis aramaktadır. Dahası baraj önceden sergilenen maketlere çok benzememektedir. Kâğıt üzerindeki görüntüsü gerçeğinden güzeldir. Diğer yandan ucuz elektrik sağlanması yolundaki vaatler hususunda da çeşitli tartışmalar ortaya çıkmış, ciddi bir ucuzluğun oluşması ihtimali hayli zayıflamıştır. Nitekim oluşan anlaşmazlığın çözümü için Ankara'ya heyetler gitmiştir. Hasılı taşkın önleme dışında henüz bir fayda sağlamayan gölün manzarasının güzelliği nedeniyle şehirdeki imtiyazlı şahıslar göl kenarında arsa temin etmişlerdir.^[125]

Nihayet inşaatı tamamlanan Seyhan Barajı ve hidroelektrik Santraline ilişkin açılış töreninin 08 Nisan 1956 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Mebuslara bu büyük eseri tetkik imkânı sağlanması maksadıyla meclis görüşmelerinin 16 Nisan 1956 tarihine talik edilmesi hususunda Seyhan Mebusu Sinan Tekelioğlu ve arkadaşları tarafından verilen taktir TBMM'ce kabul edilmiştir.^[126]

Mevzu basın gündemini de işgal etmiştir.^[127] Zafer gazetesinin başmakalesinde DP'nin çalışmalarının meyvelerini vermeye başladığı belirtilerek, Seyhan Barajı'nın da aralarında bulunduğu tesislerin açılışları öne sürülen fikrin delilleri olarak sunulmuştur.^[128] Buna karşın Ulus gazetesinde açılış töreni için 2000 kuzunun satın alındığı, şehre gelecek misafirlerin ağırlanması için 7 okulun boşaltılarak sınıflara yatak konulduğu, otellerin birçoğunun kiralandığı, şehirdeki nakil vasıtalarının angaje edildiği, yapılacak masraf için Ankaradan 800 bin lira gönderildiği aktarılmıştır.^[129] Cumhuriyet gazetesinde ise Hürriyet Partisi Meclis Grubunun bu meseleyi görüştüğünü ve özetle bu tarz toplu ziyaretlerin israfa yol açtığının vurgulandığı aktarılmıştır.^[130]

3. HİZMETE GİRİŞİ VE SONRASI

3.1. Açılış Töreni

Cumhurbaşkanı Bayar ile Başvekil Menderes ve beraberinde bazı vekiller ile mebuslar Seyhan Barajı açılış törenine katılmak amacıyla 07 Nisan 1956'da Ada-

Ulus, 30 Mart 1956, s. 1.

[125] Erdoğan Örtülü, "Çukurovadan Notlar Seyhan Barajı İstenilen Faydaları Sağlıyabilir mi?" *Ulus*, 31 Mart 1956, s. 1.

[126] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 11, 04.04.1956, s. 63.

[127] *Milliyet*, "Yeni Tesislerin Açılması Dolayısıyla Meclis Bir Hafta İçin Tatile Girdi", 05 Nisan 1956, s. 1.

[128] *Zafer*, "Hasad Başladı", 05 Nisan 1956, s. 1.

[129] *Ulus*, "Seyhan Barajı İçin İki Bin Kuzu Satın Alındı", 06 Nisan 1956, s. 1.

[130] *Cumhuriyet*, "Tatil Kararına Karşı Muhalefetin Tepkisi", 05 Nisan 1956, s. 1.

na'ya intikal etmişlerdir.^[131] Açılış töreni kapsamında Adana'da bayram günlerinin ötesinde bir hazırlık yapılmış, 50 bin bayrakla binalar süslenmiş, birçok ilin valisi, parti heyetleri ve mebuslar Adana'ya gitmişlerdir.^[132] Barajın 974 günde tamamlandığını belirten Süleyman Demirel, 08 Nisan 1956 tarihinde barajın hizmete açıldığını kaleme almıştır. Demirel'in anlatımına göre Menderes, açılış konuşmasını yapmak üzere Demirel'e "Çıkınız, açılış konuşmasını siz yapınız" demiştir. O gün sadece Demirel konuşmuştur.^[133]

Hakikaten siyasi zevat konuşmalarını baraj yerine Adana merkezinde yapmayı tercih etmiştir. Milliyet gazetesi, Başvekil Menderes'in belediye meydanında yaptığı konuşmada muhalefeti eserleri inkâr etmekle suçladığını sütunlarına taşımıştır. Habere göre aynı yerde Menderes'ten önce konuşma yapan Bayar, önceden verdiği sözleri tuttuklarını dile getirmiştir. Menderes konuşmasında Adana'da yapılacak tören kapsamında yapılan eleştirilere cevap vermiş, muhalefetin kendilerinin ülkeyi gezmelerinden ve bir yerlere gitmelerinden rahatsız olduğunu ileri sürmüştür. Buna cevap olarak hizmet etmeye devam edeceklerini ve daha birçok tesisin açılışını gerçekleştireceklerini dile getirmiştir.^[134] Cumhuriyet gazetesine göre, Adana günlerden beri bu törene hazırlanmaktadır. Binlerce liraya mal olan yirmiden fazla tak hazırlanmış, halk tahsis edilen otobüs, kamyon, otomobillerle belediye binası önüne taşınmıştır. Haberin devamında Menderes'in konuşması ayrıntılı olarak sütunlara taşınmıştır.^[135]

Zafer gazetesi Adana Belediyesinin balkonundan konuşma yapan Bayar'ın, daha önce verdikleri sözü tuttuklarını dile getirdiğini aktarmıştır. Bayar'dan sonra konuşan Menderes, habere göre evvela barajın taşkınları koruma noktasındaki işlevinden söz etmiş, sonrasında 1,5 milyon dönüm arazinin sulanmasına değinmiş, son olarak elektrik santralının sağlayacağı ucuz enerjiye vurgu yapmıştır. Menderes sözü iktisadi kalkınma meselesine getirerek o dönemde açılış yapılan diğer tesislere dair bilgiler vermiştir^[136]. Başvekil sadece hizmete giren tesislerden bahsetmekle yetinmemiş, dönem itibarıyla inşası devam eden Sarıyar, Hirfanlı, Gediz, Kemer barajlarını dile getirerek Seyhan Barajı'nın bu eserlerin yapılışına delil niteliği taşıdığını ihsas etmiştir. Menderes'in söylevinde birçoğu bayındırlık alanına giren yol, köprü, liman iskele, fabrika konuları geçmiştir. Meseleyi yine barajın önemine getiren Menderes, o devre kadar yapılmamış büyüklükte ve önemli haiz bir tesisin muhalefet tarafından inkâr edildiğini ileri sürmüştür. Menderes o an itibarıyla yaklaşık 6 yıllık iktidarlarında yapılan işler olarak, atılan temeller,

[131] Zafer, "Seyhan Barajı Bugün Açılıyor", 08 Nisan 1956, s. 1.

[132] Milliyet, "Seyhan Barajı Bugün Açılıyor", 08 Nisan 1956, s. 1.

[133] Demirel, *Bir Ömür*, C.I., s. 29.

[134] Milliyet, "Seyhan Barajı Muazzam Bir Törenle Açıldı", 09 Nisan 1956, s. 1.

[135] Cumhuriyet, "Seyhan Barajı Dün Büyük Törenle Açıldı", 09 Nisan 1956, s. 1.

[136] Zonguldak Limanı, Ankara Çimento Fabrikası, Tunçbilek Termik Santrali bahsedilen tesislerdir.

bitirilen eserler ve çatılarına kadar yükselmiş binaları göstermiştir. Bu nokta muhalefetin DP'ye değil Türk Milletine ait olan her türlü esere karşı adeta “boykotaj” ilan ettiklerini iddia etmiştir^[137].

Buna karşın dönemin CHP Genel Sekreteri olan Kasım Gülek, yine o dönemde DP hükümetinde Bayındırlık Bakanı olan Muammer Çavuşoğlu'na şu telgrafi çekmiştir: “*Bayındırlık Bakanlığında esaslarını beraber hazırladığımız Seyhan Baraj ve Santralinin millete ve memleketeye hayırlı olmasını dilerim.*”^[138] Keza Ulus gazetesinde yayımlanan bir yazıda; başta Menderes olmak üzere DP ileri gelenleri tarafından dile getirilen: “*Türkiye’de muhalefetin ve basının hakikatleri tahrif ederek memleket menfaatlerine aykırı bir yol tuttukları*” iddialarının aksine, Seyhan Barajı'nın memleketin hayrına olduğundan hiç şüphe etmedikleri aktarılmıştır. Sonrasında bu polemikler arasında kaybolan projenin tarihçesi hakkında bilgi vermenin zaruri olduğunu ifade ederek bu hususta bilgiler verilmiştir. Özetle Kasım Gülek'in Bayındırlık Bakanı olduğu 1948 Nisan ayından itibaren barajın etüt, proje ve finansmanı hususundaki girişimler ve gelişmeler izah edilmiş, 1949 Eylül'ünde ülkeye uzmanlar gönderen Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından proje için gereken dış kredinin sağlanmasının prensipte kabul edildiğini aktarmıştır.^[139]

Diğer yandan Ulus gazetesi Menderes'in konuşmasının “*Muhalefet milletvekillerinin azıtmış ileri gelenleri, bu millete sırtını çevirmiş olan insanlardır. Bu eserlerin hiçbirini görmediler, bu milletvekillerine bir ad koymak lâzım, bunlara gayri milli boykotçular diyeceğim. Onları bu eserlere gayri milli boykotaj ilân etmiş olmakla suçlandırıyorum. İtham ediyorum.*” ibarelerinin de yer aldığı bir bölümünü aynen sütunlarına taşımış ve DP'nin Çukurova'da düzenlemek istedikleri bir miting için Seyhan Barajı'nın açılış törenini “*Geniş kütlelerin toplanmasını muvaffakiyetle temin eden bir vesile*” olarak kullandığını iddia etmiştir. Haberin devamında şu ifade-

[137] Zafer, “200.000 Çukurovalı Bayar ve Menderes'in Dünkü Hitabelerini Vecd İçinde Dinledi”, 09 Nisan 1956, s. 1.

[138] Ulus, “Gülek'in Bayındırlık Bakanına Telgrafi”, 09 Nisan 1956, s. 1; Kasım Gülek 11.09.1947-10.07.1948 tarihleri arasında CHP hükümetinde Bayındırlık Bakanı görevini yürütmüş, Muammer Çavuşoğlu ise 23.10.1943-28.02.1948 tarihleri arasında Bayındırlık Bakanlığı Müsteşar Muavini, 08.12.1948-02.05.1954 tarihleri arasında Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı olarak görev yapmıştır. *Bayındırlıkta 50 Yıl*, Bayındırlık Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 13-18; diğer yandan 1948-1950 yılları arasında baraja dair birçok hazırlık çalışmasının olduğu göz önünde bulundurulduğunda, zikredilen telgraf metni son derece anlamlı olmaktadır. Zira CHP Seyhan Barajı konusunda döneminde yapılan çalışmaların görmezden gelindiği ve CHP'nin emeklerinin bu eserden silinmeye çalışıldığı iddiasındadır.

[139] Ulus, “Büyük Bir Eserin Başlangıcı Seyhan Barajı Çalışmaları 1948 Yılında Başlamıştır”, 11 Nisan 1956, s. 2; Her ne kadar prensipte kabul edildiği ifade edilmiş olsa da Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ve atıfta bulunulan Barker Raporu'nda bu projeye yaklaşımın olumsuz olduğu ilgili bölümde açıklanmıştır; diğer yandan Zafer gazetesine göre ise Seyhan barajı etüt ve projelerinin yapılması CHP iktidarı zamanında düşünülmüş, buna karşın hiçbir zaman fiiliyata geçirilememiştir. DP iktidara geldikten sonra ciddi girişimlerde bulunulmuştur. Zafer, “Seyhan Barajı Bugün Açılıyor”, 08 Nisan 1956, s. 1.

lere yer verilmiştir: “*Halbuki muntıkanın taşkına karşı tedbir alma, sulama ve elektrik ihtiyaçlarını karşılayan ve projesi C.H.P tarafından kabul edilmiş olan Seyhan Barajı iftihar edilebilecek milli bir eserdir*”.^[140]

Benzer şekilde Seyhan Barajı ve Birecik Köprüsü açılışlarına dair yayımlanan bir makalede DP'nin, söz konusu faaliyetleri miting yapmak adına birer vesile olarak kullandığı ifade edilmiştir. Makalede törenlere gerçekten çok sayıda insanın katıldığı belirtilmiş, esasında vücut bulan bu eserlere halkın teveccüh göstermesinin gayet normal olduğu açıklanmıştır. Kaldı ki merasimlere iştirak eden topluluğun tamamıyla DP taraftarı olduğunun söylenemeyeceğini, zira halkın bu işleri siyaset üstü gördüğünü kaleme almıştır.^[141] Aslında makale yapılan yatırımların halk nezdinde kıymetini zımni olarak ortaya koyması bakımında değerlidir.

3.2. Hizmete Girişi Sonrasındaki Tartışmalar

Seyhan Barajına dair bilhassa DP ve CHP arasındaki polemikler tesis hizmete girdikten sonra da devam etmiştir. Nitekim dönemin DSİ Umum Müdür Süleyman Demirel, barajın tamamlanmasının ardından bazı muhaliflerin halka olumsuz propagandaya giriştiklerini söylemiştir. “*Topraktan bir baraj yapıldı, yarın köstebekler, Barajın duvarlarına yuva yapmak isterlerse, bu deliklerden yol bulan sular, toprak barajı bir anda yerle bir eder, Adana da sular altında kalır*” şeklindeki olumsuz propagandaların bir süre Adana'da baraj korkusuna yol açtığını ifade etmiştir. Hatta her yağmurda barajın yıkılacağı dedikodusu eşliğinde karamsar yorumların üretildiğini belirtmiştir.^[142]

Açılıştan kısa bir süre sonra Ulus'ta “*Törenle İşletmeye Açılan Üç Tesis Hâlâ Çalışmıyor*” başlığında çıkan bir haberde Seyhan Barajı'nın henüz şehre elektrik veremediği, sadece kısa süreliğine birinci tribün çalışsa da eksiklerin bulunduğu, ikinci tribünün montajına devam edildiği, üçüncü tribünün ise daha malzemesinin bile gelmediği kaleme alınmıştır^[143]. Oysaki projede üçüncü tribün için sadece yer açılacağı belirtilmişken, tribünün montajına ilişkin herhangi bir husus kaydedilmemiştir.^[144]

Başka bir gün barajda sızma olduğuna dair basında yer alan haber Nafia Vekaletince yalanlanmıştır. Açıklamada meselenin bir parti propaganda malzemesi olarak kullanıldığı ancak o bölgede yaşayan yüzbinlerce insanın sebepsiz yere

[140] Ulus, “Başvekilin İbretle Okunacak Nutku”, 09 Nisan 1956, s. 1.

[141] İffet Aslan, “Törenlerden Dönüyorum Ziyafetten Başka Dört Açık Hava Toplantısı”, Ulus, 15 Nisan 1956, s. 1.

[142] Demirel, *Bir Ömür*, C.I., s. 30.

[143] Ulus, “Törenle İşletmeye Açılan Üç Tesis Hâlâ Çalışmıyor”, 20 Nisan 1956, s. 1.

[144] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Cilt 34, s. 918-919.

endişeye sevk edilmesinin insafı olmadığı belirtilmiştir. 6 ay önce su toplanmaya başlayan baraj gölündeki su miktarı 1 milyar m³'ü aşmıştır. Bu süreçte ne bentte ne de göl civarında en ufak bir sızma görülmemiştir. Kaldı ki dünyaca tanınmış baraj uzmanlarınca Nisan ayı başında yapılan kontrole istinaden tanzim edilen raporda gölün dolmasına ilişkin işlerin yolunda olduğu açıklanmıştır^[145].

Yine konuya dair bir başmakalesinde, Adana ve havalisi çiftçilerin yağmur duası ile meşgul olduklarını işittiğini belirten Hüseyin Cahit Yalçın: “*Hani ya canım bizim büyük baraj? Sürülerle kuzu kebab edilerek, bir milyon liradan fazla, ziyafet ve şenlik masrafı yaptırılarak birkaç gün evvel açılış resmi tertip edilen muhteşem muvaffakiyet âbidesi baraj ne oldu?*” cümlelerini köşesine taşımıştır. Sonrasında DP iktidarını her işi övünmek için vesile yapmakla ve işin sonunu düşünmemekle suçlamıştır. Ona göre iktidar müsrif bir sefahat hayatı içindeyken halk ıstırap çekmektedir^[146].

Buna karşına Zafer’de Atatürk’ün Hüseyin Cahit için sarfettiği “...*dimağ ve vicdanı kin ve ihtirasla kararmış adam...*” sözleri ile başlayan bir makale ile söz konusu yazıya cevap verilmiştir. Yazıda özetle Seyhan Barajı’nın ne denli faydalı bir tesis olduğunun sadece yerli değil aynı zamanda yabancı uzmanlar tarafından da onaylandığı açıklanmıştır. Zafer gazetesine göre, Seyhan Barajı’nın tamamlanması sonrasında hemen akabinde sulama işlerinin halledileceğini kimse söylememiştir. Öncelikli hedef taşkınları önlemek sonrasında peyderpey enerji ve sulama işlevlerinin hayata geçirileceği yetkili kişiler tarafından ayrıntılı olarak izah edilmiştir. Makalenin devamında yine baraja dair bilgiler tekrar edilmiş, Hüseyin Cahit Yalçın gibi CHP ileri gelenlerinin böyle teknik meseleleri anlamalarının mümkün olmadığı, zira bu işlere kafa yormadıkları ileri sürülmüştür^[147].

Söz dalaşlarına rağmen Seyhan Barajı’nın taşkın önleme kapsamındaki fonksiyonunu yerine getirdiği söylenebilir. Mesela bir habere göre, Adana bölgesine devamlı olarak yağın yağmur neticesinde taşan Seyhan nehri orman işletmesine ait 4 bin adet tomruğu sürükleyerek Adana civarına getirmiştir. Ancak bu tomruklar Seyhan Barajı’ndan ileri gidememiştir. Baraj bu suretle hem su taşkınlığını ve hem de tomrukların Akdeniz’e akıp gitmesini önlemiştir^[148].

Öte yandan Seyhan Barajı’nın açılışının üzerinden 3 yıldan fazla bir sürenin geçmiş olmasına rağmen sulama şebekesinin halen tesis edilemediğinin belirtildiği

[145] Zafer, “Seyhan Barajında Bir Su Sızması Yoktur”, 29 Nisan 1956, s. 1.

[146] Hüseyin Cahit Yalçın, “Ne Hale Geldik”, *Ulus*, 02 Mayıs 1956, s. 1.

[147] Zafer, “Seyhan Barajı, Evian Kaplıcaları Değildir!”, 07 Mayıs 1956, s. 1.

[148] *Cumhuriyet*, “Adanada 24 Köy Su Altında” 12 Ocak 1958, s. 1.

bir makalede, Çukurova'da sulama şebekesinin kurulmasına CHP iktidarı zamanında başlandığı vurgulanmıştır^[149].

3.3. Sözleşme Türü ve Müteahhit Kârı Meselesi

O dönemde barajlar hususunda polemik yaşanan başlıca konulardan birisi de maliyetler meselesidir. Basın da konuya önem vermiş, bilhassa iktidar yanlısı gazetelerde Seyhan Barajı'nın açılışından itibaren maliyetlere ilişkin açıklayıcı yazılar neşredilmiştir. Bu kapsamda Zafer gazetesinde Seyhan Barajı'nın maliyetine ilişkin bir cetvel yayımlanmak suretiyle barajın toplam maliyetin 140 milyon lira olduğu ileri sürülmüştür^[150].

Bütçe müzakereleri esnasında da barajın maliyeti ve sağladığı faydalara ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. 1957 yılı bütçe görüşmelerinde konuşan Malîye Vekili Hasan Polatkan 140 milyon liraya mal olan barajın temin ettiği feyzan kontrolü sayesinde yılda ortalama 6,5 milyon liralık zararı önlediğini ifade etmiştir. devamında barajın sulama ve enerji açısından da sağladığı faydaları belirtmiştir^[151].

Kamuoyunda bir rahatsızlık hissedilmiş olacak ki DP İktidarı tarafından barajların maliyetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla dönemin DSİ Umum Müdür Süleyman Demirel, TBMM Bütçe Komisyonunda bu konuya dair ayrıntılı açıklama yapmıştır. Hatta bu açıklamalar Zafer gazetesinde bir makale dizisi halinde yayımlanmıştır.

Söz konusu makaleler yoluyla barajlarının maliyet unsurları 9 başlık halinde tasnif edilmek suretiyle kamuoyuna ilan edilmiştir. Demirel'in izahına göre maliyet unsurlarından bazılarının dahil edilmesi bazılarının dahil edilmemesi zaman zaman yanlış anlamalara neden olmuştur^[152]. Demirel, genel bir tarif sonrasında Seyhan Barajı'nın maliyetinin ayrıntılı olarak izahına geçmiştir. Bu noktada hangi maliyet kaleminin mukavele kapsamında olduğunu ve hangisinin devletçe temin edilmek suretiyle müteahhide verildiğini açıklamıştır. Keza baraj kapsamında yüklenilen parça işlerin (yol yapımı, idare binası yapımı gibi) hangi firmalar tarafından üstlenildiğini, hangi işlerin idarece yapıldığını tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır^[153]. Demirel'in beyanına göre, Seyhan barajı inşaatı için 42 adet muhtelif mukavele akdedilmiştir. İş hiçbir aksaklığa uğramadan başlamış ve zamanından evvel bitirilmiştir. İnşaatın bitişini müteakip kati hesaplar çıkarılarak tasfiye edilmiştir^[154].

[149] Şevket Raşit Hatipoğlu, "Barajlar ve Sulama İşleri", *Ulus*, 22 Eylül 1960, s. 2.

[150] *Zafer*, "Seyhan Barajı Bugün Açılıyor", 08 Nisan 1956, s. 1.

[151] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 17, 20.02.1957, s. 312.

[152] Süleyman Demirel, "Büyük Barajlarımız-1", *Zafer*, 05 Şubat 1958, s. 1.

[153] Süleyman Demirel, "Büyük Barajlarımız-1", *Zafer*, 05 Şubat 1958, s. 1.

[154] Süleyman Demirel, "Büyük Barajlarımız-1", *Zafer*, 05 Şubat 1958, s. 1.

Mevzuu sözleşmelere getiren Demirel'e göre, 1953 yılı ocak ayında Seyhan barajı mukavele tipi hakkında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar sonunda inşası güç olan projeyi bitirebilecek tecrübe ve ehliyete sahip bir firma seçilerek, işin zamanında ve makul maliyet sınırları dahilinde tamamlanmasını temin edecek tarzda bir mukavele intihap edilmiştir[155]. Bu konu dönemin Su İşleri Reisi Hikmet Turat tarafından da 1954 yılında icra edilen Su İşleri Müdürleri toplantısında açıklanmıştır[156]. Bilinmezliği yüksek olan projelerde “*prim ve cezalı maliyet+sabit kar*” tipi mukaveleler, beklenenden yüksek çıkan maliyet nedeniyle işin yarım kalması veya düşük çıkan maliyet nedeniyle müteahhidin fazladan kar elde etmesi gibi riskleri elimine etmektedir. Seyhan'daki uygulamadan iyi sonuçlar alındığından Demirköprü, Hirfanlı ve Kemer'de de ufak tefek değişiklikler haricinde prensipte aynı sözleşme türü tercih edilmiştir^[157].

Bu tip mukavelelerde müteahhidin bir nevi idarenin emanetçisi olduğunu belirten Demirel, sözleşmenin işleyiş tarzını ayrıntılı olarak açıklamıştır. Özetle söz konusu sözleşme türü, müteahhidin tüm masraflarının idarece ödenmesinin ardından, prim ve ceza çerçevesinde maliyetin artmasıyla karın azalmasını sağlamaktadır. Sözleşme kapsamında inşaat başlangıcında maliyete dair bir tahmin yapılması, gelişmelere bağlı olarak öngörülemeyen maliyetlere göre bu tahmininin revize edilmesi kararlaştırılmıştır. Nihayetinde inşaat bittiği zaman ortaya çıkan kati hesapla bu maliyet arasındaki fark idare lehinde olursa müteahhide her milyon lira için mukavelede yazılı bir prim verilmesi, şayet idare aleyhinde olursa bu durumda Seyhan ve Hirfanlı'da %40; Kemer ve Demirköprü'de ise %23'e kadar müteahhit karından kesinti yapılması esas kabul edilmiştir. Bunun haricinde işin erken bitirilmesi halinde ise müteahhide ayrıca prim ödenmesi imza altına alınmıştır^[158].

Diğer yandan makul maliyet konusuna değinen Demirel bunun ilk keşiflerde tahmin edilen maliyetin tutturulması demek olmadığını, böyle bir neticenin nihayetinde arzu edilen şey olduğunu belirtmiştir. Ona göre dünyada bunun örnekleri çok az olmakla birlikte, gerçekleşmesi şans eseri görülmelidir. Zira tahmin edilen maliyeti yapanlar tarafından başlangıçta kontrolü imkânsız olan birçok unsur mevcuttur. İş içeriğindeki değişiklikler, işi oluşturan parçalarda meydana gelen artışlar, önceden görülmesi imkânsız yeni teknik ve doğal şartların meydana gelmesi, vergi değişiklikleri, yeni kanunlarda işçilere verilen sosyal haklardan kaynaklanan yükümlülükler, uzun süren işlerde malzeme ve işçilik rayiç fiyat artışları, esaslı proje tadilleri ve hatalı tahminler bunlardan bazılarıdır. Sabit maliyetle görece düşük bir fiyatla ihale edildiği halde, öngörülemeyen maliyet artışları nedeniyle yarım kalan

[155] Süleyman Demirel, “Büyük Barajlarımız-2”, *Zafer*, 06 Şubat 1958, s. 1.

[156] *1954 Yılı Su İşleri Müdürleri Toplantısı*, s. 11.

[157] Süleyman Demirel, “Büyük Barajlarımız-3”, *Zafer*, 07 Şubat 1958, s. 1.

[158] Süleyman Demirel, “Büyük Barajlarımız-3”, *Zafer*, 07 Şubat 1958, s. 1; 1954 yılında Su İşleri Reisi Hikmet Turat'ın 1954 yılı Su İşleri Müdürleri toplantısında sözleşmenin özelliklerine ilişkin yaptığı açıklama Demirel'inki ile örtüşmektedir. *1954 Yılı Su İşleri Müdürleri Toplantısı*, s. 11.

bir projenin tamamen faydasız olacağı da akılda bulundurulmalıdır. Sonuç olarak işin bittiği anda yapılacak hesapla tesisin başta hesaplandığı haliyle rantabl olmasını makul maliyet olarak nitelemek mümkündür. Burada “*maliyet+sabit kar*” esaslı sözleşmelerde denetimin rolünün çok büyük olduğu ilave olarak belirtilmelidir^[159].

Demirel murakebenin nasıl yapılacağını idare masrafları, müşavir mühendislik masrafları, inşaat giderleri ve malzeme kontrolü başlıkları altında ayrıntılı olarak tarif etmiş, her üç ayda bir hazırlanan maliyet tahlili raporlarıyla maliyetlerin gidişi takip ve tahlil edildiğini aktarmıştır. Ayrıca DSİ olarak bu sözleşmelerin memleket menfaatine uygun olarak uygulandığı kanaatinde olduklarını belirtmiştir^[160].

Demirel’in beyanına göre Seyhan Barajı’nın toplam tahmini bedeli 104.280.000 lira iken, fiili maliyet ise 161.287.000 lira olmuştur. Bu maliyetten elde kalan malzemelerin düşülmesi sonrasında fiili maliyet 153.000.000 lira olarak tespit edilmiştir. Fiili maliyette yaşanan artışın yaklaşık yarısı istismak giderlerinden kaynaklanmıştır^[161]. Devamında müteahhidin kârını uzun uzadıya izah eden Demirel, Seyhan Barajı’nın vahidi fiyat bir mukavele ile yapılması halinde bu kadar kısa bir zamanda, bu maliyetle ve bu iş kalitesiyle tesisin tamamlanabilmesinin mümkün olamayacağını iddia etmiştir^[162]. Sonuç olarak Seyhan barajı makul maliyet unsurları çerçevesinde zamanından evvel, iyi kalitedeki işçilik ve malzeme ile inşa edilmiştir. Seçilen mukavele tipi ne müteahhide fahiş kar sağlamış ne de israfa sebep olmuştur. Dolayısıyla Memleket menfaati korunmuştur^[163].

Demirel’in açıklamalarının etraflıca ele alınmasının nedeni, bu sayede maliyetler hususunda devam eden polemğin daha iyi anlaşılabilmesinin düşünülmesidir. Zira yaşanan tartışmalar DSİ Umum Müdürü Süleyman Demirel’in gerek TBMM Bütçe Komisyonunda ve gerekse Zafer gazetesinde yayımlanan makalelerindeki açıklamaları üzerinden şekillenmiştir.

1958 yılı bütçe görüşmelerinde Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına konuşan Van Milletvekili Ferid Melen, sözü baraj ihalelerine ve “*maliyet artı kâr*” usulüne getirmiştir. Melen’e göre o dönem takip edilen işlerde maliyet muhasebe sistemi kurulmadığı için bazı masraflar karşılığı olarak müteahhide nispet dahilinde para verilmektedir. Mesela müteahhit kullandığı malzemenin, çimentonun ve işçiliğin bedelini tevsik ederek almakta, bununla birlikte diğer masraflar belli oranlar üzerinden bu bedeller esas alınmak suretiyle ödenmektedir. İşte bu nedenle müteahhit ikinci bir kâr temin etmektedir. Nitekim Seyhan Barajı 3,3 milyon

[159] Süleyman Demirel, “Büyük Barajlarımız-4”, *Zafer*, 08 Şubat 1958, s. 1.

[160] Süleyman Demirel, “Büyük Barajlarımız-5”, *Zafer*, 09 Şubat 1958, s. 1.

[161] Süleyman Demirel, “Büyük Barajlarımız-5”, *Zafer*, 10 Şubat 1958, s. 1.

[162] Süleyman Demirel, “Büyük Barajlarımız-6”, *Zafer*, 11 Şubat 1958, s. 1.

[163] Süleyman Demirel, “Büyük Barajlarımız-7”, *Zafer*, 12 Şubat 1958, s. 1.

liraya sabit kâr esasına göre ihale edildiği halde, müteahhit bu usul sayesinde ayrıca on milyona yakın kâr sağlamıştır. Ayrıca gerek maliyede gerekse diğer dairelerde maliyet muhasebesi kurulmadığı, personeli dahi yetişmediği için maliyetlerin sıkı bir tetkik ve kontrolüne da imkân bulunmamaktadır. Bu sebepten memleketin bünyesine uymayan bu ihale sisteminin değiştirilmesi icap eder. Bu noktada Menderes “*Yok öyle şey, Ferid Bey, yanlış, rakamların yanlış*” diyerek araya girmiş, Melen devam ederek, bu rakamları Bütçe Komisyonunda Hükümet adına Devlet Su İşleri Umum Müdürü’nün verdiğini, eğer yanlış ise bu yanlışın kendisine değil, onlara ait olduğunu ifade etmiştir^[164].

Akabinde Menderes söz alarak Ferit Melen’in baraj inşaatlarında müteahhitlerin büyük kazanç temin ettiği yolundaki iddialarının gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Konunun esasen Nafia bütçesinde görüşüleceğini, dolayısıyla ayrıntıya girmek istemediğini aktaran Menderes’e göre Melen’in nispet olarak kastettiği şeyin özel idare gelirlerinin düşülmesidir. Dolayısıyla burada konu özel idare gelirleri meselesidir^[165]. Buna mukabil söz alan Melen, meselenin Nafia bütçesinde konuşulmasında fayda olduğunu, çünkü Seyhan Barajı’nın 100 milyona çıkacağı yerde 153 milyon liraya çıktığını belirtmiştir^[166].

Görüşmelerin ilerleyen bölümlerinde barajlar bahsinde konuşan CHP Milletvekili Rıza Tekeli, Ferid Melen’in gayet hayati bir meseleye temas ettiğini ifade etmiştir. devamında ülkedeki baraj inşaatlarının yabancı firmalarca üstlenildiğini ve bunlarla yapılan mukavelenin “*maliyet + sabit kâr*” uygulaması yüzünden müteahhit firmaların muazzam kâr ettiğini açıklamıştır. Tekeli’ye göre her ne kadar Başbakan böyle olmadığını ileri sürse de Adana barajı iddialarını doğrulayan bir örnektir^[167].

Konuşmasının devamında Tekeli, mukaveleye göre proje inşa masrafının 30 milyon lira olduğunu, bu hesaba göre firmaya ödenecek paranın 3 milyon lira olması gerektiğini ifade etmiştir. Halbuki böyle olmamış, Adana Barajı 89 milyon liraya mal olmuştur. Encümende müteahhidin üç milyon liradan fazla kâr etmediğinin söylendiğini ifade eden Tekeli, henüz 1954 senesi sonunda bile daha inşaat tamamlanmadan şirketin 5.932.000 lira kârı olduğunu, inşaatın sonunda ise 10 milyon lira kâr ettiğini ileri sürmüştür^[168].

Ortaya konan iddiaların ardından Nafia Vekili Tefik İleri söz almıştır. İleri, bu meselenin Bütçe Komisyonunda enine boyuna konuşulduğunu, “*on, on beş milyon*

[164] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 2, 26.02.1958, s. 669.

[165] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 2, 26.02.1958, s. 670.

[166] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 2, 26.02.1958, s. 678.

[167] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 2, 26.02.1958, s. 806.

[168] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 2, 26.02.1958, s. 806-807.

kâr verildi” dendiğini, orada Su İşleri Umum Müdürü’nün bütün bu iddiaları rakamlarla açıklamak suretiyle cerh ettiğini ve komisyonun bu izahattan mutmain olduğunu ifade etmiştir. Hatta birçok arkadaşın DSİ Umum Müdürü’nü, izahatından dolayı tebrik ettiğini işittiğini de aktarmıştır. Devamında İleri, kendi arzu ve ricası üzerine Su İşleri Umum Müdürü Süleyman Demirel’in kendi imzası ile bu mukavele sistemi ve bu mukavele sistemi ile yapılan barajlar hakkında ileri sürülen iddiaları geniş surette cevaplandırmak suretiyle Zafer gazetesinde makale dizisi neşrettiğini, “*Yaptığımız işlerin bir kuruluşunun hesabını dahi kim olursa, olsun nerede olursa olsun vermeye hazırız. Ne iki baraj yerine bir baraj yapılmıştır, ne mütaahhitlere fahiş kârlar verilmiştir, ne de üç milyon yerine 15-20 milyon lira verilmiştir.*” diyerek meydan okuduğunu belirtmiştir[169].

Nafia Vekili’ne göre, aradan epey zaman geçmiş, bu makalelerin bir tek satırına cevap veren olmamıştır. Akis Dergisi sütunlarına aynı şekilde bu meseleyi intikal ettirmiş, Demirel kanunun kendisine verdiği haktan istifade ederek Akis Dergisi’nin bütün iddia ve neşriyatının hilafı hakikat olduğunu yazmış. Akis Dergisi ertesi gün ve ertesi hafta, “*hayır efendim, yanılıyorsunuz*” dememiştir. Sonrasında İleri, hangi barajda hangi müteahhide değil 5-10 milyon lira, 40 para fazla verildiğini bilen varsa kendisine gelmesini istemiştir. Ardından Bütçe Komisyonunda verilmiş olan izahatı herkesin mutmain olması için aynen okuyacağını bu suretle zapta geçeceğini ifade ederek, aynı zamanda Süleyman Demirel tarafından yazılan ve Zafer gazetesinde de neşredilen makalede yer alan bilgileri okumuştur[170].

Konuyu 1960 yılı bütçe görüşmelerinde ele alan Nafia Vekili Tefvik İleri, 1958 yılı başındaki açıklamalar ve Demirel tarafından yazılan makalelere atıfta bulunarak: “*Hattâ meydan okurcasına bunun aksini düşünen olursa, buyursun, yazsın dedik. Ses yok, sada yok...*” diyerek, Seyhan Barajı’nın değişen maliyetlerine dair izahat bulunmuştur[171]. Gerçekten de 1960 yılında barajlar konusundaki tartışmaların maliyetten ziyade sulama meselesine kaydığı tespit edilmiştir. Nitekim Ferit Melen’in 1960 yılı Nafia Vekaleti bütçesine dair Meclis Bütçe Komisyonunda yaptığı konuşmada sulama işini eleştirdiği görülmüşken, açıklamalarında baraj maliyetine ilişkin bir hususa rastlanmamıştır[172].

[169] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 2, 26.02.1958, s. 814-815.

[170] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 2, 26.02.1958, s. 815-816; Nafia Vekili Tefvik İleri aynı rakamları kullanarak Zafer gazetesinde bir açıklama yapmıştır. *Zafer*, “Nafia Vekilinin Seyhan Barajı ile İlgili Konuşması”, 01 Mart 1958, s. 1.

[171] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 12, 26.02.1960, s. 697.

[172] *Ulus*, “Boşuna Övmek Yerine Gerçeği Görmek Lâzımdır”, 19 Ocak 1960, s. 1.

SONUÇ

Seyhan Barajı, DP'nin iktidarda bulunduğu sürecin her safhasında polemik konusu olmaya devam etmiştir. Bu tesisin bu kadar çok tartışmaya neden olmasının gerisinde, ilk bakışta CHP tarafından gerçekleştirilen proje hazırlıkları kapsamındaki faaliyet ve çabaların göz ardı edildiği yolundaki düşüncenin yattığı söylenebilir. Ancak bu yaklaşım bir manada yüzeysel bir değerlendirmenin sonucu olarak kabul edilmelidir. Bu yüzden yaşanan tüm gelişmelerin sadece zikredilen bakış açısıyla anlamlandırılması mümkün değildir. Konu derinlemesine irdelendiğinde farklı mülahazalardan kaynaklı olarak altta yatan çeşitli faktörlerin tartışmaya yol açtığı fark edilmektedir.

Her ne kadar açık olarak ifade edilmemiş olsa da gerek muhalefete yakın basın-da çıkan yazılardan ve gerekse muhalefet mensuplarının değişik ortamlarda yaptıkları konuşmaların satır aralarından DP İktidarınca kalkınma söylemi altında yapılan bu yatırımın halk nezdinde bir karşılığının olduğunun muhalefet unsurlarınca kabul edildiği sezilmektedir. Muhaliflerin, bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin iktidarın temel görevi olduğu, bu nedenle söz konusu yatırımlar aracılığıyla övünmenin manasızlığına dair eleştirileri bahsedilen değerlendirmeyi teyit etmektedir.

Bu noktada ifade edilmesi gereken ve belki de muhalefeti en çok rahatsız eden konulardan birisi de DP İktidarının özelde Seyhan Barajı'nı genelde ise buna benzer yatırımları yapılış amaçlarından uzak bir şekilde suistimal etmesidir. Seyhan Barajı ve benzeri, özellikle büyük çoğunluğu bayındırlık alanında sayılabilecek yatırımların, bir şekilde oy devşirmek suretiyle kullanıldığı, hatta yapılan hazırlık ve mitinglerin neredeyse hizmete girecek tesisleri geride bırakacak noktaya ulaştığı saptanmıştır. Nitekim Seyhan Barajı'nın açılışı esnasında bizzat Menderes tarafından yapılan ve basının manşetlere taşıdığı konuşmasının baraj bölgesinde değil de belediye meydanında yapılması konuya dair fikir vermektedir.

Seyhan Barajı'nın inşa sürecinde, Menderes'in iş yapma hususundaki titiz ve hevesli kişilik özelliklerinin olumlu etkisi olduğu inkâr edilemez. Dönemi konu edinen birçok eserde de Menderes'in işi takip ederek sonuca ulaştırmadaki istidatına dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte taraftarlarının, yapılan işlerde tamamen Menderes'i işaret edecek tarzda bir tutum sergilemelerinin gerçekçi olduğu da söylenemez. Zira Menderes'in projenin tahakkuku için bulunduğu girişimlerinin arkasında başka kişilerin çabalarının olduğu ve yine bu faaliyetlerde bazı insanların zorlayıcı tavırlarının etkili olduğu saptanmıştır.

Diğer bir tespit olarak, DP iktidarınca inşası başlatılan tesisin hizmete girişine kadar olan sürecin çok iyi takip edildiği belirtilmelidir. Bu yönüyle Seyhan Barajı'nın DP döneminde zamanında tamamlanan ender yatırımlardan birisi olduğu

rahatlıkla söylenebilir. Ancak proje sonrasındaki bölüm, mesela sulama fonksiyonu için gerekli olan faaliyetler, için aynı kararlılık ve disiplin içerisinde hareket edildiğini söylemek güçtür. Zaten olayın bu yönü muhalefet tarafından eleştirilmiştir. Bahsedilen bu yaklaşımda hızlı ve çok iş yapma düşüncesinin etkili olduğu değerlendirilmektedir. Yani bu işin eksik kalan kısımlarının tamamlanmasındansa, başka bir yerde başka tesisler için temel atılması daha cazip gelmiş olabilir. Ulaşılabilen verilere dayanarak tamamen bu düşünce ile hareket edildiğini ileri sürmek mümkün görünmese de bu yolla daha çok işi yapılıyor görüntüsü verildiği bir gerçektir. Doğal olarak bu çalışmalar halk nezdinde popüler olmayı ve oy kazanmayı da beraberinde getirmektedir. Buna bağlı olarak halk nezdinde elde edilen teveccühün, DP İktidarınca demokratik hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılması amacıyla kullanıldığı yönündeki düşünce, CHP tarafından sıklıkla ve şiddetle yapılan eleştirilere mesnet teşkil etmiştir.

Diğer yandan Seyhan Barajı'nı, yapıcı muhalefet anlayışından uzak bir şekilde, bir bakıma tesisin açığını arayacak tarzda eleştiren bazı muhalefet mensuplarının bulunduğu da saptanmıştır. Bununla birlikte DP İktidarı, muhalefet cephesinden gelen ve kamuoyunda da karşılığının olduğunu değerlendirdiği eleştiriyi ciddiye almıştır. Nitekim bu kaygı ve kuşku ortadan kaldırılması noktasında ayrıntılı çalışma yaptırma, TBMM komisyonlarının ilgili bürokratlarca aydınlatılmasını sağlama, basında aydınlatıcı neşriyatlar yayımlama dahil birçok tedbir alınmıştır. Sonuçta iktidarın belirtilen çalışmalarının yarar sağladığı ve kamuoyunun büyük ölçüde tatmin olmak suretiyle bu alanlarda eleştiri dozunun azaldığı tespit edilmiştir.

Basın konusunda bir değerlendirme yapıldığında, tesisin inşa sürecinin DP yayının organı olan Zafer gazetesi tarafından yakından takip edilerek haberleştirildiği, buna mukabil CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinde inşa çalışmalarına ilişkin gelişmelere neredeyse hiç yer verilmediği tespit edilmiştir. Ancak ara ara yayımlanan makale ve köşe yazıları ile CHP'nin eski çalışmalarının unutturulmayarak gün yüzünde tutulmaya çalışıldığı görülmüştür. Diğer yandan tirajı yüksek kitle gazetelerinde ise temel atma, açılış vs. gibi ana faaliyetlere ilişkin bilgilerin sütunlara taşındığı saptanmıştır.

Bahsedilmesi gereken bir diğer mesele de meydana gelen polemikler nedeniyle gerçeğe ulaşmanın son derece zorlaşmasıdır. Gerek muhalefet ve gerekse iktidar tarafının, alenen yanlış bilgi üretmese de eksik bilgi vermek ya da bazı konulardan hiç bahsetmemek suretiyle gelişmeleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalıştıkları sıklıkla gözlemlenmiştir.

Tesisin kendi döneminde inşa edilmiş olmasından DP iktidarı siyasi açıdan fayda sağlamış ve halkın beğenisini kazanmıştır. Bununla birlikte maliyetin büyük bölümünü oluşturan dış finansman ödemelerinin 1977 yılında tamamlanacak ol-

ması, CHP muhalefetinin, ülkeyi muazzam bir borç içine soktuğu gerekçesiyle DP İktidarına yönelttikleri eleştirilere dayanak teşkil etmiştir.

Sonuç olarak hizmete giren Seyhan Barajı hususunda birçok tartışma ve söz dalaşı yaşanmış olmasına rağmen, bu projeye ilişkin devlette devamlılık iyi bir şekilde temin edilerek, CHP İktidarının başlattığı bir proje DP İktidarı tarafından tamamlanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakerelerine Ait Tutanak*, Mikro Film 1247, Toplantı 23, 16.01.1951.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakerelerine Ait Tutanak*, Mikro Film 1248, Toplantı 29, 29.03.1951.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 230-0-0-0, Kutu: 3, Gömlek: 9, Sıra: 5.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 106, Gömlek: 669, Sıra: 1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 74, Gömlek: 471, Sıra: 12.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 74, Gömlek: 469, Sıra: 3.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 5, Gömlek: 24, Sıra: 6.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 50, Gömlek: 301, Sıra: 7.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 41, Gömlek: 243, Sıra: 12.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 134, Gömlek: 873, Sıra: 8.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 88, Gömlek: 551, Sıra: 1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 74, Gömlek: 469, Sıra: 4.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 94, Gömlek: 587, Sıra: 11.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 128, Gömlek: 13, Sıra: 13.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 129, Gömlek: 45, Sıra: 18.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 132, Gömlek: 51.

2. Resmi Yayınlar

- Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın Tarihçesi, Kuruluş ve Görevleri*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Ankara 1988.
- Bayındırlıkta 50 Yıl*, Bayındırlık Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.
- İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2014.
- Nafia Vekâleti Çalışmaları 1950-1957*, İstanbul ve Sermet Matbaası, İstanbul 1957.
- Nafia Nezareti'nden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na (1848-2015)*, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- On Sene Türkiye Nafıası 1923-1933 (5-İmtiyazlı Nafia Şirketleri, 6-Sular, 7-Ankara'nın İçme Suyu, 8-Nafia Bütçesinin Gidişi)*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat, 1933.
- Resmî Gazete, Sayı: 8563, 21 Kasım 1953.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Cilt 33, TBMM Basımevi, Ankara 1951.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Cilt 34, TBMM Basımevi, Ankara 1952.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Cilt 35, TBMM Basımevi, Ankara 1953.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası*, Cilt 36, TBMM Basımevi, Ankara 1954.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası*, Cilt 37, TBMM Basımevi, Ankara 1955.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 1, 02.06.1950.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 1, 14.07.1950.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 16, 20.06.1952.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 23, 10.06.1953.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 27, 27.01.1954.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 5, 25.02.1951.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 6, 30.03.1951.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 1, 18.06.1954.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 11, 04.04.1956.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 17, 20.02.1957.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 6, 18.04.1955.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 7, 09.05.1955.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 12, 26.02.1960.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 2, 26.02.1958.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 7, 25.02.1959.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 9, Cilt 28, 25.02.1954.

3. Kitaplar

AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes İpin Gölgesindeki Günler*, 2.Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul 2004.
 AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.
 AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (İsmet İnönü) 1950-1964*, C. III., Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.
 _____, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
 BARUTÇU, Faik Ahmet; *Siyasi Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.
 BAŞAR, Ahmed Hamdi, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ayıldız Matbaası, Ankara 1960.
 BOZDAĞ, İsmet (der.), *Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986.
 DEMİREL, Süleyman, *Bir Ömür Suyun Peşinde*, C.I., ABC Medya Ajansı, Hulusi Turgut, (Ed.) Ankara 2005.
 DEVELLIOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 28. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.
 ERER, Tekin, *On Yılın Mücadelesi Türkiye'de Parti Kavgaları*, C. II., Ticaret Postası Matbaası, İstanbul b.t.y.
 EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, 2.Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1990.
 NEZİROĞLU, İrfan ve Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961)*, C. II., TBMM Yayınları, Ankara 2013.
The Economy of Turkey An Analysis and Recommendations for A Development Program, Second Printing, International Bank for Reconstruction and Developments (The Johns Hopkins Press), Baltimore 1952.
 YALMAN, Ahmed Emin; *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, Erol Şadi Erdiç (yay.haz.), C.II., Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997.

4. Makaleler

ALBAYRAK, Mustafa, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Raporun (1951) Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20/58, Mart 2004, ss.129-167.
 ARAL, Namık Zeki "Yatırımlar Programı" *Ulus*, 20 Aralık 1951.
 ARTAM, Nurettin, "Altı Günde 2500 Kilometre No:12", *Ulus*, 17 Kasım 1951.
 ASLAN, İffet, "Törenlerden Dönüyorum Ziyafetten Başka Dört Açık Hava Toplantısı", *Ulus*, 15 Nisan 1956.
 BABAN, Cihat, "Seyhan Barajı", *Zafer*, 25 Nisan 1952.
 DEMİREL, Süleyman; "Büyük Barajlarımız-1", *Zafer*, 05 Şubat 1958.
 _____, "Büyük Barajlarımız-2", *Zafer*, 06 Şubat 1958.
 _____, "Büyük Barajlarımız-3", *Zafer*, 07 Şubat 1958.
 _____, "Büyük Barajlarımız-4", *Zafer*, 08 Şubat 1958.
 _____, "Büyük Barajlarımız-5", *Zafer*, 09 Şubat 1958.
 _____, "Büyük Barajlarımız-5", *Zafer*, 10 Şubat 1958.
 _____, "Büyük Barajlarımız-6", *Zafer*, 11 Şubat 1958.
 _____, "Büyük Barajlarımız-7", *Zafer*, 12 Şubat 1958.
 _____, "Büyük Barajlarımız-8", *Zafer*, 13 Şubat 1958.
 _____, "Büyük Barajlarımız-9", *Zafer*, 14 Şubat 1958.
 ENVER, Sadrettin; "Barajlarımızın Enerji Politikamızda Önemi", *Zafer*, 14 Temmuz 1951.
 EREM, Ali Rıza, "D.P. İktidarı Nasıl Bir Vatan Devraldı?", *Ulus*, 18 Ağustos 1950.
 ERİM, Nihat, "Sarıyar Santrali ve Enerji Dâvası" *Ulus*, 23 Eylül 1950.
 ESATOĞLU, Salâhattin Hakkı; "Hücum ve Öğünme", *Ulus*, 28 Ocak 1960.
 HATİPOĞLU, Şevket Raşit; "Barajlar ve Sulama İşleri", *Ulus*, 22 Eylül 1960.

- İŞMEN, İsmail, "Milli İşler Seyhan Hidroelektrik Tesisleri", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 14, Mayıs 1956, ss. 11-12.
- ÖRTÜLÜ, Erdoğan, "Çukurovadan Notlar Nutuklarda Seyhan Barajı ve Barajın İçten Görünüşü", *Ulus*, 30 Mart 1956.
- , "Çukurovadan Notlar Seyhan Barajı İçin İstimlâk Edilen Arazinin Durumu" *Ulus*, 01 Nisan 1956.
- , "Çukurovadan Notlar Seyhan Barajı İstenilen Faydaları Sağlıyabilir mi?" *Ulus*, 31 Mart 1956.
- UZEL, Celal, "Sarıyer Santrali ve Barajı", *Ulus*, 22 Temmuz 1950.
- ÜNSAL, Süha ve Vahap Candan; "II Dünya Savaşı Sonrası ve Demokrat Parti Dönemi", *Nafia Türkiye'nin İnşa Tarihi*, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara 2015.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit; "Ne Hale Geldik", *Ulus*, 02 Mayıs 1956.

5. Süreli Yayınlar

- "İnşaat Mühendisleri Günü", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 118, Ocak 1965, ss. 1-11.
- "Middle East, Turkey", *Time*, 7/5, February 1958, ss. 18-20.
- Cumhuriyet*, "Seyhan Barajı Dün Büyük Törenle Açıldı", 09 Nisan 1956.
- Cumhuriyet*, "Seyhan Barajının İnşaatına Başlandı", 26 Ekim 1953.
- Cumhuriyet*, "Tatil Kararına Karşı Muhalefetin Tepkisi", 05 Nisan 1956.
- Milliyet*, "25 milyon Dolarlık İstikraz", 20 Haziran 1952.
- Milliyet*, "Adnan Menderes Mersin'de Mühim Bir Nutuk Söyledi" 28 Mayıs 1951.
- Milliyet*, "Seyhan Barajı Bugün Açılıyor", 08 Nisan 1956.
- Milliyet*, "Seyhan Barajı Muazzam Bir Törenle Açıldı", 09 Nisan 1956.
- Milliyet*, "Seyhan Barajı", 21 Ekim 1953.
- Milliyet*, "Seyhan Barajının İhalesi Dün Yapıldı", 18 Temmuz 1953.
- Milliyet*, "Seyhan Barajının Temel Atma Töreni Dün Yapıldı", 26 Ekim 1953.
- Milliyet*, "Yeni Tesislerin Açılması Dolayısıyla Meclis Bir Hafta İçin Tatile Girdi", 05 Nisan 1956.
- Ulus*, "Adnan Menderes Bir Konuşma Yaptı" 28 Mayıs 1951.
- Ulus*, "Başvekilin İbretle Okunacak Nutku", 09 Nisan 1956.
- Ulus*, "Boşuna Övmek Yerine Gerçeği Görmek Lâzımdır", 19 Ocak 1960.
- Ulus*, "Büyük Bir Eserin Başlangıcı Seyhan Barajı Çalışmaları 1948 Yılında Başlamıştır", 11 Nisan 1956.
- Ulus*, "Gülek'in Bayındırlık Bakanına Telgrafı", 09 Nisan 1956.
- Ulus*, "Kalkınma Bankası ve Türkiye", 27 Eylül 1950.
- Ulus*, "Sarıyar Barajı", 08 Temmuz 1950.
- Ulus*, "Seyhan Barajı İçin İki Bin Kuzu Satın Alındı", 06 Nisan 1956.
- Ulus*, "Seyhan Barajı İçin İstikraz", 21 Haziran 1952.
- Ulus*, "Seyhan Barajı İçin Kredi" 03 Şubat 1952,
- Ulus*, "Seyhan Barajı", 18 Temmuz 1953.
- Ulus*, "Seyhan Barajının Temel Atma Töreni", 26 Ekim 1953.
- Ulus*, "Seyhan Barajının Temeli Atılırken", 25 Ekim 1953
- Ulus*, "Törenle İşletmeye Açılan Üç Tesis Hâlâ Çalışmıyor", 20 Nisan 1956.
- Zafer*, "200.000 Çukurovalı Bayar ve Menderes'in Dünkü Hitabelerini Vecd İçinde Dinledi", 09 Nisan 1956.
- Zafer*, "Bir Feyzanın Verdiği Ders", 14 Şubat 1956.
- Zafer*, "Cumhurbaşkanının Dünkü İfadesi", 09 Ocak 1952.
- Zafer*, "Çukurova Bölgesi Selden Korunuyor" 12 Kasım 1951.
- Zafer*, "Çukurova'da Seyhan Barajı İnşası Başlıyor", 26 Mayıs 1952.
- Zafer*, "Hasad Başladı", 05 Nisan 1956.
- Zafer*, "İktisadî Kalkınma İçin Plân" 01 Haziran 1951.
- Zafer*, "İnşa Edilecek Yeni Barajlar", 25 Eylül 1953.
- Zafer*, "Nafia Vekilinin Kurulmakta Olan Baraj ve Hidro-Elektrik Santrallerine Dair İzahatı", 10 Ağustos 1955.
- Zafer*, "Nafia Vekilinin Seyhan Barajı ile İlgili Konuşması", 01 Mart 1958.
- Zafer*, "Seyhan Barajı Bugün Açılıyor", 08 Nisan 1956.
- Zafer*, "Seyhan Barajı Dün İhale Edildi"18 Temmuz 1953.
- Zafer*, "Seyhan Barajı Hidro-Elektrik Tesisleri", 27 Ağustos 1953.
- Zafer*, "Seyhan Barajı İnşaatı Büyük Hızla İlerliyor", 16 Temmuz 1954.
- Zafer*, "Seyhan Barajı İnşaatında Nehir Yatağı Değiştirildi", 25 Aralık 1953.
- Zafer*, "Seyhan Barajı Martta Açılıyor", 19 Ekim 1955.

- Zafer, "Seyhan Barajı Tamamlanıyor", 14 Şubat 1956.
Zafer, "Seyhan Barajı Yarın Açılacak", 07 Nisan 1956.
Zafer, "Seyhan Barajı", 25 Ekim 1953.
Zafer, "Seyhan Barajı", 8 Mart 1956.
Zafer, "Seyhan Barajına Ait Proje Tahakkuk Yolunda", 20 Haziran 1952.
Zafer, "Seyhan Barajına Malzeme Geldi", 7 Aralık 1954.
Zafer, "Seyhan Barajında Bir Su Sızması Yoktur", 29 Nisan 1956.
Zafer, "Seyhan Barajının Dün Temeli Atıldı", 26 Ekim 1953.
Zafer, "Seyhan Barajının İnşaatı İlerliyor", 7 Ağustos 1954.
Zafer, "Seyhan Barajının Kapakları Açıldı", 23 Şubat 1956.
Zafer, "Seyhan Hidro-Elektrik Santrali da Tamamlandı", 16 Aralık 1955.
Zafer, "Seyhan Hidro-Elektrik Santralının İç Sermayesi", 02 Ağustos 1952.
Zafer, "Seyhan Santralından İlk Cereyan Bugün Veriliyor", 23 Mart 1956.

6. Tez

TÖREN, Tolga, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

7. Elektronik Kaynaklar

- DSİ Hidroloji Sözlüğü, <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/1352#>, (11 Ekim 2022).
DSİ İnşaat Terimleri Sözlüğü, <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/1326#>, (04 Ekim 2022).

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi

Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD December 2022, 3 (2): 331-363

Milliyetçi Hareket Partisi'nin Millî Kültür ve Millî Kimlik Meselesine Yaklaşımı (1970'ler)

Nationalist Movement Party's Approach to the Issue of National Culture and National Identity (1970s)

Selim YILDIZ¹

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat
• sy716856@gmail.com • ORCID > 0000-0002-2485-3468

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 9 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 9 Eylül / September 2022

Yıl / Year: 2022 | **Cilt – Volume:** 3 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 331-363

Atıf/Cite as: Yıldız, S. "Milliyetçi Hareket Partisi'nin Millî Kültür ve Millî Kimlik Meselesine Yaklaşımı (1970'ler)". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 3(2), December 2022: 331-363.

MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ'NİN MİLLÎ KÜLTÜR VE MİLLÎ KİMLİK MESELESİNE YAKLAŞIMI (1970'LER)

ÖZ:

Millî kültüre yaslanan bir ideoloji olarak milliyetçilik kültür politikalarına ve yaklaşımlarına da yön vermektedir. Türkiye'de millî devletin ilk kurumsallaşma sürecinde, Türk milliyetçiliğini sistemleştirme ve beka sorunundan dolayı olası kimlik krizlerine karşı geliştirilen Ziya Gökalp çözümünden farklı olarak din, milliyetçilik sistemimin dışında konumlandırılmış, kültür ise doğrudan yüksek kültür meydana getirmek amacı üzerinden medeniyetle aynı düşünülmüştür. Bu bakış açısı antropolojik bakışın da bir yansıması olarak döneme uygun olmakla birlikte milletleşme sürecinde millî bütünleşme sorunlarının da kaynağı olmuş, kolektif bilinci, hareket tarzını ve geçmiş ve şimdi üzerinden Türklüğün çağdaş geleceğine yönelişi de sekteye uğratmıştır. Bu sebeple bu çalışmada neredeyse Türkiye'nin milletleşme süreciyle yaşıt olan MHP'nin kültür meselesine bakışı, millî bütünleşme ve milletin fertleri arasında birliği sağlamlaştırmak, devletle milleti barıştırmak, kültür emperyalizmine karşı millî bünyeyi korumak ve "Türk-İslam Medeniyeti"nin ihyası amacıyla millî kültür inşasına yönelişi konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milletleşme, Millî Kültür, Türk Rönesansı, Türk-İslam Medeniyeti.

NATIONALIST MOVEMENT PARTY'S APPROACH TO THE ISSUE OF NATIONAL CULTURE AND NATIONAL IDENTITY (1970S)

ABSTRACT

Nationalism, as an ideology based on national culture, also directs cultural policies and approaches. In the first institutionalization process of the national state in Turkey, unlike Ziya Gökalp's solution, which was developed against possible identity crises due to the problem of systematization and survival of Turkish nationalism, religion was positioned outside the nationalism system, and culture was considered the same as civilization through the aim of creating high culture directly. Although this point of view is suitable for the period as a reflection of the anthropological point of view, it has also been the source of national integration problems in the process of nationalization, and it has also disrupted the collective consciousness, the way of action and the orientation to the contemporary future of Turkishness through the past and present. For this reason, in this study, the view of MHP, which is almost as old as Turkey's nationalization process, on the issue of

culture, national integration and national culture in order to consolidate the unity between the members of the nation, to reconcile the state and the nation, to protect the national body against cultural imperialism and to revive the “Turkish-Islamic Civilization” construction will be discussed.

Keywords: *Nationalization, National Culture, Turkish Renaissance, Turkish-Islamic Civilization.*

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin hemen her dalında görüldüğü gibi kültür sorunlarını ele alanlar onu kendi uğraş alanları ve değerleri açısından tanımlama yoluna gitmişler ve 200'e yakın kültür tanımı^[1] ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Latince'de toprağı işlemek anlamına gelen ve Türkçe'ye Fransızca'dan geçen kültür kelimesini; hayat biçimi, düşünceler sistemi, toplumdaki geçmiş davranışların biriktirilerek aktarılmasının sonuçları, insan gereksinimlerinin sonucu ortaya çıkan her türlü alışkanlıkların bütünü olarak ele alanlar ortaya çıkmıştır. Ziya Gökalp'in medeniyetten ayrı gördüğü ve Arapça karşılığı ile “hars” dediği, Mustafa Kemal Atatürk'ün ise çoğu zaman medeniyetle birlikte ele aldığı kültürü, Şerafettin Turan, “*bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşayış öğelerinin tümü*” şeklinde ortaya koymuştur.^[2]

Kültürün tarihi seyri boyunca macerası, aynı zamanda sosyal kimliğin de oluşum sürecidir. Kapalı toplumlarda hayat, doğrudan o kültürün ölçütleri ile yaşanır; başka kültürlerle mukayeseli kavrayışlar yoktur; kıyas kendi kültürü içindeki değişmelerle yapılır. Değişiklikler ve karşılaştırmalar arttıkça, toplum, başka kültürlerin varlığından haberdar olur ve kıyasla düşünmeye yani kendisini dışarıdan kavramaya başlar. Bu, kendi kimliğinin ve bu kimlikten dolayı oluşan farklılığının ayırımına varıştır.^[3]

Kültür, aynı zamanda toplumun mirası veya sosyal miras olarak da kabul edilmektedir. Her nesil, kendinden önce gelen nesillerden öğrendiklerini ve bu birikimlerini, kendi kültürünü de ekleyerek bir sonraki nesle aktarır. Dolayısıyla kültür ait olduğu toplumun mirasıdır. Kişi onu daha önceki nesillerin çaba ve tecrübelerinin bir ürünü olarak devralmaktadır. Bu davranışta büyük değişimler

[1] Füsün Üstel tarafından “zahmetli kavram” olarak nitelenen ve ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir kamu politikasına sahip olan kültür kelimesinin kullanımı, tanımlamaları için bkz. Füsün Üstel, *Kültür Politikasına Giriş Kavramlar, Modeller, Tartışmalar*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2021, ss. 14-19.

[2] Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, 7. Basım, İstanbul 2014, ss. 15-21.

[3] Nevzat Kösoğlu, *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*, İstanbul 1996, s. 85-86.

yaşanmaz. Yani kitle halinde büyük din değiştirmeleri dışında, bir kültürün öz mihverinden çıktığı görülmemiştir.

Kimliğin bir insanın veya sosyal bir varlık olan milletin kendini algılamasına bağlı olması sebebiyle milli kimliğin de en belirgin fonksiyonu, millete has değerleri tanımlayan ve halkın eski gelenek ve değerlerini yansıtan fenomen olmasıdır. Dolayısıyla kimlik tabii bir hadisedir; kimlik bunalımı yahut kimlik problemi, sahip olduğu değerlere inanmış, mevcut kimliklerinden hoşnut kişi ve cemiyetlerin değil, kimliklerine yabancılaşmışların meselesi olarak ortaya çıkmaktadır. Kimliği araştıran soruyu insan, kendine kaos zamanlarında, büyük kırılmalarda sormaktadır.^[4]

İşte bu kırılma zamanlarından biri Osmanlı Devleti'nin son döneminde II. Meşrutiyet yılları olmuş, imparatorluğun çöküşü sürecinde olası kimlik krizlerine karşı da Ziya Gökalp, Türk milletinin kimliğini ortaya çıkarma ve tanımlama yolunda büyük gayretlerde bulunmuş, bu temelde Türk milliyetçiliğini sistemleştirme çalışmalarında ilk akla gelen isimlerden biri olmuştur. Gökalp'e göre, bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümlerinin toplamına, o kavmin kültürü denilmektedir. Gökalp, gerçeklik hükümlerinin toplamı olarak işaret ettiği teknolojiye ferdi şuur veya mücerret aklı, kıymet hükümlerinde ise sosyal vicdanı merkeze almıştır.^[5]Bu çerçevede Gökalp, 27 Kânunuevvel 1917'de "Yeni Mecmu-a"da yayınlanan bir yazısında asrî medeniyetin sahte mümessilleri, metotsuz bir irfanla sistemsiz bir umrânın karışımı olarak gördüğü Tanzimatçıların başarısızlığını, milli hars teşkil etmeden Avrupa medeniyetini almaya çalışmalarına bağlamaktadır.^[6]

Gökalp'in aksine Atatürk'te ise kültür ve medeniyet ayrımı bulunmamaktadır. Atatürk, kültürü, çağdaşlaşmaya uzanan yol olarak görmekte; kültür ve medeniyet ayniliğini "asrîleşme" kelimesiyle karşılamaktadır. Bu konuyu Atatürk, Ağustos 1930'da şöyle ifade etmiştir:

"...Bence medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur. Bu nokta-i nazarıma izah için hars ne demektir tarif edeyim: Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, fikir hayatında, yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda; İktisadi hayatta yani ziraatta, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakalatçılığında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır. Bir milletin medeniyeti dendiği zaman hars namı altında saydığımız üç nevi faaliyet muhassalasından hariç ve başka bir şey olamayacağını zannederim. Şüphesiz her insan cemiyetinin hars, yani medeniyet derecesi bir olamaz.

[4] Mehmet Niyazi Özdemir, *Millet ve Türk Milliyetçiliği*, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, ss. 177-182.

[5] Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Rıza Kardeş (haz.), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 27.

[6] Ziya Gökalp, "Türkçülük Nedir?", *Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, Mehmet Kaan Çelen, Haluk Kaycı (haz.) Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2014, ss. 211-213.

Bu farklar devlet, fikir, iktisadî hayatların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün muhassalası üzerinde de görülür. Mühim olan muhassalalar üzerindeki farktır. Yüksek bir hars, onun sahibi olan millette kalmaz diğer milletlerde de tesirini gösterir. Büyük kıtalara şamil olur. Belki bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve şamil harsa, medeniyet diyorlar. Avrupa medeniyeti, asr-ı hazır medeniyeti gibi^[7]

Atatürk'ün asrîlik kelimesiyle ifade ettiği kültür ve medeniyet ayniliğinde^[8] temel vurgunun “yüksek kültür” olduğu anlaşılıyor. Kültürün gelişmesi ile toplumun çağdaş medeniyetler seviyesine daha kolay ulaşacağını ve uyum sağlayacağını düşünen Atatürk'ün^[9], inkılâpçı bir düşünce ile Avrupa ile mesafeyi kapatmayı pratik bir çözümle sağlamaya çalıştığı ifade edilebilir. Bu çözümde dinin ise kültür ve medeniyet aynılığı içinde bir yeri bulunmamaktadır.

Türkiye'de eğitim sistemiyle ilgili çalışmalar yürüten ve raporlar hazırlayan Amerikalı John Dewey ise kültür konusunu J. J. Rousseu ve İ. Kant üzerinden ifade etmeye yönelmiştir. Dewey'e göre Rousseau, bir kültürün doğaya karşıtlığı sorununu ortaya atmış ve insan doğası üzerinde durup onu her bakımdan üstün saymıştır. Çünkü ona göre, kaba ve ilkel durumuna karşın, doğa, ilkel eşitlik ortadan kalkıp da onu bozan koşullar doğuncaya kadar, kendine özgü iyiliği yitirmemişti. Kant'la, onun ardından giden Almanların ise Rousseau'nun halka aykırı gelen düşüncelerindeki meydan okumayı yeniden ele alıp, onun tutumunu tersine çevirmeye çalıştıkları görülmektedir. Alman felsefesinde, Napolyon'un saldırılarından sonra milliyetçiliğin doğuşu ile daha da karmaşık bir duruma giren kültür, üstünlük sağlamaya dönüşmeye başlamıştır. Dewey ayrıca Alman düşünürlerinin kafasında kültürün istediğinin devletin ve yasanın istediğiyle aynı olduğuna da işaret etmektedir.^[10]

Bu noktada Sibel Özbudun, her bir topluma özgü, yani tikel; ezelden ebede var olan, değişimsiz, saf, biricik, içine girip çıkanları yani katılımcıları değişse bile sabit kalacak bir aura olarak tahayyül edilmesine dayanan kültür kavrayışının, bize esas olarak Alman romantistlerin, özellikle de Herder'in mirası olduğuna dikkat çekmektedir. Özbudun'un çok yerinde bir tespitle Terry Eagleton'un “*Uygarlık soyut, yabancılaşmış, parçalanmış, mekanik, faydacı, maddi sürece duyulan boş inancın esiri; kültür ise bütünsel, organik, duyumsal, kendinde amaçlı ve geçmiş kapsayıcıydı. Bu yüzden kültür ile uygarlık arasındaki çatışma, gelenek ve modernlik arasında*

[7] Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Arı İnan (haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2009, s. 383.

[8] Kültür ve medeniyet aynılığı ve farklılığı hakkında bkz. Yümnî Sezen, *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*, Ay Işığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 323.

[9] Kültür zeminini millî seciyede gören Atatürk'ün kültür-medeniyet aynılığı yönündeki görüşleri ve bu noktadaki konuşmaları hakkında bkz. Müjgân Cunbur, *Atatürk ve Millî Kültür*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, ss. 19-38.

[10] John Dewey, *Özgürlük ve Kültür*, Vedat Günyol (çev.), Üçüncü Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 1988, s. 32-33.

sürmekte olan çekişmenin bir parçası oldu^[11] değerlendirmesine yer vermesi de 1960 sonrası Türk milliyetçiliğinin kültür ve kimlik sorunları karşısındaki pozisyonunun temellendirilmesinde oldukça önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

Terry Eagleton'a göre, 1960'lardan itibaren siyasi çatışma terminolojisinin bir parçası olan kültür, ayrıca dinsel otoritenin görkemli konumunu miras almıştır. Aynı zamanda kültür kavramı hem politik solun ayrılmaz parçalarından ve hem de politik sağın da yaşamsal gereklerinden biri olarak son derece karmaşık bir toplumsal tarihe sahip olmuştur.^[12] Kültüre yaslanan bir ideoloji olarak ele alındığında milliyetçiliğin 1960 öncesinde dinin yerini alması, 1960 sonrasında Türk milliyetçiliği çerçevesinden bakıldığında ise millî kültürün bir parçası olarak konumlandırılması oldukça yerinde görülmektedir. Nitekim Eagleton *"eğer din kült, duyumsal sembolizm, toplumsal birlik, kolektif kimlik, pratik ahlak ve tinsel idealizm bilimi ve entelektüeller ile halk arasında bir bağ sunuyorsa kültür de aynı bağı sunar"* demektedir.^[13] Eagleton, milliyetçiliğe romantizmin vesile olduğu bir hareket olarak bakmanın yanında kültürün mevcut derinliğine ve yankısına milliyetçiliğin yükselişi sayesinde yeni bir önem kazandığını söylemektedir. Bu önemde devlet, sivil toplumdaki kronik çatışmaları ahenk içinde uzlaştırmaya çalışan aşkın bir alanken kültür, her birimizin bağrında gömülü olan kolektif kendiliği özgürleştirerek bizi siyasal yurttaşlığa hazırlayan etik bir pedagoji biçimidir. Yani devlet ve kültür bölünmenin aşılmasının beklendiği alanlardır.^[14]

Dolayısıyla kültür, aynı toplumun bütün üyelerine has birtakım özellikler bütününe ve bütün içindeki temel şahsiyete dayanmaktadır. Bu şahsiyet aile, okul, din gibi temel müesseseler vasıtasıyla kimliğe bürünmekte ve gruba dâhil olmaktadır. Kültür artık gruba ait olunca, "kavmi" (etnik) olan şey, daha olgunlaşmış olarak "millî" olmuş olmaktadır. Ancak bu millînin içinde, mahiyet farkı taşımayan, derece farklılıklarından ibaret olan, yan kültür denilebilecek çeşitlilikler mevcut olabilmektedir. Bunlardan birincisi, merkezi kültürün etrafında şekillenmiş olan tarihî "kültür çeşitlenmeleri"dir. Bu noktada aynı millete mensup, farklı etnik gruplar böyledir. İkincisi, dinî azınlıklardır. Meselâ Türkiye'de Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Süryaniler gibi. Üçüncüsü ise göçmen azınlıklardır yani dışarıdan göç edenlerdir. Dışarıdan göç edenlerde din farklılığı yoksa kaynaşma mümkün olabilmekte, varsa azınlık statüsüne dâhil olunmaktadır.^[15] Böylece merkezi kültür etrafında etnik kimlik ve etnik oluşum hakkında gerçekçi bir açıklamanın yapılabilmesi için kolektif kültürel kimlik yani millî kültür kavramının bizzat kendisinin tarihsel ve

[11] Sibel Özbudun, *Antropoloji Gözüyle Sınıf Kültür Kimlik Yazıları*, Ütopya Yayınevi, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2014, s. 18-19.

[12] Terry Eagleton, *Kültür Yorumları*, Özge Çelik (çev.), Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2005, s. 10, 11, 51.

[13] Eagleton, *Kültür Yorumları*, s. 54.

[14] Terry Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, Selin Dingiloğlu (çev.), Yordam Kitap, Birinci Basım, İstanbul 2014, s. 116.

[15] Yümnü Sezen, *Kültür ve Din*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 47.

sembolik bakımlardan yeniden inşası ihtiyacı doğmaktadır. Kolektif kültürel kimlik, bu kimliği oluşturan unsurların nesiller boyu sürmüş tek biçimliliğine değil, halkın belli bir kültürel birimine dâhil nesillerde var olan bir süreklilik duygusuna, tarihin eski devirlerindeki paylaşılan anılarına ve her neslin kültürünün kolektif kaderi hakkında taşıdığı düşünceyi hedeflemektedir.^[16]

Baran Dural'ın cümleleriyle ifade edecek olursak; gerek milliyetçi-kuramcı ve orta tabaka entelektüellerin tarihsel köklerini yaratıp kodlamalarında gerekse Kültür-Düşün tarihinin milliyetçiliği değerlendirmesinde kültür, milliyetçiliğin yazgısının belirlenmesinde hep kilit rol üstlenmiştir. Her milliyetçi akımın belli bir üst kültüre alternatif olarak tasarlandığı düşünüldüğünde milliyetçiler için dönüşürecekleri topluma yeni bir kültürel atmosfer kurmaları da kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu sebeple milliyetçi elitler ya başka kaynaklardan ya da alt kültürlerden yararlanarak toplumlarını bir arada tutacak ortak bir kültür dizgesi oluşturmaları veya tamamen yeni, sil-baştan kültürel doku mühendisliğine soyunmaları gerekmiştir.^[17]

1. YAKIN DÖNEM TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİN GÖZÜYLE MİLLÎ KÜLTÜR VE MİLLÎ KİMLİK MESELESİ

Farklı tanım ve tarifleri bulunan kültüre Mustafa Erkal, Türk milliyetçiliği çerçevesinden tarihî bir birikim, sosyal miras veya sosyal akrabalık bağı olarak bakmaktadır. Buna göre, inançlar, değerler, semboller, normlar, örf ve adetler kültürün manevi yüzünü oluşturmaktadır. Kültürler kavmi niteliklerini aşarak millî seviyede ortak paydalara sahip bir yaşama tarzının unsurları haline geldikçe ise millî kültüre mal olmakta ve milletleşme sürecinde mesafe almaktadır. Biz duygusu, kültürel temas ve kültürleştirme sonucu ise belirli bir coğrafyada bir millî kültür, hâkim kültür durumuna gelebilmektedir.^[18] Millî kültür, millet olmanın hem temeli hem çatısıdır denilebilir. Millî kültür ayrıca doğrudan millî kimliğin ve aidiyetin de inşacısı olmaktadır. Bu sebeple millî kültür konusu milletleşme ve milletin varlığını devam ettirme düşüncesi açısından hem Atatürk'ün hem de Türk milliyetçilerinin milletleşme hassasiyeti bağlamında gündeminde olmuştur. Ancak Atatürk'teki kültür-medeniyet aynılığı, 1960 sonrasında Türk milliyetçileriyle olan farklılaşmanın da esas kaynağı olarak vücut bulduğu görülmektedir.

Cumhuriyet Döneminde özellikle Atatürk sonrasında hümanist düşünceye dayalı bir eğitim ve kültür politikasının takip edilmesi, Türk milliyetçileri tarafından milletin kendi öz kültür değerlerinden kopuk yetiştiği şeklinde değerlendirildi-

[16] Cengiz Aldemir, *Üçüncü Yol: Kültür Milliyetçiliği*, Berikan Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012, s. 106.

[17] Baran Dural, *Pratikten Teoriye Milliyetçi Hareket 1-2*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2011, s. 83.

[18] Mustafa Erkal, "Kültür-Kültürel Kimlik ve Türk Kimliği", *Alparstan Türkes Birinci Yıl Armağanı-04.04.1997-04.04.1998*, Ankara: Mavi Ofset, s. 84.

rilmiştir. Osman Turan gibi isimler bir kültür İhtilali yaşandığı, bunun ise buhrana sebep olduğunu^[19] dile getirmişlerdir. Kültür meselesine karşı farklı bakış tarzı Türk milliyetçileri ile dönemin hükümetlerini zaman zaman karşı karşıya getirmiştir. Nitekim dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in milliyetçiliğe bakışı bir bakıma bu devirde kültüre bakışın da bir göstergesidir. Yücel, dar milliyetçiliğin cemiyeti kısırlaşması sonucuna sebep olduğunu ifade ederken insanlığın ortak değerlerine yönelmiş geniş milliyetçiliği yani evrensel kültüre ulaşan milliyetçiliği yol olarak belirlemiştir.^[20] 1950'lerde Demokrat Parti (DP) Döneminde ise milliyetçi ve muhafazakâr entelektüelden faydalanılmadığı, Türk milleti ve Türk devletinin geleceği adına kültür politikaları belirlenmediği, bunalıma milli kültür ve duygu yönünden kulak verilmediği görülmektedir. Köy Enstitüleri ve Halkevleri gibi kuruluşların ortadan kalkması veya türbelerin açılması ile de meselenin çözülemeyeceği ne yazık ki öngörülemediği görülmektedir.

Devletin temel politikası olarak 1960'lardan itibaren Türk milliyetçilerinin gündemini meşgul eden kültür politikası kavramı dünyada da aynı tarihlerde Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) toplantıları sonucunda ortaya atılmıştır. O dönemde UNESCO Direktörü olan Rene Maheu'nun bu kavramı uluslararası platformda telaffuz etmesi, kavramın yaratıcısı olarak tanınmasına sebep olmuştur.^[21] Türkiye'de Türk milliyetçileri de 1961 Anayasası'nın 129. Maddesinin "İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma, plana bağlanır; kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir" ifadesine dayanarak kültürün devlet politikası haline gelmesi için gayret sarf etmişlerdir.^[22] Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel himayesinde 1961'de Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) kurulmuş ve kamu yararına kurulan dernek statüsü verilmiştir. TKAE tarafından, baş ideologu Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu^[23] olan ve Türkoloji, Tarih, Edebiyat alanlarından milliyetçi muhafazakâr akademisyenlerin faaliyete geçirdiği "Türk Kültürü" dergisi de yayınlanmaya başlamıştır. 1960'ı izleyen dönemde milliyetçi dünya görüşüne sahip akademisyenlerin, Hümanist-Batıcı "sızma"ya karşı kendi tezlerini dayandırabilecekleri bir bilgi birikiminin oluşumunda "Türk Kültürü" gibi çevreler önemli işlevler üstlenmişlerdir.^[24]

[19] Osman Turan, *Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları*, Turan Neşriyat Yurdu, 1. Baskı, İstanbul 1969, ss. 143-145.

[20] Feyzullah Ertuğrul, *Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası*, Güldiken Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2000, s. 182-183.

[21] Ömer Faruk Gençkaya, Erdem Ünal Demirci, "Türkiye'de Kültür Politikasının Kurumsallaşma Sürecine Genel Bakış", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3/2, Ekim 2018, s. 60.

[22] Nevzat Kösoğlu, *Konuşmalar*, Ötüken Neşriyat, 1. Basım, İstanbul 1992, s. 51.

[23] Kafesoğlu'nun hayatı ve eserleri için bkz. Abdülkadir Donuk, "Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hayatı ve Eserleri", İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi, İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, Sayı: 13, Sene: 1983-1987, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, ss. 1-30.

[24] Yüksel Taşkın, *Milliyetçi-Muhafazakâr Entelijansiya*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2019, s. 139. .

Kafesoğlu ve Mümtaz Turhan “Garplılışmanın Neresindeyiz?”^[25] sorusuna cevaplar aramış, Türkiye'nin bu temelde yaşadığı süreci ve sıkıntıları tahlil etme yoluna yönelmişlerdir. Ancak Kafesoğlu'nu farklı kılan husus tarihçi olması sebebiyle çözüm yolu olarak ilk önce bir tarih yaklaşımı ortaya koymak olmuştur. İslâm öncesi ve İslâm sonrası Türk kültür ve medeniyeti ortaya konmalıydı, yani değerler tam anlamıyla ortaya çıkarılmalı, işlenmeli ve 200 yıldır modernleşme adına devam eden “Batılılaşma”ya alternatif bir saha açılmalıydı. Bu alternatif saha sunulurken Kafesoğlu, bilhassa Ziya Gökalp muvazenesi dediği “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” çözümüne göndermede bulunur. O'na göre, Gökalp'in İslamlaşmak'tan kastı, İslam'ı millî bir inanç haline getirmektir. Kafesoğlu'na göre Cumhuriyet, Türk milletine bir istikbal vaat etmişti ancak muvazene gözetilmemiş, modernleşmenin inşa edileceği manevi zemin hazırlanmamıştır. Bu yüzden millî bünyeyi modern bir cemiyet şeklinde geliştirmek için millî özellikler hareket noktası yapılmalı, Avrupa kanunları ehven sayılmamalı, Garp zihniyeti cüz'i bir zümreye ve dışa münhasır kalmamalıydı.^[26]

Millî kimliğin yegâne kaynağı, Türk milletinin ve Türk milliyetçiliğinin temellerinden olan millî kültür konusu, 27 Mayıs İhtilali'nden sonra Başbakanlık Müsteşarı olan ve 13 Kasım 1960 tasfiyesinden sonra da Türk milliyetçiliğinin siyasileşmesinin öncülüğünü yapacak olan Alparslan Türkeş tarafından da ayrı bir öneme sahip olmuştur. Türkeş'in, devlet politikası olarak ayrı bir teşkilata sahip olması gerektiğini düşündüğü kültür konusunda Türk Kültür Dernekleri'nin kuruluşuna öncülük ettiği görülmektedir.

Türkeş, Türk Kültür Dernekleri'nin “...güvenini ve yaşama sevincini kaybetmiş olan halka yeni bir hayat görüşü vermek” amacıyla kurulduğunu söylemektedir. Bunun yanında Türkeş, ayrıca Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı adıyla bir teşkilatın da ilerleyen süreçte kültürün Türkiye'de parti politikaları olup yozlaşmasının önüne geçmek amacıyla Millî Birlik Komitesi üyelerinin bir kısmı tarafından haklı olarak düşünüldüğünü ifade etmektedir. Türkeş'in kültür politikası bağlamında önem verdiği Türk Kültür Dernekleri'nin kuruluş gerekçelerine dair vurguladığı önemli noktalardan biri de Halkevleri'nin politika cereyanlarına karışmış olması ve Türk Ocakları'nın da ömürlerini tamamlamış olması ve beklentileri karşılamaktan uzak oluşları tespiti üzerinde ortaya çıkmaktadır.^[27]

Türk milliyetçiliği açısından Türkeş'in Türk Kültür Dernekleri projesi amaçları bakımından ayrı bir ehemmiyete sahip olduğu görülmektedir. Derneğin kurucuları arasında Türkeş'in teşviki ile Türk dini ve kültürü üzerinde çalışmaları olan Ab-

[25] Bkz. Mümtaz Turhan, *Garplılışmanın Neresindeyiz?*, 3. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, s. 126-127; Mümtaz Turhan, *Bütün Eserleri*, 1. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2019, s. 225.

[26] İbrahim Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, Hamle Yayınları, İstanbul 1995, ss. 7-18.

[27] Alparslan Türkeş, *27 Mayıs ve Gerçekler*, Selim Yıldız (ed), Berikan Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2022, ss. 47-54.

dükkadir İnan ve Atsız ekolünden Türkçü Refet Köroğlu de bulunmuştur. Madde ve mana muvazenesini sağlamak amacıyla kurulduğu anlaşılan derneğin tüzüğünde; Türk milleti, kader ve ülkü birliği ile birbirine kenetlenmiş fertlerin meydana getirdiği sosyal topluluk olarak; Türk vatani, Türk milletinin şuurlu bir şekilde üzerinde yaşadığı siyasi sınırlarla mürekkep coğrafya; Türk milliyetçiliği ise Türk milletini kendi sosyal yapısındaki değerleriyle birlikte yaşatmak, ileriye taşımak, yükseltmek ülküsü, duygu ve düşüncesi olarak tanımlanmıştır. Tüzükte dikkat çeken önemli hususlardan biri de doğal olarak Atatürk ve inkılâpçılık vurgularıdır. Zira millî birlik ve bütünlüğü zedeleyici her türlü akım ve hareketin karşısında durulacağı ifade edilirken bir hamleler silsilesi olan inkılâpçılıktan tavizin ise millî beka ve millî bünyeye zarar vereceği vurgulanmıştır.^[28]

Türkeş'in "*kendi millî özelliklerimizi katarak bir Türk Rönesansı yaratmak zordurdayız*"^[29] şeklindeki ifadeleri ise doğrudan Ziya Gökalp'in Türk milliyetçiliği düşüncesiyle uyumludur. Gökalp, Türklüğe ait kurumların tarihini incelemek, Müslümanlığa ait kurumlarımızın tarihini inceden inceye tetkik etmeye başlamakla sorunların üstesinden gelinebileceğine inanıyordu. Geleneğin birleştirici ve toplumsal uyumu sağlayıcı olduğu düşüncesinden hareketle Gökalp, Türk'ün tarihi ile dininin özünü birbiriyle kaynaştırarak bir Türk-İslâm tarih felsefesi meydana getirebileceğine inanıyordu. Fenlerin teknikten, felsefenin metottan doğduğunu belirten Gökalp, yüzyılın teknik, ilim, metot ve felsefesinden faydalanabilmek için de bunların gelişim tarihlerinin bilinmesini ister ve bunlar dinî ve millî geleneklere aşılır ve kaynaşırsa çağdaş bir Türk-İslâm medeniyetinin meydana gelebileceğini öne sürer.^[30] Böylece Ziya Gökalp, Türk kültürünü oluşturan değerlerin akılcı ve eleştirici bir yaklaşımla yenilenmesini, içine girdiği değişme süreci içinde başkalaşmadan tekâmül etmesini istemiştir.^[31]

Bu çerçevede tek başına maddi kalkınmanın da Türk milleti için sağlıklı sonuçlar doğurmayacağını gerek Nihal Atsız gerekse 1960 sonrasında Türk milliyetçilerinin lideri olan Alparslan Türkeş'in ifade ettikleri görülmektedir. Atsız, "barajlar, fabrikalar, limanlar, yollar" yapmış olan DP iktidarının "bir gecede düşüşü"nü manevi kalkınmanın ihmal edilmesine bağlıyordu. Bu yüzden Atsız'a göre, "*Mendres geldi diye koyun, sığır, deve kesenler, oğlunu kurban etmeye çalışan partizanlar, Demokratlar Yassıada'ya sürülürken 'gık' bile diyememişler*"dir. Atsız ayrıca Adalet Partisi (AP)'nin 1967'deki durumunun da aynı olduğuna işaret etmiştir.^[32] Dolayısıyla maddi kalkınmanın tek başına yetersizliği Türk milliyetçileri arasında "ma-

[28] Türk Kültür Derneği Tüzüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1960, ss. 4-6.

[29] Türkeş, *27 Mayıs ve Gerçekler*, s. 68.

[30] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Yalçın Tokar (Sadeleştiren), Tokar Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2007, s. 8.

[31] Sevim Kantarcıoğlu, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Paradigma Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2007, s. 38.

[32] Nihal Atsız, "Konuşmalar III", *Ötügen*, 4: 43, 1967, ss. 2-5.

nevi kalkınma” düşüncesini harekete geçirmiştir. Bu bağlamda Türkeş'in düşüncesinde manevi kalkınma, içerisinde barındırdığı din, milliyetçilik, ahlak ve iman boyutuyla^[33] şekilci bir dindarlık yahut dinselleşmenin ötesinde maddi kalkınmada yanlış yatırım, israf, rüşvet, hırsızlık vb. olumsuzluklara meydan vermemek için düşünülmüş bir şahsiyet yaratma projesidir. Türkeş bu gerçeğe “*Türkiye'nin kalkınma hareketi öncelikle ahlak inşasından başlatılmalıdır. İşte kurtuluş hareketimizin temel felsefesi budur. Üzerinde büyük önemle durduğumuz ilim ve teknik de buna bağlıdır*” ifadeleriyle işaret etmiştir.^[34]

Diğer yandan Atsız'ı ve Türkeş'i kısmen destekleyici nitelikte 1950'lerde Orkun dergisi ekibinde bulunmuş olan Selâhattin Ertürk de görelî bir hızla modernleşmekte olan bir toplum haline gelme sebebiyle Türkiye'de kendini göstermiş olan değerler bunalımına dikkat çekmiştir. Bu yüzden kültürün kendini yeniden oluşturması ve birbiriyle etkileşim içinde bulunan kültür öğelerinin yeniden biçimlendirilmesi kaçınılmaz sonuç olarak değerlendirilmektedir.^[35]

Türkeş'e göre, en ilkel olanından en gelişmiş olanına kadar bütün toplumların manevi yapısında din, dil, töre ve sanat olmak üzere dört temel unsur mevcuttur. Bunların uzun zaman içinde tabii, siyasi ve iktisadî şartlara bağlı olarak yoğrulması ve kaynaşması kültürü meydana getirmektedir. Fertlere müşterek bir ruh ve karakter veren onları birbirine bağlayan kültür, yenilgi zamanlarında da devam edebilir. Türkeş'e göre, kurtuluşu olmayan esaret, kültür esaretidir. Bu yüzden de kültür emperyalizmi ve yozlaşma sosyalist ülkelerde olduğu gibi tam bir kültür ihtilaline kadar da gidebilmektedir.^[36] Bu yüzden Türkeş'in zihin dünyasında kültür, aynı zamanda millî bütünleşmenin, var olmanın ve varlığını devam ettirmenin temeli olmuştur. Bu çerçevede emperyalizme karşı devlet bünyesinin sağlam olması ve millî ülkü için millî kültürün korunup yaşatılması Türk milliyetçiliğinin görevi sayılmıştır. Nitekim Ziya Gökalp'e göre de millî kültüre dâhil olan şeyler usulle, fertlerin iradesiyle vücuda gelmedikleri için sunî değildir. Bitkilerin, hayvanların organik hayatı gibi millî kültür de tabii surette kendine dâhil olan şeylerin teşekkül ve tekâmülü ile meydana gelmektedir.^[37]

Kültürün tabii surette teşekkül ve tekâmül ile meydana geldiği konusunda yapay kopuşlara ve yapay kültür oluşturulması karşısında duran ve 1960 sonrasında siyaseten ve fikren varlık gösteren Türk milliyetçileri, millî kültür davasının öncüsü kabul edilebilir. Nitekim gazeteci Arslan Tekin, Alparslan Türkeş'in 27 Mayıs sonrasındaki Başbakanlık Müsteşarlığı görevi esnasında Yücel Hacıoğlu ile

[33] Alparslan Türkeş, *Türkiye'nin Meseleleri*, Altıncı Baskı, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1976, s. 38.

[34] Alparslan Türkeş, *Ahlakçılık*, Berikan Yayınları, Ankara 2000, s. 47.

[35] Selâhattin Ertürk, *Diktacı Tutum ve Demokrasi*, Yelken-tepe Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara 1985, s. 9.

[36] Cemal Anadol, *Türkçülük Mücadelelerinden Milliyetçi Harekete*, Milliyetçi Anadolu Yayınları, İstanbul 1978, ss. 199-201.

[37] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Mehmet Kaplan (haz.), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990, s. 31.

Erol Güngör'ün Türkes'i ziyaretlerinde Türkes'in Erol Güngör'e kültür konularına eğilmesi hususunda telkinde bulunduğunu Hacaloğlu'nun kendisine anlattığını ifade etmektedir.^[38] Ülkücü gençliği besleyen, biçimlendiren Dündar Taşer'in^[39] de dostu olan ve onun "Türk milletinin dün yaşadığı gerçeği, o gün de gördüğü rüyayı temsil ettiğini"^[40] söyleyen Erol Güngör, Türk milliyetçisi aydınlar içerisinde millî kültür bilinci hususunda seçkin bir yere sahip olmuştur. O, 1965'lerden sonra ülkücü aydınların yetişme ve toplanma yeri olan Üniversiteliler Kültür Derneği'nde genç milliyetçi aydınlara sosyoloji, psikoloji ve çeşitli sahalarda seminerler vermiştir. Güngör, Türk milletinin ve Türk milliyetçiliğinin meselelerine Laik-Batıcı bir pencereden değil, Türk milletinin dinî ve manevi değerleri ile millî kültür penceresinden bakmıştır.^[41] Mümtaz Turhan'ın öğrencisi olan Erol Güngör^[42], hocası gibi Atatürk'ü ve Atatürk inkılablarını "sağ" bir dünya görüşü ile okumaktan ve Atatürk'le "sağ"ı uzlaştırmaya çalışmaktan ziyade Batılılaşma sürecinin devamı olarak Cumhuriyet Dönemi inkılablarını da çeşitli yönlerden tenkite yönelmiştir. Kültür köklerinden beslenen bir milliyetçiliğin temsilcisi olan Güngör, bu noktada Gökalp'e hak verir. Çünkü Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımının ve "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" formülünün arkasında bu kökler bulunmaktaydı. Ziya Gökalp tamamen pratik yoldan millî kültürümüzü kurtarmak gayesinde idi. Bu çerçevede Güngör'ün çözmeye çalıştığı konu modernleşmenin bir kültür meselesi mi, bir medeniyet meselesi mi olduğudur.^[43]

Aytekin Ersal'ın da ortaya koyduğu gibi Güngör, Gökalp'i milliyetçi-muhafazakâr modernleşme anlayışı içerisinde tutmuştur. Güngör, buraya dokunan yanları törpüleyerek yaslandığı geleneği muhkemleştirmiştir. Ersal'ın ifadesiyle medrese tekkeye nasıl cetvel çektiyse, Gazali fikri hayatı nasıl disipline ettiyse Güngör de kendisinden sonra gelecek milliyetçilere tesviyesi atılmış bir zemin bırakmaya çalışmıştır. Güngör, kültür ve medeniyet ayrımı konusunda alınan pozisyonun, sos-

[38] Arslan Tekin, *Alparslan Türkes ve Liderlik*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2008, s. 168-169.

[39] Nevzat Kösoğlu, *Dündar Taşer*, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2015, s. 33.

[40] Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 15. Baskı, İstanbul 2002, s. 147.

[41] Hakkı Öznur, *Ülkücü Hareket-1*, Akik Yayınları, Ankara 1996, s. 348-349.

[42] Kültür meselesine duyduğu şahsî ilginin yanında Güngör, Yahya Efendi Dergâhi, Küllük gibi mahfillerde tanıştığı Mükrimin Halil Yınanç, Nurettin Topçu, Fethi Gemuhluoğlu, Nihal Atsız, Asaf Halet Çelebi, Necip Fazıl, Ekrem Hakkı Ayverdi, Mithat Bahri gibi kimselerden de büyük ölçüde istifade etmiştir. Fethi Gemuhluoğlu'nun aracılığıyla Mümtaz Turhan'la tanışması, Erol Güngör'ün akademik hayatının yeni bir boyut kazanmasına, Hukuk Fakültesi'nden ayrılıp Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümüne geçiş yapmasına yol açmıştır. Güngör'ün farklılığını gören Turhan, onun için ileride "işte benim hakiki eserim" diyecektir. Bkz. Harun, Yıldız, "Erol Güngör'ün Hayatı ve Eserleri", *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*, Doç. Dr. Ahmet Sevgi (Yay. Haz.), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1, Konya 1998, s. 17-18.

[43] Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, R. Güler, E. Kılınc (haz.), Ötüken Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 1993, s. 76. Ötüken Neşriyat

yoloji âlimlerinin aralarında tartıştığı akademik bir mesele olmaktan öte, siyasi bir tavır olduğunun farkında olmuştur.^[44]

Bununla birlikte Güngör, Gökalp'te günün ihtiyaçlarına yönelik reçete düzenlemenin doğurduğu tezatlıklar olduğuna da işaret eder. Din, Türklerin icadı olmadığı için medeniyete dâhil edildiği gibi, Türk halkının onu kendine göre benimsemesi yoluyla da kültüre dâhil edilmiştir.^[45] İşte Türk milliyetçiliği açısından dini, bir millî kültür unsuru olarak ele alan Güngör'ün kıymetinin buradan kaynaklandığı söylenebilir. MHP Genel Başkan Yardımcılığı da yapmış olan Osman Yüksel Serdengeçti'nin MHP ve Türk milliyetçilerini “*vatanın sınırlarını koruyan Mehmetçik gibi millî kültürün sınırlarını koruyan iman askerleri*”^[46] olarak görmesi de bu bilincin yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Bilinmeyen modernizm adına kültüre karşı düşmanlık beslenmesini Güngör, sosyo-psikolojik bir gerçek olan ve kültüre yaslanan Türk milliyetçiliği için ciddi bir sorun olarak görmektedir. Dini de millî kültürün bir unsuru gören Güngör'e göre, münevverlerin en çok hücumuna uğrayan din olmuş, Batı medeniyetinin halk ile çatışma ve ideolojik beyin yıkama şekliyle girmesi sonucu ise manevi çöküntüyü beraberinde getirmiştir. Güngör'ün tespitlerinde Türkiye'deki değişmelerin başarısızlığında, başlıca iki amilin esas rolü oynadığı görülür. Bunlardan biri yeni ve yabancı medeniyetin dayandığı rasyonalist veya pozitivist zihniyet, diğeri de Türkiye'deki değişmenin esas itibariyle zorlayıcı-içeriden ve dışarıdan-bir karakter kazanmasıdır. Batı medeniyetinin pozitivist tavrı onu yanlış anlayan münevverin geleneksel kültüre cephe almasına ve halktan kopmasına, mecburî kültür değişmeleri de değiştirme teşebbüslerinin ters neticeler vermesine yol açmıştır.^[47]

Nuri Gürgür, Galip Erdem, Acar Okan, Ayvaz Gökdemir gibi isimlerle birlikte 27 Mayıs 1960'tan sonra kurulan Üniversiteliler Kültür Derneği^[48] mensuplarından biri olan Nevzat Kösoğlu^[49] ise “Söğüt” dergisinin Temmuz 1970 sayısında yayınlanan yazısında kültürün içtimai şuur seviyesine ulaşmak açısından ayrı bir

[44] Aytekin Ersal, *Türkiye'de Ulus-Devlet Ve Ziya Gökalp-Mümtaz Turhan-Erol Güngör*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011, s. 243, 245.

[45] Erol Güngör, *Kültür Değişmesi Ve Milliyetçilik*, Ötügen Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul 1995, s. 13.

[46] Osman Yüksel Serdengeçti, *Bir Nesli Nasıl Mahvettiler-Gülünç Hakikatler-Akdeniz Hilalidir*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 65.

[47] Erol Güngör, “Halk Kültürü ve Münevver Kültürü”, *Töre*, S: 30, Temmuz 1971, s. 8-9.

[48] Üniversiteliler Kültür Derneği üzerinde iki büyüğün etkili olduğunu gerek dernek içerisinde gerekse milliyetçi kadrolaşma içerisinde bulunmuş olan Acar Okan da ifade etmektedir. Okan, Hatıraları'nda bu isimlerden biri olan emekli subay Vecihi Öğütçüoğlu'nun Türk siyaseti için gerçekten birbirine dost olan seçkinler kadrosu oluşturulmasını öğütlediğini söylemektedir. Diğer önemli bir büyük olarak ifade edilen Galip Erdem ise ideolojiler, Türklük ve Türk dünyası ile ilgili seminer ve konferanslar vermiştir. Bkz. Acar Okan, İsmi Lâzım Değil Hatırladıklarım Kirk Ambar, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2015, ss. 111-115.

[49] Nevzat Kösoğlu, *Hatıralar Yahut Bir Vatan Kurtarma Hikâyesi*, (söyleşi: Osman Çakır), Ötügen Neşriyat, Gözden Geçirilmiş İkinci Basım, İstanbul 2010, ss. 160-171.

değere sahip olduğunu söylemektedir. Oysa kültür, Türkiye’de içtimai şuur seviyesine ulaşamamıştır. 19. yy pozitivistlerinin bakış açısı 20. yy’da da devam etmiş, Batı’nın ilim ve metoduna sahip olunmamış, Batı’nın hayat üslubunu şeklen aktarma söz konusu olmuştu. Ruhî dayanağını Batı karşısındaki eziklik ve hayranlıkta bulan tutum giderek aydınlarda mistik bir tavır almaya dönüşmüş, ilim adamlarından çok ilim havarileri görülmeye başlamıştır. Böylece Türk düşüncesi, fikir imal etmekten ve yaratıcılıktan uzak şekilde Batı ile temas ettiği noktada takılıp kalmış, pozitivism ise kaba bir maddeciliğe dönüşerek donup kalmıştır. Kösoğlu, millî kültür hareketinin tabii ve zaruri olarak Kuran-ı Kerim’den başlaması ve Türk aydınını Kuran’la doğrudan temas ettirilmesini de millî kültür konusunda çözümün başlangıcı görmüştür.^[50]

Bu konuda 1970’lerden beri Türk milliyetçiliği çerçevesinde fikir üreten ve MHP’ye yakın isimlerden biri olarak Orhan Türkdoğan da Kösoğlu’nun fikirlerini destekleyici yönde Palmer P. Jay’ın Japonya’da millî yapı ve millî devlet anlamına gelen “kokutai” kavramı üzerinden “ümme”’in de Türkiye’nin siyasi modernleşmesinde rol oynayabileceği görüşüne katılır. Bu manada İslâm dini sembolik farklılaşma, ferdileşme ve rasyonalizasyon anlamında mit ve büyü yapısına dayalı Japon dininden daha modern olmasına rağmen Türkiye, modernleşme enerjisini “Japon Şintosu”nda rastlanıldığı gibi başarılı bir biçimde değerlendirememiştir. Türkdoğan ayrıca Batı uygarlığının temelinde “Hristiyanlık” ve “Milletleşme” süreçleri olarak iki ilkenin varlığına işaret etmektedir.^[51] Aslında Türkdoğan’ın söylemek istediği şey modernleşmenin Türkiye’de bir kültür değişmesine dönüşmesi ve algılama sorunlarının getirdiği yapısal çelişkilerin ise milletleşme gerçeğini engellemiş olmasıdır.

Tarihî kopukluk, dinin milletleşme sürecinde değerlendirilmemesi, katı sekülerizasyonun 1960 sonrasında Türk milliyetçilerinin millî kültür konusunu ele alışlarında etkili bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Cumhuriyet de tarihî tasavvur ettiği geleceğe göre yeniden kurmaya çalışmış, tarih eğitiminin esasını da buna göre kurgulamıştı. Askerî tabirle konuşlanması yanlış olan bu kurguda en yakın, en görkemli tarih asırlarını redde yakın kendinden uzaklaştırıp Anadolu’nun eski uygarlıklarına bağlanarak, yeni heyecan kaynakları aranmış; bu olmayınca dönülmüş ama Türk tarihinin Osmanlı süreci görmezlikten gelinmiştir. Osmanlı’nın yıkılması ile kendimize geldik gibi bir anlayış, Kösoğlu’na göre, öz milletin yarattığı güzelliklerin görülmesini engellemiş, bütün bir millî kültürün inşasını zorlaştırmıştır.^[52]

[50] Nevzat Kösoğlu, *Kitap Şuuru*, Ötüken Neşriyat, 4. Basım, İstanbul 2018, s. 79, 99.

[51] Orhan Türkdoğan, *Millî Kültür Modernleşme ve İslam*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2004, s. 157-160.

[52] Kösoğlu, *Dünder Taşer*, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2015, s. 58.

Erol Güngör'ün temelde dikkat çektiği nokta da Cumhuriyet inkılapçıları'nın Avrupa medeniyeti denince esas itibariyle “pozitivist” ve “laik düşünce”yi anlamalarıdır. Güngör, bunların sıkıntılarının sebeplerini Osmanlı'nın din-devlet ilişkilerinde, Arap harflerinde ve feste görmüş olduklarını ve sanayi medeniyetini layıkıyla anlayamadıklarını söylemektedir. Bu yüzden Cumhuriyet inkılapçıları kendilerinden öncekilerin aksine doğrudan medeniyet ve kültür değişmesine yönelmişlerdir.^[53] Cumhuriyet karşıtı olmamakla birlikte Erol Güngör, Orhan Türkdoğan ve Nevzat Kösoğlu gibi Türk milliyetçilerinin tarihî süreklilikten kopuk kültür inşasına karşı 1970'lerde bir tavır sergilediklerini söyleyebiliriz. Güngör, modernleşmenin bu kültürünün “sahte kültür” olduğunu ifade etmektedir.^[54]

Aslında Türk milliyetçilerinin millî kültür ve millî kimlik unsurlarına bakışı onların Türk milliyetçiliğine ve Türk milletine bakışı ile doğrudan ilgilidir. Milliyetçiliğin tarifine ve cazibesine yönelişin yanında ona inşai bir ilke olarak bakılmaması da bunun bir göstergesi sayılabilir. Burada milletin sunî şekilde doğmadığı düşüncesi öne çıkmaktadır. Nitekim MHP'nin ideolojik biçimlenmesinde etkili olmuş isimlerden biri olan Dündar Taşer^[55], milleti şu şekilde tanımlamaktadır:^[56]

“Millet, yapma bir varlık değildir. Ne kahramanlar, ne âlimler, ne sanatkârlar bir milleti imal edemezler. Millet binlerce sene içinde kanın, imanın, duyguların birleşmesi ile yoğrulmuş ve müşterek kıymet hükümleri halinde billurlaşmış müşterek davranışlar halinde görünmekte olan, haz ve elemi beraber tadan birbirinden haberi yokken de, birbiri gibi olan bir varlıktır.”

Dolayısıyla, milleti ayniyet ve devamlılık olarak ortaya koyan Taşer'e göre, milliyetçilik ise millî vasıf ve değerleri, millî davranışları muhafaza ve devam ettirmek olarak ifadesini bulmuştur. Taşer'in ortaya koyduğu bakış açısını MHP yönetiminde yer almış isimlerden olan Nevzat Kösoğlu da vurgulamaktadır. Onun da milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve vücut bulmasını, toplumun algılanış biçimine bağladığı görülüyor. Ancak bu algılama biçiminin amaçları yahut toplumsal projeleri de milletin geçmişten itibaren var olan süreklilik durumunu değiştirmemektedir. Kösoğlu'na göre, bu gerçeği Ziya Gökalp, Osmanlılık, İslamlık, Türklük mefküre-

[53] Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s. 40-41.

[54] Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s. 30.

[55] CKMP/MHP döneminde 1968-1970 arasında Mustafa Kaplan, Numan Esin, Rifat Baykal, Muzaffer Özdağ vb. bazı isimlerin Türkes ile fikri ve siyasi konularda ters düşüp ayrılmalarıyla ülkücü gençlerin problemlerine, eğitimlerine Türkes tarafından Dündar Taşer görevlendirilmiş ve Taşer, Ankara Bulvarı Palas Otelinde lobisindeki sohbetleri ile kendi kuşağına ve çevresindekilere, kısa adı KÜBİTEM olan Kültür Bilim Teknik Merkezi'nde ise Ankara'daki milliyetçi-ülkücü gençliğe yol göstermeye başlamıştır. Bkz. Hakkı Öznur, “20. yy'da Bir Alperen, Türkmen Ağası: Dündar Taşer”, Çelebi, Yıl: 2, Sayı: 4, Nisan 2021, s. 182.

[56] Dündar Taşer, *Mesele*, Töre-Devlet Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1975, ss. 62-64.

leri doğmadan evvel bir Osmanlı Devleti, İslâm Ümmeti ve Türk milleti olduğuna işaret ederek ifadeye çalışmıştır.^[57]

Kösoğlu, kültür ve muhafazakârlık hakkında kültürün iman boyutuna vurgu yaparak yabancı kültürlerden alınan bir unsurun kavranış ve yorumlanış biçimi ile kültürde oturtulduğu yere işaret etmektedir. O unsurun maddesinde küçük değişiklikler yaparak veya hiç yapmadan yerli üsluba katılmasını sağlayan şey kavrama, yorumlama ve kültür içindeki yerini tayin etme kabiliyetidir. Kösoğlu, bu noktada Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Osmanlı gümrüklerinden geçen her şey Müslümanlaşıyordu" ifadesine katıldığını ifade etmektedir.^[58] Böylece Türk milliyetçilerinin, Cumhuriyet Dönemi ve öncesindeki Batılılaşma hareketlerindeki kavrama, yorumlama ve bunların kültür içindeki oturtulacak yerin tayini noktasında fikirler geliştirdiğini söyleyebiliriz.

2. MHP MENSUPLARI GÖZÜYLE MİLLÎ KÜLTÜR VE MİLLÎ KİMLİK MESELESİ

Nazif Tepedelenlioğlu'nun 1960'larda "yeni olgun neslin en olgun çehrelerinden biri, karakter adamı... tam tavında bir çelik ve kuvvetli bir adam"^[59] olarak tasvir ettiği Alparslan Türkeş, 27 Mayıs Harekâti'nden ve Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden sonra Millî Birlik Komitesi'nde yapılan 13 Kasım 1960 tasfiyesiyle Türk milliyetçiliğinin siyasileşme, genişleme ve kökleşme yollarını aramaya başlamıştır. 1963 başlarında Türkeş'in de içinde bulunduğu 14'lerin yurda dönüşünde Türkeş, dönüşünün politik bir amaç taşımadığını^[60] söylese de yurt dışında buldukları süreçteki mektuplaşmalardan bir dernekleşme ve partileşme arayışlarının olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de 14'ler ve Türkeş aleyhine de bir ortam^[61] hazırlanmakta olmasından dolayı Türkeş, dönüşlerinin politik bir amaç taşımadığını söylemek durumunda kalmıştır. Türkeş'in Hindistan'da bulunduğu süreçte Türkiye'yi kalkındırmak amacıyla "Hür Türkler Birliği" adıyla bir dernek kurulmasından bahsetmesi, tüzüğünü ve ilkelerini belirlemeye yönelik çabaları^[62], 14'lerin kendi aralarında ki mektuplaşmalarda doktrin partilere yönelik bilgi alışverişinde bulunulması^[63] esasında siyasete uzanacak düşüncelerinin de habercisi olarak değerlendirilebilir.

[57] Nevzat Kösoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, Ötügen Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2013, s. 25-26.

[58] Kösoğlu, *Kitap Şuuru*, s. 121.

[59] N. Nazif Tepedelenlioğlu, "Alparslan Türkeş Hakkında", *Millî Hareket*, Haziran 1967, s. 7.

[60] Ömer Özcan, *Türkçüler: Cumhuriyet Devrinde Bir İdealin Takipçileri*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020, s. 567-568.

[61] Gökhan Evliyaoğlu, *Su Uyum Komünist Uyumaz*, Toprak Yayınları, İstanbul 1962, s. 38.

[62] Ahmet Er, *Hatıralar ve Hayatım*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2007, ss. 167-170

[63] Hulusi Turgut, *Türkeş'in Anıları*, ABC Basın Ajansı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1995, ss. 302-322.

14'ler yurda döndükleri sırada düşük bir oyla kabul edilen 1961 Anayasası'nın getirdiği serbestlik ortamından faydalanan sol grup ve örgütler etkinliğini artırmış, CHP istediğini tam olarak bulamamış, CKMP milletvekili sayısını artırmasına rağmen siyasi ağırlığını kaybetmiş ve Osman Bölükbaşı ve arkadaşlarının ayrılmasıyla zayıflamıştı. DP'nin devamı olarak görülen Adalet Partisi'nde ise milliyetçi-muhafazakâr kanadın lideri Sadettin Bilgiç, başkanlık yarışını kaybetmiş ayrıca Türk Ocakları Genel Başkanlığı yapmış bulunan Osman Turan, AP içindeki mücadelede yenik düşmüştür.^[64]

1963 yılının başlarında yurda dönen 14'ler, nasıl bir yol takip edileceği konusunda müzakerelerde bulunmuşlar ve dernek kurmak, parti kurmak, fikirlerine uygun bir partiye girmek hususları üzerinde durmuşlardır. Bu sıralarda 13 Kasım tasfiyesinde etkili olan ve İnönü yanlısı isimlerden de biri olan Talat Aydemir'in darbe planları söz konusu olması^[65] 19 Mayıs 1963'te kurulması tasarlanan Türkiye Huzur ve Kalkınma Derneği'nin kuruluşunu ortadan kaldırmış böylece bu durum 14'lerden bazı isimlerin ve Türkeş'in fikirlerine uygun bir partiye girme düşüncelerini kuvvetlendirmiştir.

Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Türkiye Köylü Partisi'nin 1958'de birleşmesiyle meydana gelen Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Türk milliyetçiliğinin yükseltilebileceği bir parti olarak Türkeş ve arkadaşları için en uygun parti idi. 22-23 Şubat 1964'te yapılan kongresinde Alparslan Türkeş'e yakınlıklarıyla bilinen 60 kişi CKMP'ye girmiştir. 31 Mart 1965'te Türkeş, 14'lerden Muzaffer Özdağ, Ahmet Er, Dünder Taşer ve Rifat Baykal partiye girmişler, Türkeş kısa sürede Parti Müfettişliği'ne yükselmiş ve Mustafa Kaplan, Fazıl Akkoyunlu, Şefik Soyuyüce ve Numan Esin'in de katılımıyla Türkeş'in konumu daha da güçlenmiştir. CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz, Türkeş'i partiyi ele geçirmekle suçlayıp istifa ederken Genel Başkanlığa aday olan Türkeş ise, eski CKMP'lilerden Ahmet Tahtakılıç'a karşı 1214 delegenin 698'inin oyunu alarak Genel Başkan seçilmiştir.^[66] Gazeteci İffet Aslan, Türkeş ve arkadaşları ile birlikte CKMP'ye bol miktarda kurmay kafanın girdiğini, bu grubun görüş ve fikirlerini en büyük salâhiyetle temsil edenlerin yeni CKMP Başkanı Alparslan Türkeş, Genel Sekreter Yardımcısı Muzaffer Özdağ ve teşkilatlanma hareketinin en faal üyesi Numan Esin olduğunu yazmaktadır. Partiyeye yarıdan gelmekle suçlanan Türkeş, ona göre, adeta "aşağıdan gelirim" demiştir.^[67]

CKMP, Türkeş'in Genel Başkanlığı döneminde teşkilatlanmasını hızlandırmış, partinin ilkeleri ise "millî doktrin" olarak Türkeş tarafından 1967 yılı içinde kon-

[64] Fatih Kirişçioğlu, "Türk Milliyetçilerinin Komünizme Karşı Mücadelesi ve Milliyetçilik Hareketleri", *Tarihte Türkler ve Alparslan Türkeş*, Cilt:4, Ed. Semih Yalçın, Berikan Yayınları, Ankara 2003, s. 35.

[65] Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin Hikâyesi*, Millî Ülkü Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul 1974, ss. 321-325.

[66] Turgay Uzun, *Türk Milliyetçiliği ve MHP*, Ebabel Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 272-273.

[67] İffet Aslan, *İktidar Adayları, Gerçek Yayınları*, Ankara 1965, s. 39-40.

ferans ve seminerlerde anlatılmaya başlanmıştır.^[68] Bununla birlikte 1967 yılı CKMP'nin adı ve ambleminin de tartışıldığı bir yıl olmuştur. Uçları birbirine değen üç hilal tasarımları 1967 yılında Dünder Taşer tarafından çizilmeye başlandığı, Ahmet Karabacak'ın çıkardığı "Millî Hareket" adlı derginin de hilal çizimlerini kapagina taşıdığı anlaşılmaktadır.^[69] CKMP, 8-9 Şubat 1969 tarihli kongrede MHP adını almıştır. MHP'nin amblemi üç hilal, Gençlik Kolları'nın amblemi ise hilal içinde bozkurt olmuştur.^[70] Kongrede millî nizam temelinde milliyetçilik ve medeniyet davası ise Türkes tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"...Biz yeni bir ahlak, yeni bir maneviyat yeni bir iktisat davasını temsil ediyoruz. İçimizde Tanrı Dağı'ndan taşıdığımız Ergenekon seddini eriten ateş, gönlümüzde, zihnimizde Hira Dağı'ndan doğan güneşin ışığı var. Biz Müslüman Türk'ün öz nizamını, millî nizamı temsil eden bir hareketiz. İslâm imamı ve fazileti, Türklük şuur ve gururu, Türk harsı ile yirmi birinci yüzyıl medeniyeti feza, atom, elektronik çağının yeni Müslüman Türk medeniyeti; davamız budur. Bu gaye ile iktidara talibiz..."^[71]

MHP ile birlikte siyasi sahada kendini hissettiren yeni medeniyet davasında tıpkı Cumhuriyet Döneminde olduğu gibi kültür konusunda takip edilen siyasetin ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir. Bu ayrıcalıkta Türk kültür hayatındaki yeri bir başka dinin herhangi bir millet hayatındaki yerinden çok farklı olduğu düşünülen İslâmiyet ve Türk-İslâm medeniyetinin en parlak dönemini teşkil eden Osmanlı Devleti'ne itibarının geri verilmesi, millî kültürün bütüncül bir yaklaşımla ele alınması zaruri görülmüştür. Millî kültürün bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, olağan sürekliliğin bozulmaması gerektiği özellikle 1970'li yıllardan bugüne kadar Türk milliyetçiliği içinde vurgulanmıştır. Bu vurgularda "jeo-kültürel mirası muhasebe defterine kaydetmeyen pozitivist elitlerin sıfır sermaye ile politika yaptıkları ve nesillerin enerjisini boş yere tükettikleri"^[72] milliyetçiler tarafından ifade edilmiştir.

Millî kültür üzerinde 1970'lerde milliyetçi dernek ve kuruluşların da görüşler yayınladığı ve önerilerde buldukları görülmektedir. Bunda MHP'nin millî doktrin olarak ortaya koyduğu ilkelerin kamuoyunda ve halk üzerinde karşılık bulması, toplumun yabancı akımlarla 1960 sonrasında doğrudan yüzleşmesi, MHP'nin devleti yeniden ele alma zorunluluğuna yönelik tespitleri ve devletin millî kültür temelli yeniden kurulması düşünceleri oldukça belirleyici olduğu öne sürülebilir.

[68] *Millî Hareket*, Haziran 1967, s. 12-13.

[69] Ahmet Karabacak, *Üç Hilal'in Hikâyesi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2011, s. 32-33.

[70] Muhittin Çolak, *Milliyetçi Türkiye*, Kripto Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 88.

[71] Metin Turhan, *Türk Demokrasi Tarihinde Milliyetçi Hareket*, Politika Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2020, ss. 77-83.

[72] Abdülkadir İlgen, *Gelenek ve Modernite Arasında Bir Kavram: Milliyetçilik*, Net Kitap Yayıncılık, Ankara 2021, s. 182.

Bu durumun Türk milletine 1960 sonrasında talihsiz ortamında millî kültür davasına yaklaşım konusunda bir özgüven kattığını ifade edebiliriz.

Bu bağlamda 1960'lardaki Milliyetçiler Derneği'nde konferanslar veren ve millî kültür birikimlerini gençlere aktaran Semiha Ayverdi'nin kurduğu Türk Kadınları Kültür Derneği'nin^[73] millî kültür konusunda MHP fikriyatını da desteklediği görülmektedir. Adı geçen dernekte Türkiye'nin 1960'tan sonra kültür alanında önemli bürokratlarından olan ve Türkiye'yi yurtdışında temsil ederek Almanya ve Pakistan gibi devletler tarafından çeşitli ödül ve nişanlara layık görülen Mehmet Önder^[74] tarafından 21 Ocak 1975'te bir konferans verilmiştir. Konferansın kitapçığı "Millî Kültür Politikamız" başlığını taşımaktadır. Kitapçıkta dikkati çeken çok önemli bir nokta, 1971 yılına kadar Türkiye'de Kültür Bakanlığı'nın olmayışı^[75], o tarihe kadar Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde müdürlükler ve müsteşarlık kanalıyla bu sahanın ele alınmasıdır. Dolayısıyla kültür sorunlarının layıkıyla halledilememesi ve millî kültürün zaman zaman tehlikeye düşmesi, millî kültürün ayrı bir şekilde ele alınmayışı ve kültür konusunda teşkilatlanmanın sağlanamamasında aranmaktadır.^[76]

Mehmet Önder'e göre, geri kalmışlıktan kurtulmak ve ileri bir millet olabilmek için şu veya bu olmaya ve körü körüne taklit etmeye lüzum yoktur. Tüm maddi ve manevi değerleriyle yani Türk kalarak da çağdaşlaşma gerçekleştirilebilirdi. Milletler, çağdaşlaşmada ileri atılımlarla yarış ederken, kendi millî kültürlerini bu atılımların paralelinde geliştirmek, tanıtmak, statik kültür birikimlerini yeni değerlendirmelerle dinamik bir duruma getirmek, kültür alanında yaratıcı bir ortam hazırlamak gayreti içine girmişlerdir. Dolayısıyla Türk kültürü ile yetinmek ve övünmek yerine işlemek ve çok yönlü bir kültür planlaması içinde ele almak

[73] Altan Deliorman, *Işıklı Hayatlar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2004, ss. 175-203.

[74] Bkz. Mehmet Yardımcı, *Millî Kültür Araştırmaları (50. Kültür ve Sanat Yılında Dr. Mehmet Önder'e Armağan)*, Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1996, ss. 1-4.

[75] Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin cumhuriyet kurulmadan önce nüvesini teşkil eden, TBMM'nin "İcra Vekilleri Heyeti" hükümet faaliyetlerini yürütmekteydi. On bir vekâletten biri olan "Maarif Vekâleti" kültür işlerinden sorumluydu. 1935 yılına kadar Maarif Vekâleti'nin sürdürdüğü kültür faaliyetleri, 1935'te Kültür Bakanlığı kurulunca Kültür Bakanlığına yürütülmeye başlandı. 1941 yılına kadar bakanlık çalışmalarını sürdürmüşken, 1941'den 1971'e kadar Millî Eğitim Bakanlığı yürütmüştür. 1949'da Dram ve Opera bölümleri çalışmaya başlamış olan, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü, 1950 yılında Millî Kütüphane Müdürlüğü, 1965'te ise yine Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Kültür Müsteşarlığı kurulmuştur. 1970 yılında Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü teşkil edilmiştir. 1971 yılında Kültür Bakanlığı yeniden kurularak, bahsedilen Genel Müdürlükler teşkilat bünyesine dâhil edilmiştir. 1972 yılında bakanlık önce lağvedilip sonra yeniden teşkil edilmiştir. 1977 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı ile birleştirilerek Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı adını almıştır. 1978 yılında tekrar ayrılıp Kültür Bakanlığı olmuş, 1980 Askerî Darbesi'nden sonra bu defa Kültür ve Turizm Bakanlığı şekline dönüştürülmüştür. 1989 yılında son değişiklik yapılarak 24.01.1989 tarih ve 354 sayılı KHK ile Kültür Bakanlığı yeniden aynı isimle göreve başlamıştır. Bkz. Mustafa Talas, "Kültürün Planlanması ve Türkiye'de Kültür Planlama ve Politikalarından Sorumlu Teşkilatlar", *Türkiz*, 2: 10, Temmuz-Ağustos 2011, s. 42.

[76] Mehmet Önder, *Millî Kültür Politikamız Üzerine*, Türk Kadınları Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1975, s. 9.

zamanı çoktan gelmiş, neredeyse geçmiştir. Önder'e göre, dil, eski eserler, müzeler, kütüphaneler, güzel sanatlar, tiyatro, folklor, geleneksel el sanatları, film ve sinema, kültür yayınları ve yurtdışı kültür merkezlerinin açılması çalışmaları için teşkilat kanunu ile kurulmuş Kültür Bakanlığı'na ihtiyaç vardı.^[77]

Böylece 1970'lerde kültür üzerinde artan vurgular, hem millî birlik ve bütünlük davası hem de Türk milliyetçilerinin Gökalp'in çizdiği yönde Türk-İslam medeniyetin ihyası ile ilgili bir mesele olarak gelişim süreci takip etmiştir. Bu süreçte Yahya Kemal'in Gökalp'i tamamlar nitelikteki yaklaşımının da önemli yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yahyâ Kemal, millî tarihe ve millî kültüre hayran biri olarak yabancılaşmadan yenileşmenin zaruretine inanan isimlerin başında yer almıştır. Onun, Avrupa medeniyetinin ortasında bir hüviyeti olan medeniyeti özlediği anlaşılmaktadır. Bu medeniyeti inşa eden millî kültürün üstünlüğü ancak Batı kültürü öğrenilip kavrandıktan sonra anlaşılabilirdi ve Türk kültürünün gelişmesi bu aşamadan sonra aydınlar ve yazarlar tarafından şuurla işlenmesine bağlıydı.^[78] Bu doğrultuda MHP Genel İdare Kurulu (GİK) üyelerinden Süleyman Sürmen, gelişmiş ve varlığını ortaya koymuş bir millî kültür hamlesi ile medeniyet oluşumuna dikkat çekmiştir. Bu dikkat, taklit ve yabancılaşmanın karşısında bir yerde konumlanmıştır. Bu noktada Ziya Gökalp'in "Yeni Hayatı"ndaki şiirleri ve bilhassa "İrmağız her akan sele uymayız/Şarktan Garptan esen yele uymayız/El uysun bize biz ele uymayız" dizeleri^[79], Ziya Paşa'nın "Her iklime havas vermiş/Her kavme mizacı has vermiş" dizeleri ile Yahya Kemal'in^[80] "Bir Tepeden" şiirinde geçen "İrkin seni iklimine benzer yaratırken" mısrası Türk milliyetçilerine millî kültür konusunda ilham kaynağı olmuştur.^[81] Mesela Dündar Taşer, Nevzat Kösoğlu tarafından "*Yahya Kemal kumaşında biri*" olarak tasvir edilmiş ve onun "*tarihin manasına fatihane rüyayı yeniden yaşamak ve ruhun malzemeleriyle inşa etmekle nüfuz ettiği*" ifade edilmiştir.^[82]

[77] Önder, *Millî Kültür Politikamız Üzerine*, ss. 20-26.

[78] Mustafa Özbacı, *Yâhya Kemâl'in Duygu ve Düşünce Dünyası*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2006, s. 156-157.

[79] Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, Zeynep Aytop (Yay. Haz), Kapra Yayınları, Ankara 2020, s. 32.

[80] Nevzat Köken, Türk tarihini zaman ve mekân sınırlamasından ve 1071 Malazgirt Savaşı'ndan başlatması ve Anadolu tarihini esas alması açısından Türkçü tarih anlayışından çok, Milliyetçi Anadolucu görüşe daha yakın olduğu intibai veren Yahya Kemal'in Türkçülere karşı mesafeli durmasına rağmen tamamen bu çevreden kopuk yetiştiğinin de söylenemeyeceğini ifade etmektedir. Nitekim Yahya Kemal, Türk Ocağı ve Bilgi Derneği'nde tarih ve lisanla ilgili tartışmalara katılmış, Ziya Gökalp'in desteğiyle de Darülfünun müderrisliğine getirilmiştir. Bkz. Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 292.

[81] Süleyman Sürmen, *Beklenen Önder ve İkinci Kuva-yı Milliye*, Sürmen Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 55-56.

[82] Kösoğlu, *Dündar Taşer*, s. 50.

Türk çocuklarının milliyetini idrakinde, İslâmiyet'in ciddi bir yer teşkil ettiğini en başta “Ezansız Semtler” şiirinde dile getiren Yahya Kemal'i^[83] asıl Yahya Kemal yapan, MHP GİK üyesi Taha Akyol'a göre onun tarihe bakışıdır. Bunalımların temelindeki “tarihten kopma”, Yahya Kemal'de “imtidat içinde değişme”yi ifade eden bir şuur halinde olması Yahya Kemal'i, medeniyet problemini en iyi kavrayıp çözen bir şair ve mütefekkir yapmıştır. Yahya Kemal, tarihe ne nefretle ne de “mazi karşısında bir ruh esareti” ile bakmıştır. O, tarihi bir “vetire” olarak görmüş ve “tarih içinde tekevvünümüz” hadisesini yakalamıştır. Akyol'a göre neo-klasik olan Yahya Kemal'in köksüzlük ve taklitçilikten kurtardığı sanat ve şiirde başardığını kültürün her sahasında gerçekleştirmek gerekmektedir.^[84] Bu yüzden de yabancı modellerin kopyası yerine tarihîlik şuurunun sosyal kültür halinde kökleşmesi, yabancılaşmanın aldatıcı cazibesini kaybettirerek kendi bünyesiyle dinamikleşmiş bir millet, bir medeniyet ve bir âlem haline gelmenin tek yolu olarak görünmektedir.^[85]

Buna karşın 1938'den sonra ise Yunan ve Latin kaynaklarına dayalı bir hümanizm hareketi başladığı görülmektedir. Batılılaşabilmek için bu kaynaklardan başlanması gerektiği düşünülmüştür. Türk milliyetçiliği esasının böylece hayatîyetini kaybetmeye, millî kültürün ise sükût etmeye başladığı kanaati yaygınlaşmaya başlamıştır.^[86]

Millî kültür konusuna 1970'lerde Türkiye'nin o zamanki temel ve güncel sorunlarından biri olarak ilmî yönden yaklaşan ve MHP'nin konuyla ilgili hassasiyetlerini de temellendiren yapılardan biri olan Aydınlar Ocağı'nın kanaati de bu yönde olmuştur. Aydınlar Ocağı, Hristiyanlığın hümanizm ile restorasyonu sonucu kendi milliyetlerini ve millî kültürlerini sağlamlaştırmış olan Avrupa ve Batı dünyası dışında hümanizmin bir emperyalizm aracı olduğu yönünde görüşe sahip olmuştur. Türkiye'nin renksizleştirilmeye çalışılmasının, sosyalizm ve materyalizm, komünizm ve bölücülük, din düşmanlığı, müfrit din taraftarlığının da millî kültür zayıflığından faydalanmasına karşı millî siyasetin ve fiilî milliyetçiliğin gereği olarak da millî kültür politikasının takip edilmesini gerekli görmüştür.^[87]

Millî siyaseti partinin temel davası olarak gören MHP, millî kültür konusunda fiilî milliyetçiliğin gereği olarak en başta şuurlanmaya önem vermiştir. Bu şuurlanma eğitim çalışmaları yapmak, milliyetçi dergi ve yayınlarda kitap tavsiyeleri^[88] ve tanıtımları yapmak, GİK toplantılarında kültürle ilgili meseleleri konuşmak, dönüm noktası olmuş tarihî günlerle ilgili program ve geceler düzenlemek,

[83] Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları...*, s.294.

[84] Taha Akyol, *Tarihten Geleceğe*, Ocak Yayınları, 1. Basım, Ankara 1983, s. 216-217.

[85] Akyol, *Tarihten Geleceğe*, s. 72.

[86] Kösoğlu, *Konuşmalar*, s. 40-44.

[87] *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü: Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, ss.177 -217.

[88] Necmettin Haciminoğlu, “Milliyetçi Gençliğin Kitaplığı”, *Töre*, S: 13, Haziran 1972, ss. 14-16.

Türk kültürüne yönelik kurum ve kuruluşları desteklemek, Türklükle ilgili çalışan ilim adamları ile sürekli iletişim halinde olmak, partiyle doğrudan bağlantısı olan aydın çevrelerin yazılar yazması^[89] MHP'nin millî şuurlanmaya yönelik çabaları olmuştur.

Mesela 12 Mart Muhtırası'nın verildiği yıl içinde de MHP, GİK toplantısını Malazgirt Zaferinin 900. Yıl dönümünde Malazgirt'te yapmayı planlamış ve bunu gerçekleştirmiştir. törende konuşan Türkeş, gençleri “*Oğuz'un Çocukları*” olarak niteleyerek Türkiye'nin kültür ve medeniyet davasında üstlenecekleri sorumluluğa dikkat çekmiştir.^[90] MHP çevreleri tarafından Malazgirt Zaferi'nin millî bayram olarak ilan edilmesi dahi gündeme gelmiştir. MHP Antalya Müfettişi, gazeteci Kemal Fedâî Coşkuner daha 1963'te bu isimlerden biri olmuştur. Coşkuner, “Fedâî” dergisinin ilk sayısında, ilk sayfayı 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferine ayırmış, bu günün millî bayram ilan edilmesini ifade etmiştir.

Türkeşe göre medeniyetleri ve sürekli maddi zenginlikleri doğuran kaynak kültürdür. Bir milletin kültürü, kendi öz değerlerine bağlı bir şekilde işlenerek güçlendirildiği, milliyetçi ve atılımcı bir seviyeye getirildiği zaman medeniyet yaratmak üzere sıçrama safhasını yaşar ve medeniyeti yaratır. Bu doğrultuda medeniyet, manevi ve maddi kompozisyonunun en ideal ölçüler içinde zirveye ulaşması hadisesidir.^[91] Bu kompozisyonun manevi anlamda sembollerine vurgu yapmak ve kültürel unsurlar üzerinden yüründüğünü de Genel Kurul'da alınan karar gereği Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e Boğaz Köprüsü'nün adının “Fatih” yapılması teklifi ile 9 Haziran gecesi sunuculuğunu Şevket Bülent Yahniç'i'nin yaptığı “Fetih Gecesi”nin düzenlenmesi göstermektedir. Gecede MHP İstanbul İl Gençlik Kolları'nın Türkeşe Kur'an, bayrak ve kılıç hediye etmesi^[92] ise Türk milliyetçiliğinin “Türk-İslam Medeniyeti”nin ihyası hedefini sembolize ettiği savunulabilir. Nitekim MHP, daha 12 Ekim 1969 seçimleri öncesinde “Türk-İslâm Medeniyeti” hedefini Türk milli-

[89] Bu çevrelerde yer alan isimlere MHP'nin 1970'lerdeki Türk milliyetçiliği düşüncesine doğrudan katkı sağlayan ve “Devlet” gazetesinde de yazıları yayımlanan Necmettin Hacıeminoğlu örnek gösterilebilir. Hacıeminoğlu, 1970'lerde milliyetçi ve muhafazakâr kesimin gündeminde olan TRT, MEB ve TDK'nin Türk dilinin kullanımı ve uydurmacılık konularındaki hataları üzerine yoğun bir mücadelenin içinde olmuştur. 1972'de Töre-Devlet Yayınevi tarafından basılan “Türkçe'nin Karanlık Günleri” adlı kitabı bu mücadelenin eseri olmuştur. Hacıeminoğlu, TRT'de Merkez Program Daire Başkanlığı ve Genel Müdür Yardımcılığı yapmış olan Turgut Özakman'a hitaben yazdığı yazılarda, uzun uzun TRT'nin kullandığı kelimelerin yanlışlığı üzerinde durmuştur. Mesela “ömür” ve “hayat” yerine “yaşantı” ve “yaşam”ı kullanmak, hayat tecrübesinin karşılığı; “tavsiye etmek” yerine “öğütlemek” kelimesini kullanmak, kötü bir harekete teşvik etmek ve kışkırtmanın karşılığı olabilirdi. Ona göre, “misafir” yerine “konuk” kelimesini kullanmak da yanlıştır. Hacıeminoğlu, Türkçe “bütün” yerine Arapça “tam”dan bozma “tüm”ün kullanılmasını, “şeref” ve “hay-siyet”in yerine Fransızca'dan alınma “onur” kelimesinin kullanılmasını da cehalet olarak yorumlamıştır. Bkz. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türkçe'nin Karanlık Günleri*, 7. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, ss. 11-116.

[90] Metin Turhan, *Türk Demokrasi Tarihinde...*, s. 136-137.

[91] Milliyetçi Lider Alparslan Türkeş'in 11. Büyük Kurultay Açış ve Kapanış Konuşması, Ankara 1973 ss. 32-43.

[92] Turhan, *Türk Demokrasi Tarihinde...*, s. 169-170.

yetçiliğinin hedefi olarak vatandaş kitleleri ve kamuoyu ile paylaşmış, MHP'nin yayın organı olan Devlet gazetesi, bu hedefi kapağına taşımıştır.^[93]

Ülkücü neslin 1970'lerde fikrî olarak yetişmesinde çabaları olan eğitimci-yazar Sakin Öner'e göre, bu medeniyet davasında ülkücülük, milliyetçiliğin uygulama safhasına geçişi, iş planına dökülüşü demektir. Bu doğrultuda ülkücünün birinci görevi ülkeyi daha mamur, vatandaşları daha müreffeh ve ekonomiyi daha güçlü yapmak; ikinci görevi 21. Yüzyılın büyük, güçlü 100 milyonluk "Milliyetçi Türkiye"sini kurmak; üçüncüsü "Türk İslâm Medeniyeti"ni teşekkül ettirmektir. Bunun için de ülkücülük; büyük kafa, engin gönül, büyük yürek, sonsuz cesaret istemekte; bütün şahsi endişeleri, maddi menfaatleri, yüksek mevkileri bir çırpıda çigneyip geçebilmeyi gerektirmekte; yabancı kültürlerin fırtınasından, her gün değişen modanın esintilerinden, gayrimillî eğitim çarkının dışlarından her şeyini millî ülkenin hizmetine vermeyi zorunlu kılmaktadır.^[94]

Bu bağlamda Türkiye'nin düşünce dünyasında medeniyet yaratma konusunda ehil olan kudretli Türk kültürü ve büyük geçmiş, geleceği müjdeliyordu. Bu müjde, İstanbul'un fethi ile geniş ufuk, derin düşünce ve büyük ülkelerin tezahürü olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, Türkiye'yi yönetenlerin mütevası ve küçük Türkiye'yi hayallerinde yaşattıklarını, küçük devletlere yakışacak arzular güttüğünü ve buna yönelik hedefler belirlemesini de eleştirmiştir.^[95] Dolayısıyla millî kültür ve millî kimlik meselesi, Türkiye'nin büyük devlet idealinin bir yansıması olarak vücut bulmuştur.

Bu sebeplerden dolayı Türkiye'de millî kültür ve millî kimlik meselesi resmî tezin temel iddialarından biri olarak kurucu ideoloji, milliyetçiliği de etkilemiştir. Türkiye'de milliyetçilik gelenek ve modernite etrafında biriken gerilimler üzerinde neredeyse ortak yazgı haline gelmiş, ilk modernleşme süreçlerinden itibaren yarı resmî, yarı sivil denemelerle kendi kendini tanımlayan ve tamamlayan süreçler halinde gelişmiş, bugünlere gelmiştir. Mesele gitgide "Kültürel Batıcılık" ve "Karşı Batıcılık" şeklinde boy göstererek milliyetçilik meselesini de kuşatmıştır.^[96]

1977 seçimlerinde TBMM'ye giren ve MHP seçim ve politika belirleme seminerlerinin konuşmacılarından olan^[97] Nevzat Kösoğlu'na göre, Türk kimliğinin üç dayanağı dil, din ve musikidir. Mecburi kültür değişmesi, Batılılaşma ve nihayetinde hümanizm kanalıyla bu üç dayanak büyük tahribat almış, musiki ayakta kalabilmiş ancak Türk kimliği ve millî kültür zaafa uğratılmıştı. Yanlış Batılılaşma

[93] *Devlet*, 22 Eylül 1969.

[94] Sakin Öner, *Ülkücü Hareketin Meseleleri*, Toker Yayınları, İstanbul 1977, ss. 54-56.

[95] Alparslan Türkeş, *Kahramanlık Ruhü*, Muhiddin Nalbantoğlu (Yay. Haz.), And Yay. No: 1, İstanbul Tarihsiz, s. 69-70.

[96] Abdülkadir İlgen, *Gelenek ve Modernite Arasında Bir Kavram*, s. 10.

[97] Turhan, *Türk Demokrasî Tarihinde...*, s. 298.

uygulamalarının son bulması için Şevket Raşit Hatipoğlu^[98] gibi CHP ve DP içinde bir şeyler yapmak istemişler ancak bu mümkün olmamıştır. Ona göre, nihayetinde Türk milliyetçileri, 1960'larda devlet eliyle yapılan Batılılaşmanın, yabancılılaşmanın önüne geçmek için siyasete girmişlerdir. Kösoğlu bu konuda “*Böyle bir gerekçeyle dünyada siyaset yapan başka bir hareket var mıdır, bilmiyorum*” demektedir.^[99] Kösoğlu, “Ocak” dergisinde Nisan 1970’de yayınlanan “Milliyetçi Hareket ve Metod Meseleleri I” başlıklı yazısında da milliyetçi hareketin görünen hedefinin hukukî, ahlakî, fiilî düzenin birbiriyle çelişmediği, kendi değerleri ve millî kültür ile cemiyeti teşkilatlandırmak ve devleti yeniden kurmak olduğunu yazmıştır.^[100]

Türk milliyetçilerinin gerçekleştirmek istediği millî kültür ve zihniyet dönüşümü bağlamında bir hamlesi de İbrahim Kafesoğlu’nun Genel Başkanlığı döneminde Aydınlar Ocağı mensuplarının 1971 yılı içinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’la görüşmesi olmuştur. Bu görüşmede MHP’ye yakınlığı ile bilinen ve doğrudan MHP’ye destek verdiğini tespit ettiğimiz bazı isimlerin Eğitim Komisyonu’na ve Atatürk İlkeleri Belirleme Komisyonu’na önerilmesi ayrı bir öneme sahiptir. İsrail Karataş’ın Aydınlar Ocağı’nın Cevdet Sunay’a sunduğu rapor üzerine yazdığı makalesinden^[101] Sunay’a önerilen isimlerden MHP’yle yakınlığı ve doğrudan bağı olanları tespit etmemiz mümkündür. Bu isimlerin başında MHP’ye yakınlıklarıyla bilinenler arasında Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Doç. Dr. Erol Güngör, Prof. Dr. Muharrem Ergin başta gelirken Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Doç. Dr. Fikret Eren, Doç. Dr. Recep Doksat, Prof. Dr. Şaban Karataş ise MHP’nin yayın faaliyetleri içinde gördüğümüz isimlerden bazılarıdır. Önerilen isimlerden bazıları MC Hükümetleri döneminde de önemli görevlere getirilmişlerdir.

Millî bir kültür siyaseti takip edilmek suretiyle, milleti meydana getiren değerler etrafında millî bütünlüğün kuvvetlendirilmesi Milliyetçi Cephe (MC) koalisyon protokolünde de yer alan ve Türk milliyetçiliği görüşünü yansıtan önemli bir nokta olmuştur. Millî kültürün geliştirilmesi, yeni nesillere aşılması, sanatın millî köklerden kuvvet alarak gelişmesi, millî kültürün içte ve dışta tanıtılması, yurt dışındaki soydaşların kültürel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli tedbirler alınması, tarihi eserlerin bakımı, onarımı vb. millî dil politikası MHP’nin de yer al-

[98] Mehmet Kaplan tarafından Türk milleti sevgisi ve Anadolu düşkünlüğü ile Remzi Oğuz Arık ve Mümtaz Turhan’la birlikte anılan Hatipoğlu, 1940’tan 1967 yılına kadar CHP’de siyaset yapmış, ardından Güven Partisi’nin kurucuları arasında yer almıştır. Şevket Raşit Hatipoğlu, sahibi olduğu Dönüm Dergisi’nin yanı sıra İktisadi Yürüyüş, Millet, Ülkü, Bizim Türkiye, Ölçü dergileri ile Ziraat, Ulus ve Sabah Postası gazetelerinde, çeşitli dönemlerde yazarlık yaptı. Hatipoğlu, 12 Kasım 1973’te hayatını kaybetmiştir. Karakaş, “Manisa Milletvekillerinden Şevket Raşit Hatipoğlu (1898-1973)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (3), 2014, s. 124.

[99] Nevzat Kösoğlu, *Türk Dünyasında Yeni Bir Medeniyet Tasarımı*, Ötügen Neşriyat, 2. Basım, İstanbul 2015, s. 54.

[100] Kösoğlu, *Kitap Şuurı*, ss. 208-211.

[101] İsrail Karataş, “Milliyetçi Muhafazakâr Aydınların 12 Mart’a Bakışına Bir Örnek: Türk Aydınlar Ocağı’nın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a Sunduğu Rapor”, *ÇTTAD*, XX/40, 2020 Bahar, s. 272-273.

dığı MC Hükümeti'nin kültür konusuna bakışı ve ulaşılmak istenen hedefler olarak belirlenmiştir.^[102]

Kurulmasına Aydınlar Ocağı mensubu ilim adamlarının^[103]Ortadoğu ve Tercüman gazetelerinin destek verdiği ve Alparslan Türkeş'in öncülük ettiği^[104] MC Hükümetleri (Adalet Partisi, Millî Selamet Partisi ve MHP) döneminde millî kültür konusunun öncelikle ele alınan bir mesele olduğu görülmektedir. MC hükümetleri döneminde doğrudan Türk milliyetçilerinin millî kültür hassasiyetlerine cevap niteliği taşıyan iki atama göze çarpmaktadır. Bunlardan biri TRT Genel Müdürlüğü'ne aynı zamanda "Devlet" gazetesi yazarlarından Şaban Karataş'ın atanması olmuştur. Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü'ne ise Ali Naili Erdem'in^[105] Millî Eğitim Bakanı, 1964'te kurulan Türkiye Milliyetçiler Birliği'nin yöneticilerinden Zeki Sofuoğlu'nun^[106]ise Müsteşar Yardımcısı olduğu bir süreçte Üniversiteliler Kültür Derneği içinde Nevzat Kösoğlu ile birlikte bulunmuş olan Ayvaz Gökdemir'in^[107] atanması olmuştur.

Koalisyon Protokolünde "TRT'nin tarafsızlığı ve anayasanın 121'inci maddesindeki ilkelere sadık kalması sağlanacaktır. Yalnız haber hizmeti değil, önemli bir eğitim ve kültür hizmeti görmekle yükümlü olan TRT'nin, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü sarsıcı, Cumhuriyeti tahrip edici, millî güvenliğe ve genel ahlaka zarar verici yayınlar yapması önleneyecektir"^[108]denilmektedir. Hükümet programında ise "Bu dönem, TRT'nin Anayasa ve kanunların çizdiği sınırların

[102] İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt: 2, TBMM Basımevi, Ankara 2015, s. 993.

[103] Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan, *Türk-İslâm Sentezi*, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 1991, s. 190-191.

[104] *Ortadoğu*, 19 Aralık 1974, s. 1; *Tercüman*, 21, 22 Aralık 1974, s. 1.

[105] 17 Şubat 1927'de İzmir'in Kemalpaşa ilçesinde doğan Ali Naili Erdem babasının baba tarafının Karadenizli, babasının anne tarafı Cezayirli Oruç Reis'in leventlerine kadar, annesinin anne tarafının Çapanoğulları'na kadar uzandığını, annesinin baba tarafının ise Midilli'li olduğunu söylemektedir. Ankara Hukuk Fakültesi mezunu olan Erdem, 1961'de Adalet Partisi'nden İzmir milletvekili seçilmiştir. Atatürk konusunda da babasının mushaf, bayrak ve Atatürk konusundaki vasiyeti gereği hassas olan Erdem, Türk dünyasına yönelik hassasiyetini bir toplantıda dile getirdiği için "Bozkurt Ali" şeklinde alkışlanmıştır. *Siyaset Yolları*'nda kitabında yer alan yazılarını ve olaylara bakışı incelendiğinde Ali Naili Erdem'in Millî Eğitim Bakanlığı için yerinde bir isim olduğu anlaşılacaktır. Erdem, 1945'ten itibaren Kemalist Ülkü, Çınar, Çağrı, İlk Yaz, Çaba, Gülşin, Edebiyat Dergisi gibi dergilerde şiirleri; 1965'ten itibaren de Tercüman, Milliyet, Ortadoğu, Yeni Asır, Ege Telgraf, Ege Ekspres gibi gazetelerde yazıları yayınlanmıştır. Bu Toprağın İnsanları ve Sevda Kuşatması şiir kitaplarıdır. 5 dönem İzmir'den milletvekili seçilen Erdem, iki dönem Sanayi, Çalışma Bakanlığı ve bir dönem de Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Bkz. Ali Naili Erdem, *Siyasetin Yollarında*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2004, s. 5, 11, 20, 42, 180.

[106] Türkiye Milliyetçiler Birliği'nin Görüş-İlk Bildiri, Türkiye Milliyetçiler Birliği Yayınları: 1, 1964, s. 7.

[107] Kösoğlu, *Hatıralar Yahut Bir Vatan Kurtarma Hikâyesi*, Osman Çakır (Söyleşi), Ötügen Neşriyat, Gözden Geçirilmiş İkinci Basım İstanbul 2010, s. 167.

[108] Neziroğlu vd., *Koalisyon Hükümetleri...*, s. 982.

dışına taşmadan Türk devletine, Türk milletine ve millî kültürümüze, hizmet edeceği bir dönem olacaktır”^[109] şeklinde dile getirilmiştir.

Şaban Karataş, TRT’deki sol örgütlerin TRT üzerindeki ağırlığını, göreve geldikleri günden itibaren solcularla girdikleri etki-tepki ilişkilerini, “TRT Kavgası” adlı kitabında anlatmıştır. Ona göre kendisinden önce CHP’li İsmail Cem İpekçi, izlediği yayın politikası ile kitleleri tahrik yoluna gitmiştir. Cumhuriyet Hükümeti, kamu düzeni ve millî güvenlik açısından bu zihniyetin TRT başında tutulmasının ağır vebalini taşıyamazdı. Karataş’ın verdiği bilgilere göre, İsmail Cem’in kaleminde, “Doğulu Halklar” deyimini sık sık geçmektedir. Türk devletinin resmi politikası diye İsmail Cem’in tezyif ettiği politika aslında Atatürk’ün ve anayasamızın birleştirici, toplayıcı ve “Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür” diyen millî bütünlük anlayışıdır.^[110]

Karataş, milliyetçilik esası doğrultusunda hareket etme eğiliminde olmuştur. Karataş, düzenlediği basın toplantısında yaşayan edebiyat diye vatan hainlerinin kahraman olarak gösterilmeyeceğini, enternasyonal marşlar çalınmayacağını, özgürlüğün bedeli deyip komünist çetelerin övülmeyeceğini söylemekteydi. Bu ilkel çerçevede Karataş döneminde, Doğu Türkistan Folklorundan Örnekler, Malazgirt, Birleşen Yollar, Hallaçca isimli TV Programı, Faşizm-Komünizm Programı ve Kerkük’le ilgili programlar yapılmıştır. Bu programlar şikâyetlere neden olurken Karataş, “*Türk-İslâm kültürü ayakta durdukça Türk’ün Türk ile ve Müslüman ile dünyanın neresinde olursa olsun, ilgilenmesi tabiidir*” şeklinde açıklama yaparak kültür meselesinde çizgisini ortaya koymuştur.^[111]

Diğer yandan Millî Eğitim Bakanlığı Tarih lise ders kitaplarından ise İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman’ın yazdığı kitapların eğitimde tercih edilmesi, Türk milliyetçiliği ve millî tarih adına önemli gelişmeler arasında yer almıştır. Millî Eğitim Bakanlığı’nda gerçekleşen kadro değişiklikleri ve ders kitaplarının Türk-İslâm sentezi anlayışına uygun olarak yazılması, millî kültürün ihyası ve Türk milleti kimliğinin yerleşmesi açısından mühim görünmektedir.

Bu tarih yazımında Orta Asya’dan itibaren Hun ve Göktürklerin olumlu mirası ve devlet geleneği sentez içinde Malazgirt retoriği ile Selçuklulara bağlanıyordu. Bunun yanında Etienne Copeux’un ifadeleriyle 1970-1980’e doğru, milliyetçi söylem, hem hümanist tarih yazımı eğilimine, hem de aşırı sol hareketlere karşı koyabilmek için güçlenmek istemekte, ama deyim yerindeyse, tek hedefi Türk kimliğini güçlendirmek olan insancıl yüzlü bir milliyetçiliği amaçlamaktadır. Kafesoğlu’nun Altan Deliorman’la birlikte kaleme aldığı Lise 1 Tarih ders kitabının (1976) önsö-

[109] Neziroğlu vd., *Koalisyon Hükümetleri...*, s. 1014.

[110] Şaban Karataş, *TRT Kavgası*, Emek Matbaacılık, İstanbul 1978, ss. 331-347.

[111] Yusuf Devran, *Siyasal İktidar-TRT İlişkisinin Dünü*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2021, ss. 120-125.

zünde Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Rıza Kardaş da millî tarihe dönük, medeniyet ve kültür ağırlıklı, birinci elden kaynaklara dayanarak yazılmış kitabın millî şuuru artıracığı belirtilmiştir.^[112]

Ders kitaplarıyla ilgili gelişmeleri ÜLKÜ-BİR Başkanı Orhan Düzgüneş, “Her gün” gazetesindeki köşesinde bu gelişmenin “Eğitimde Millileşme Hareketi” olabileceğini yazmıştır. Ahmet Kabaklı’ya göre de millî eğitim son bir yılda milliyetçi istikamete yönelmiştir. Çocuklar ve gençlerin millî-çağdaş değerler üzere Türk insanı olarak yetiştirilmesinin önü bu kitaplar sayesinde açılmış, Edebiyat, Sosyoloji, Felsefe, Tarih kitapları Mehmet Kaplan, Amiran Kurtkan, Erol Güngör vb. gibi aynı değerleri taşıyan seçkin ilim adamları tarafından hazırlanmıştır.^[113] Kafesoğlu ile birlikte Tarih kitaplarını hazırlayan Altan Deliorman, sol ve hümanist çevrelerin bu kitaplara karşı adeta savaş açtığını, en çok da felsefe kitabının yazarı Mübahat Küley ve ahlak kitaplarının yazarı Erol Güngör’e karşı mücadele başlatıldığını yazmaktadır.^[114]

1976’daki eğitim hamlesi sırasında Türk Dili kitaplarının yazım işi de Muharrem Ergin’e verilmiştir. Altan Deliorman’ın verdiği bilgilere göre Ergin, kitaplarını titizlikle hazırlayıp Ankara’ya göndermesine rağmen kitaplarının savunmasını yapmak zorunda kalmıştır. Liseler için Türk Dili kitapları, iktidar değişiklikleri yüzünden ne yazık ki ancak bir yıl okutulabilmiş, sonraki süreçte motel odalarında kurulan koalisyon döneminde bu kitaplardan elde kalanları, hamur yapılmak için Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları Anonim Şirketi’ne (SEKA) gönderilmiştir.^[115]

MHP’nin MC’deki en önemli bürokratlarından biri olarak öne çıkan Ayvaz Gökdemir, millî kültür ve millî kimlik konusunu doğrudan milliyetçilik meselesi olarak görmüştür. Ona göre kültür, insana has bir yaratıcılık, millî kültür ise kemal nişanıdır. Millî kültürün mayalandığı vatana millî mekân olarak bakan Gökdemir, kan, iman ve irfan üçlüsü ile toprağın dini ve milliyetinin oluştuğunu, gazi, kahraman, şanlı gibi insan sıfatları verilebilen toprakların şahsiyet kazandığını ifade etmektedir. Yoğrulmuş vatan toprağı da ancak dille işlenerek kemâl bulmuştur.^[116]

Gökdemir, millî kültürün yoğrulduğu Türkiye’nin vatan olması konusunda MHP’nin özellikle üzerinde durduğu tarihlerden biri olan 1071’le başlayan 900 yıllık süreci kâfi görmekte, “Hudâ’nın ebedi serhaddi olan imanlı dolu göğüsler” dışında dayanak ve teminat aramanın beyhude olduğunu söylemektedir. Bu nokta-

[112] Etienne Copeaux, *Tarih Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, Tülin Altınova (Yay. Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 2000, s. 70-71, 83.

[113] Fuat Uçar, *Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2014, s. 185.

[114] Altan Deliorman, *Türk Yurdunun Bilgeleri*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 24.

[115] Deliorman, *Türk Yurdunun Bilgeleri*, s. 107.

[116] Ayvaz Gökdemir, *Türk Kimliği*, Ecdad Yayınları, Ankara 1990, ss. 11-13, 43-47.

da Gökdemir, yeni kökler icat etmeye muhtaç olunmadığını belirterek Hitit, Lidya, Frig, Kadim Yunan, Pers, Gordion, Bizans, Hektor, Aşil, Truvalı Helen vb. isim ve hatıralara sığınmanın müzayededen antika eşya satın almaya benzetir. Türk milletinin kökünü “Oğuz Karahan nesliyiz” ifadesiyle Orta Asya’ya bağlar. Nitekim onda Türk milleti, Yahya Kemal’in “Maverâda Söyleniş” şiirinde “Geldikti bir zaman Sarı Saltık’la Orta Asya’dan/Bir bir dağıldık Diyâr-ı Rum’a Sakaryadan” dediği millettir. Gökdemir, “arı biziz, bal bizdedir” düsturu ile Türkiye kültürleri, Anadolu medeniyetleri, Türkiye halkları söylemlerine, Türkiye’nin halklar, kültürler, etnik gruplar temeline oturtulması çalışmalarına da karşı olduğunu ifade etmektedir.^[117]

1970’lerde Ayyaz Gökdemir ve benzer düşüncelere sahip olan Türk milliyetçileri, özellikle millî kültür meseleleri konusunda Türkiye’de bir zihniyet dönüşümünün de taşıyıcıları olmak istemişlerdir diyebiliriz. Din, milliyet ve millî kültür konularında 2000’li yıllara kadar intikal eden tartışmalara sağlıklı bir çerçeveden bakabilmenin ve bütünleşmenin yolları Gökdemir tarafından da aranmıştır. Millî kültürün sınırlarını dünyada Türkçe konuşan ve kelime-i şahadet getiren insan varlığı ile söz konusu eden Gökdemir, milliyetin ve milliyetçiliğin İslam’la, İslam’ın da milliyet ve milliyetçilikle zıt olmadığı konusu üzerinde de ısrarla durmuş, bu noktada kendi ifadesiyle dindarların hatalarını söylemekten çekinmemiştir. Dindarların, teolojik olmayan meseleleri teolojik zeminde mütalaa etmeleri bu hatalardan biri olarak ifade edilmiştir. Dinin, toplumun bütün hayat ve faaliyetlerine tesir etmesi ve renk katması neticesinde kültürleşmesi ise çağdışı ve dinsiz materyalistler tarafından da dindar kesim tarafından da anlaşılmamıştır. Materyalistler, laikliği millî kültür düşmanlıklarına kalkan yaparken dindar kesim de İslam’la milliyetçiliğin zıtlığı üzerinde bir propagandanın temsilcileri olmuşlardır.^[118]

Millet, milliyet ve milliyetçilik kanalıyla millî kültürle çatışmalar ve 1960’lı yılların sonlarında MHP’ye yönelik başlatılan İslam’ın milliyetçiliğe karşı olduğu, milliyetçi olan MHP’nin de İslam’a karşı olduğu yönündeki kampanyalar^[119], İslam’a göre milliyetçilik anlayışının ortaya konmasını da gerekli kılmıştır. Bu konuda da 1980 sonrasında “Yeni Düşünce” dergisi yazarlarından biri olan Zekeriya Beyaz, ilk baskısı 1973’te yapılan “İslam’a Göre Milliyetçilik” adlı kitabını kaleme almış, Kuran’a göre vatan, millî iftihar, millî şeref, Türk milliyetçiliğinin dinle ruh ve beden gibi birleştiği, “Allah” ve “Hüda”nın yanında “Tanrı” demede sakınca olmadığı, Turancılığın İslam’ın cihat emri olduğu, sembol olarak bozkurt gibi konular üzerinde durmuştur.^[120] “Devlet” gazetesinde yazıları yayınlanan Prof. Dr. Orhan Türkdoğan’a göre ise Osmanlı kavmini sevmesi ve tanınması anlamını taşıyan asa-

[117] Gökdemir, *Türk Kimliği*, ss. 49-54.

[118] Gökdemir, *Türk Kimliği*, ss. 75-87.

[119] Er, *Hatıralar ve Hayatım*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 237.

[120] Zekeriya Beyaz, *İslâm’a Göre Milliyetçilik*, Öz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1975, ss. 157, 231-408.

biye şuurunu reddetmekle; Cumhuriyet de, din olgusunu devreden çıkarmakla, milletleşme gerçeğini zaafa uğratmışlardı.^[121] Bu bağlamda zaten asabiye şuurunu temsil eden MHP kendini, dini de içine alan millî kültür inşası ile milletleşme sürecini sağlama gibi bir sorumluluğun sahibi de görmüştür denilebilir.

Birinci MC Hükümeti'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Türkiye'de ilk kez Atatürk Üniversitesi'nin bütün fakültelerinde "Türk Kültür ve Medeniyeti" dersinin okutulması ve Rektörlüğe bağlı "Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırma Merkezi"nin kurulması senato tarafından kabul edilmiştir. MC Hükümeti dönemi, Fuat Uçar'ın ifadesiyle Kültür Bakanlığı'nın "1000 Temel Eser" projesi ile de tam bir kendine dönüş misali "Türk Kültürü" ne yönelik çabaların hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde başkanlığını Hülya Koçyiğit'in yaptığı Film Sanayi ve Tüm Sanatçıları Güçlendirme Vakfı (FİLM-SAN) kurulmuş, ilk başlığı Emel Sayın 1000 lira olarak yapmıştır. "İbret Sahnesi", "Elif Sahnesi" ve "Hilal Sahnesi" gibi milliyetçi sahne toplulukları da bu dönemde milletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş sahne topluluklarıydı. Ayrıca 1977'nin Ocak ayında "Millî Kültür" dergisi yayın hayatına başlamıştır.^[122]

Kültür Bakanlığı himayesinde çıkmaya başlayan dergi ilk sayılarından itibaren Türk-İslâm eserlerini, motiflerini, Türk-İslâm bilginlerini kapağına taşımıştır. "Millî Kültür" dergisi, Temmuz 1978'de "Ulusal Kültür" adını almış, 6 sayı bu adla çıktıktan sonra Aralık 1979'da tekrar Millî Kültür adıyla yayın hayatına devam etmiştir. 1993'ten sonra da tekrar adı değişerek Kültür Dergisi adını almıştır. Adı geçen isimlerle derginin 109 sayı çıktığı anlaşılmaktadır.^[123]

Türkiye'de 1960 sonrasında dünyaya paralel şekilde artan sağ-sol olayları ve gençlik hareketleri, yıkıcı akımların da etkisiyle iç barışı bozmuş, millî bütünleşmeyi zaafa uğratmıştır. MHP'nin millî kültür davası böyle bir atmosferde daha önemli hale geldiği görülüyor. Buna karşın Türkiye'de siyasal ve toplumsal olarak kutuplaşmış bir yapı içerisinde 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerine gidilmiştir. Bu süreçte şiddet olaylarının kitleselleşmesi, toplumda tansiyonun giderek yükselmesine, ideolojik ve toplumsal kamplaşmalar ile inanç çatışmalarının daha da artmaya başlamasına sebep olmuştur.^[124]

İdeolojik, toplumsal ve inanç yönünden kamplaşmaların artması ve iç barışın tehlikeye düşmesinden dolayı 5 Haziran 1977 seçimleri öncesinde MHP'nin 13. Büyük Kurultay'ında (23-24 Nisan 1977) Türk milliyetçiliğinin kaynağının millî kültür olduğunu ifade eden Türkeş, anayasanın "bütün fertlerini, kaderde, kıvançta

[121] Orhan Türkdoğan, *Millî Kimliğin Yükselişi*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 245.

[122] Uçar, *Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek...*, s. 189-190.

[123] Mehmet Toprak, *Kültür Dergisi Makaleler Bibliyografyası (1977-1994)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, ss. VII, 1-3.

[124] Uçar, *Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek...*, s. 249-250.

ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplanan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak millî birlik ruhu içinde daima yükseltmeyi amaç bilen Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham alan” şeklinde başlangıç ilkelerinde yer alan duygu ve düşüncelerinin kendi milliyetçilik anlayışlarını da yansıttığını belirtmiştir. Türkes, devamındaki cümlelerinde şu tarihte şu devletin bugünkü haline ulaşacağız gibi aşâğılık duygusuna kapılmadan Türk dehasını hareket geçirmek amacıyla olduklarını, muhayyileleri küçülmüş olanların, hayalde bile başkalarına tabi olanların MHP’yi anlayamayacağını vurgulayarak Türk milliyetçiliğinin büyük Türkiye ve medeniyet davasına işaret etmiştir.^[125]

Türkes, 3 Mayıs 1977’de “Türk Milletine Beyanname” adıyla yayınladığı bildiriye milliyetçiliği “*içi kevserle dolu bir kâse*” şeklinde gördüklerini ama kıymetin kâsede değil kevserde olduğunu, İslâm imanının milliyetçiliklerine ruhî bir muhteva verdiğini, “Kâinatın Efendisi”nce getirilmiş ruh ve ahlak ölçülerinin bunalımda olan insanlığa yol göstereceğini, Türk’ün ruh köküne inmeyen her şeyin temelsiz kalacağını bildirmiştir.^[126]

Neo-emperyalizme karşı millî kültürün muhafazası ve geliştirilerek dinamiklik kazanması taraftarı olan MHP’nin, “Türk Milleti Uyan” sloganıyla yayınladığı 1977 Seçim Beyannamesi’nde^[127] kültür konusuna büyük önem vermiştir. Sanata hizmeti, millete hizmet olarak gören MHP, MEB’e bağlı Türk Güzel Sanatlar Akademisi ve Türk Musiki Konservatuvarı kurulması tekliflerinin ve Kültür Bakanlığı kurulması düşüncesinin sahibi olduğunu belirtmiştir. MHP, kendi dönemlerinde millî tiyatroların geliştirileceğini, tiyatro, bale ve operanın “Millet Okulu” çatısı altında halka açılacağını, Devlet Tiyatrolarının Anadolu’da da teşkilatlandırılacağını vaat etmiştir. Üniversitelerin de ülkücü kadroların yetiştiği yerler olacağını altı çizilmiştir.^[128]

[125] MHP Genel Başkanı Alparslan Türkes’in 13. Kurultay Açış Konuşması, Ankara 1977, s. 21-22.

[126] Turhan, *Türk Demokrasi Tarihinde...*, ss. 319-338.

[127] Kuvvetli icranın tesisi yolunda, diktatörlük korkusu ve %81’i CHP’li olan Kurucu Meclis’in yaptığı anayasasının değiştirilmesi, yasama, yürütme ve yargı arasındaki ihtilafların referandum yoluyla çözülmesi, Danişay’ın millî kültür karşıtı kararlarına karşı önlem alınması, Çevre Kentleri Projesi, Tarım Kentleri Projesi, Sosyal mesken ve lojman projesi, vatandaşta da OYAK tarzı oluşumlara dâhil etme, Devlet Proje Ofisi’nin kurulması, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Bankası’nın kurulması, hızlı bürokrasi için “Yıldırım Teftiş Sistemi”, “Millî Sosyal Sigorta”nın kurulması ve “İşsizlik Sigortası”nın verilmesi, lekesiz ve gölgesiz adalet vurgusu vb. MHP’nin 1977 Seçim Beyannamesi’nde yer alan ve 1980 sonrasında itibaren bugüne kadar Türkiye’nin gündeminde olmuş konu ve projelerdir. Bkz. *1977 Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi-Türk Milleti Uyan*, Ankara 1977, ss. 22-45.

[128] *1977 Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi -Türk Milleti Uyan*, Ankara 1977, ss. 60-68.

SONUÇ

Her şeyden önce bir milletin kendi kültürel kimliğini tanıması ve buna sahip çıkması hayati zorunluluk ifade etmektedir. Sahip olunan kültürel kimliğin dışa vuruluşunda aslına mümkün olduğu kadar sadık kalınmalıdır. Bu aynı zamanda kültürel soğumanın da önlenmesini sağlayacağı gibi bazı olumsuz ön yargıları ve yanlış bilgileri de ortadan kaldıracaktır. O halde Türk kimliğini oluşturan değerlerin ve unsurların yeniden gözden geçirilmesi ve bunların geçerliliklerini yaşatmanın nasıl olacağı üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

Çalışmada görüldüğü üzere Türk milliyetçiliği değişimi ve yenileşmeyi yakalayabildiği için yeni yüzünü modernleşme olgusuyla eşzamanlı olarak ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Cumhuriyetle birlikte yeniden şekillenen Türk milliyetçiliğinin temel niteliğinin modernleşme olduğunu söyleyebiliriz. Türk milliyetçiliği modern olduğu kadar çok zengin bir tarihî arka plana sahip olduğu için fevkalade güçlüdür. İşte bu güçlülük, toplumu siyasi ve sosyal anlamda etkilemiş ve gelişimine imkân sağlamıştır.

Dolayısıyla milliyetçiliğin yaslandığı kavramlardan biri olan kültür, Türkiye Cumhuriyeti'nin köklü siyasi partilerinden biri olan MHP açısından ele alındığında hem milletleşme hem de toplumsal çözülmeye karşı önemsendiği anlaşılmaktadır. Bu önemde millî devletin kuruluşu ve modernliğin parçalı dünyasında meydana gelen kırılmalara karşı hem toplumsal bünyeyi sağlamlaştırma hem de tarihsel bütünlük içinde milletin devamlılığını sağlamak en önde gelen amaçlar olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti temelinde yaklaşıldığında kültürel Batıcılığa karşı, dini de millî kültürün bir unsuru sayarak geçmiş ve gelenekten alınan güçle “Türk-İslam Medeniyeti”nin ihyasına yönelik, ideolojik olarak milliyetçiliğin yerleştiği 1970’lerde kültür temelli politikaları, şuur ve eylemleri de zorunlu kılmıştır.

MHP tarafından dinin, millî kültürün bir unsuru olarak ele alınması birçok açıdan önemli sonuçları da beraberinde getirmiştir. Türk siyasetinde Alparslan Türkeş tarafından sıkça ifade edilmiş olan “manevi kalkınma” bu sayede meşru bir zemine ve fonksiyonelliğe kavuşmuştur. Çalışmanın sınırları içinde yer verememiş olsak da MHP’nin din eğitime yönelik önerileri ve laiklik ile din üzerinden gerçekleşen mücadeleler sonrasında oluşan kutuplaşmalara karşı “manevi kalkınma” hem bir şahsiyet yaratma yolu olmuş hem de bu yolla millî kültür üzerinden toplumsal mutabakata katkı sunulmuştur.

Türk milliyetçilerinin yapay ve tarihî süreklilikten kopuk olduğunu düşündükleri kültür inşasına karşı 1970’lerde bir tavır sergilemeleri de birtakım sonuçlara yol açmıştır. Bunları; hedef olarak ortaya konan güçlü müreffeh Türkiye ve Türk-İslam medeniyetinin ihyası doğrultusunda bir zihniyet oluşumuna yönelmek, ikincisi ülkücü insan modelinin ortaya konması ve Türk milliyetçiliğini ülkücü şahsiyetler

kanalıyla daha dinamik ve fonksiyonel hale getirmek şeklinde ortaya koymamız mümkündür. Bu doğrultudaki hedeflerin ise seçim çalışmalarında vatandaşla ve çeşitli zamanlarda da devletle paylaşılması, Türkiye'nin kültür politikasının oluşmasında etkili olmuştur. MC Hükümetleri Koalisyon Protokolünde ve Hükümet Programında konunun önemsenmesi ise başta TRT ve MEB olmak üzere milli kültür alanındaki çalışmaların artmasına sebep olmuştur. Çalışmada görüldüğü üzere MHP ve Türk milliyetçileri, Türkiye'de kültür politikasının oluşmasında başat rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

- ALDEMİR, Cengiz, *Üçüncü Yol: Kültür Milliyetçiliği*, Berikan Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012.
- AKYOL, Taha, *Tarihten Geleceğe*, Ocak Yayınları, 1. Basım, Ankara 1983.
- ANADOL, Cemal, *Türkçülük Mücadelelerinden Milliyetçi Harekete*, Milliyetçi Anadolu Yayınları, İstanbul 1978.
- ASLAN, İffet, *İktidar Adayları*, Gerçek Yayınları, Ankara 1965.
- ATSIZ, Nihal, "Konuşmalar III", *Ötügen*, 4: 43, 1967, ss. 2-5.
- Aydınlar Ocağı'nın Görüşü: Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri (1973)*, Garanti Matbaası, İstanbul 1973.
- BEYAZ, Zekeriya, *İslam'a Göre Milliyetçilik*, Öz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1975.
- COPEAUX, Etienne, *Tarih Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, Tülin Altınova (Yay. Haz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 2000.
- CUNBUR, Müjgân, *Atatürk ve Millî Kültür*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- ÇOLAK, Muhittin, *Milliyetçi Türkiye*, Kripto Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018.
- DEVİRAN, Yusuf, *Siyasal İktidar-TRT İlişkisinin Dünü*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2021.
- DELİORMAN, Altan, *Işıklı Hayatlar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2004.
- DELİORMAN, Altan, *Türk Yurdunun Bilgeleri*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.
- DEWEY, John, *Özgürlük ve Kültür*, (çev. Vedat Günyol), Remzi Kitapevi, Üçüncü Basım, İstanbul 1988.
- DONUK, Abdülkadir, "Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hayatı ve Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, Sayı: 13, Sene: 1983-1987, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, ss. 1-30.
- DURAL, Baran, *Pratikten Teoriye Milliyetçi Hareket I-II*, Bilge Karınca Yayınları İstanbul 2011.
- EAGLETON, Terry, *Kültür Yorumları*, (çev. Özge Çelik), Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2005.
- EAGLETON, Terry, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, (çev. Selin Dingiloğlu), Yordam Kitap, Birinci Basım, İstanbul 2014.
- ER, Ahmet, *Hatıralarım ve Hayatım*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2007.
- ERKAL, Mustafa, "Kültür-Kültürel Kimlik ve Türk Kimliği", *Alparslan Türkeş Birinci Yıl Armağanı-04.04.1997-04.04.1998*, Mavi Ofset, Ankara 1998, ss. 83-98.
- ERDEM, Ali Naili, *Siyasetin Yollarında*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2004.
- ERSAL, Aytekin, *Türkiye'de Ulus-Devlet Ve Ziya Gökalp-Mümtaz Turhan-Erol Güngör*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.
- ERTÜRK, Selahattin, *Diktacı Tutum ve Demokrasi*, Yelken Tepe Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara 1985.
- ERTUĞRUL, Feyzullah, *Hasan Ali Yücel Kenan Öner Davası*, Güldiken Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2000.
- EVLİAOĞLU, Gökhan, *Su Uyur Komünist Uyumaz*, Toprak Yayınları, İstanbul 1962.
- GENÇKAYA, Ömer Faruk ve Demirci, Erdem Ünal, "Türkiye'de Kültür Politikasının Kurumsallaşma Sürecine Genel Bakış", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3:2, Ekim 2018, ss. 57-70.
- GENÇOSMANOĞLU, Talat, "Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu", *Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Dergisi*, 26: 40, Ocak 2014, ss. 13-17.
- GÖKDEMİR, Ayvaz, *Türk Kimliği*, Ecdad Yayınları, Ankara 1990.
- GÜNGÖR, Erol, "Halk Kültürü ve Münevver Kültürü", *Töre*, S: 30, Temmuz 1971, ss. 5-11.
- GÜNGÖR, Erol, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, R. Güler, E. Kılıç (haz.), Ötügen Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 1993.
- GÜNGÖR, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötügen Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul 1995.
- GÜNGÖR, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötügen Neşriyat, 15. Baskı, İstanbul 2002.

- GÜVENÇ, Bozkurt, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, ve Şerafettin Turan, (1991), *Türk-İslâm Sentezi*, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 1991.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, "Milliyetçi Gençliğin Kitaplığı", *Töre*, S: 13, Haziran 1972, ss. 14-16.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Türkçe'nin Karanlık Günleri*, 7. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- İLGEN, Abdülkadir, *Gelenek ve Modernite Arasında Bir Kavram: Milliyetçilik*, Net Kitap Yayıncılık, Ankara 2021.
- İNAN, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Arı İnan(haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2009.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türkler ve Medeniyet*, Hamle Yayınları, İstanbul 1995.
- KANTARCIOĞLU, Sevim, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Paradigma Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2007.
- KARABACAK, Ahmet, *Üç Hilal'in Hikâyesi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2011.
- KARAKAŞ, Ömer, "Manisa Milletvekillerinden Şevket Raşit Hatipoğlu (1898-1973)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12: 3, Eylül 2014, ss. 122-139.
- KARATAŞ, Şaban (1978), *TRT Kavgası*, Emek Matbaacılık, İstanbul 1978.
- KARATAŞ, "Milliyetçi Muhafazakâr Aydınların 12 Mart'a Bakışına Bir Örnek: Türk Aydınlar Ocağı'nın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a Sunduğu Rapor", *ÇTTAD*, XX/40, 2020 Bahar, ss. 253-287.
- KIRIŞÇIOĞLU, Fatih, "Türk Milliyetçilerinin Komünizme Karşı Mücadelesi ve Milliyetçilik Hareketleri", *Tarihte Türkler ve Alparslan Türkeş*, Cilt:4, Ed. Semih Yalçın, Berikan Yayınları, Ankara 2003, ss. 1-40.
- KÖKEN, Nevzat, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Konuşmalar, Ötügen Neşriyat*, 1. Basım, İstanbul 1992.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Türk Kimliği ve Türk Dünyası, Ötügen Neşriyat*, 1. Baskı, İstanbul 1996.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Hatıralar Yahut Bir Vatan Kurtarma Hikâyesi*, Osman Çakır (Söyleşi), Ötügen Neşriyat, Gözden Geçirilmiş İkinci Basım, İstanbul 2010.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp, Ötügen Neşriyat*, 3. Basım, İstanbul 2013.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Dündar Taşer, Ötügen Neşriyat*, 3. Basım, İstanbul 2015.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Türk Dünyasında Yeni Bir Medeniyet Tasarımı*, Ötügen Neşriyat, 2. Basım, İstanbul 2015.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Kitap Şuuru, Ötügen Neşriyat*, 4. Basım, İstanbul 2018.
- Milliyetçi Lider Alparslan Türkeş'in 11. Büyük Kurultay Açış ve Kapanış Konuşması (1973)*, Emel Matbaası, Ankara 1973.
- MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in 13. Kurultay Açış Konuşması (1977)*, Ankara 1977.
- Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi-Türk Milleti Uyan (1977)*, Ankara 1977.
- NEZİROĞLU, İrfan ve Tuncer Yılmaz, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt: 2, TBMM Basımevi, Ankara 2015.
- OKAN, Acar, *İsmi Lâzım Değil Hatırladıklarım Kırk Ambar*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2015.
- ÖNDER, Mehmet, *Millî Kültür Politikamız Üzerine*, Türk Kadınları Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1975.
- ÖNER, Sakin, *Ülkücü Hareket'in Meseleleri*, Toker Yayınları, İstanbul 1977.
- ÖRTÜLÜ, Erdoğan, *Üç İhtilalin Hikâyesi*, Milli İlkü Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul 1974.
- ÖZBALCI, Mustafa, *Yâhya Kemâl'in Duygu ve Düşünce Dünyası*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2006.
- ÖZBUDUN, Sibel, *Antropoloji Gözüyle Sınıf Kültür Kimlik Yazıları, Ütopya Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı*, Ankara 2014.
- ÖZCAN, Ömer, *Türkçüler: Cumhuriyet Devrinde Bir İdealin Takipçileri*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020.
- ÖZDEMİR, Mehmet Niyazi, *Millet ve Türk Milliyetçiliği, Ötügen Neşriyat*, 5. Baskı, İstanbul 2018.
- ÖZNUR, Hakkı, *Ülkücü Hareket-İ, Akik Yayınları*, Ankara 1996.
- ÖZNUR, Hakkı, "20. yy'da Bir Alperen, Türkmen Ağası: Dündar Taşer", *Çelebi*, Yıl: 2, Sayı: 4, Nisan 2021, ss. 178-195.
- SERDENGEÇTİ, Osman Yüksel, *Bir Nesli Nasıl Mahvettiler-Gülünç Hakikatler-Akdeniz Hilalindir*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları İstanbul 2003.
- SEZEN, Yümnü, *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*, Ay İşçi Yayınları, İstanbul 1997.
- SEZEN, Yümnü, *Kültür ve Din*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2015.
- SÜRMEYEN, Süleyman, *Beklenen Önder ve İkinci Kuva-yı Milliye*, Sürmen Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992.
- UÇAR, Fuat, *Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümetleri, (Doktora Tezi)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2014.
- UZUN, Turgay, *Türk Milliyetçiliği ve MHP*, Ebabil Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005.
- ÜSTEL, Füsün, *Kültür Politikasına Giriş Kavramlar, Modeller, Tartışmalar*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2021.
- TALAS, Mustafa, "Kültürün Planlanması ve Türkiye'de Kültür Planlama ve Politikalarından Sorumlu Teşkilatlar", *Türkiiz*, 2: 10, Temmuz-Ağustos 2011, ss. 39-49.

- TAŞER, Dündar, *Mesele*, Töre-Devlet Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1975.
- TAŞKIN, Yüksel, *Milliyetçi-Muhafazakâr Entelijansiya, İletişim Yayınları*, 4. Baskı, İstanbul 2019.
- TEKİN, Arslan, *Alparslan Türkeş ve Liderlik*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2008.
- TEPEDELENLİOĞLU, N. Nazif, "Alparslan Türkeş Hakkında", *Millî Hareket*, Haziran 1967, s. 7.
- TOPRAK, Mehmet, *Kültür Dergisi Makaleler Bibliyografyası (1977-1994)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- TURAN, Osman, *Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları*, Turan Neşriyat Yurdu, 1. Baskı, İstanbul 1969.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, 7. Basım, İstanbul 2014.
- TURGUT, Hulusi, *Türkeş'in Anıları*, ABC Basın Ajans Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1995.
- TURHAN, Mümtaz, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, 3. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2018.
- TURHAN, Mümtaz, *Bütün Eserleri*, 1. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2019.
- TURHAN, Metin, *Türk Demokrasi Tarihinde Milliyetçi Hareket*, Polietika Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2020.
- Türk Kültür Derneği Tüzüğü(1960)*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1960.
- Türkiye Milliyetçiler Birliği'nin Görüşü-İlk Bildiri (1964)*, Mars Matbaası, Türkiye Milliyetçiler Birliği Yayınları: 1.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Millî Kimliğin Yükselişi*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Millî Kültür Modernleşme ve İslam*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2004.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015.
- TÜRKEŞ, Alparslan, *Türkiye'nin Meseleleri*, Altıncı Baskı, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1976.
- TÜRKEŞ, Alparslan, *Ahlakçılık*, Berikan Yayınları, Ankara 2000.
- TÜRKEŞ, Alparslan, *27 Mayıs ve Gerçekler*, Selim Yıldız (ed.), Berikan Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2022.
- TÜRKEŞ, Alparslan, *Kahramanlık Ruhu*, Muhiddin Nalbantoğlu (Yay. Haz.), And Yay. No: 1, İstanbul Tarihsiz.
- YARDIMCI, Mehmet, *Millî Kültür Araştırmaları (50. Kültür ve Sanat Yılında Dr. Mehmet Önder'e Armağan)*, Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1996.
- YILDIZ, Harun, "Erol Güngör'ün Hayatı ve Eserleri", *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*, Doç. Dr. Ahmet Sevgi (Yay. Haz.), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1, Konya 1998, ss. 15-63.
- ZİYA GÖKALP, *Yeni Hayat*, Zeynep Aytıp (Yay. Haz.), Kapra Yayınları, Ankara 2020.
- ZİYA GÖKALP, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Rıza Kardaş (haz.), MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- ZİYA GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, Mehmet Kaplan (haz.), MEB Yayınları, İstanbul 1990.
- ZİYA GÖKALP, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Yalçın Tokar (Sadeleştiren), Tokar Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007.
- ZİYA GÖKALP, "Türkçülük Nedir?", *Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, Mehmet Kaan Çelen, Haluk Kaycı (haz.), Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2014, ss. 199-214

Türkiye'nin 2007 Yılı Lojistik Performans Endeksi (LPE) Sıralamasına Göre Kendisinden Önceki ve Sonraki 5 Ülke ile Karşılaştırmalı Analizi

A Comparative Analysis of Turkey with Previous and Next 5 Countries According to the 2007 Logistics Performance Index (LPE) Ranking

Nurullah EREM¹, Recep Kemal CERTEL²

¹Samsun Üniversitesi, Samsun

• nurullah.erdem@samsun.edu.tr • ORCID > 0000-0002-9892-8696

²Samsun Üniversitesi, Samsun

• recepkemalcertel@gmail.com • ORCID > 0000-0002-9255-9260

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 7 Kasım / November 2022

Yıl / Year: 2022 | **Cilt – Volume:** 3 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 365-385

Atıf/Cite as: EREM, N. ve CERTEL, R.K. "Türkiye'nin 2007 Yılı Lojistik Performans Endeksi (LPE) Sıralamasına Göre Kendisinden Önceki ve Sonraki 5 Ülke ile Karşılaştırmalı Analizi".
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 3(2), December 2022: 365-385.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Nurullah EREM

Yazar Notu/ Author Note: * Bu çalışma V. Ulaştırma ve Lojistik Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.
1-2 Ekim 2021, Bartın.

TÜRKİYE’NİN 2007 YILI LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ (LPE) SIRALAMASINA GÖRE KENDİSİNDEN ÖNCEKİ VE SONRAKİ 5 ÜLKE İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ*

ÖZ:

Lojistik faaliyetlerin ülkeler bazında performansı Dünya Bankası tarafından Lojistik Performans Endeksi (LPE) adı verilen bir endeks yardımıyla ilk olarak 2007 yılında ölçülmüş, daha sonra 2010 yılından itibaren iki yılda bir ölçülmeye devam edilmiştir. Bu çalışmanın amacı 2007 yılında LPE’ye göre Türkiye’nin üst sırasında yer alan beş ülke (29. Yunanistan, 30. Çin, 31. Tayland, 32. Şili ve 33. İsrail) ile alt sırasında yer alan beş ülkenin (35. Macaristan, 36. Bahreyn, 37. Slovenya, 38. Çek Cumhuriyeti ve 39. Hindistan) LPE kriterlerine göre karşılaştırmalı olarak analiz edilmesidir. Çalışmada 2007-2018 yılları arasında Dünya Bankası tarafından 6 kez ölçülen LPE bilgileri baz alınarak analiz yapılmıştır. Dünya Bankası tarafından tespit edilen 6 kriter üzerinden ölçülen lojistik performansta her ülkenin beş üzerinden bir puanı ve sıralaması bulunmaktadır. 2007 yılında yapılan LPE’de Türkiye 3,15 puan ile 34. sırada yer almıştır. Yapılan karşılaştırmalı analiz sonucunda Türkiye’nin, 2012 ve 2014 yılında 11 ülke arasında 2. sırada yer alarak en iyi performans gösteren ülkeler arasında olduğu görülmüştür. 2018 yılında ise genel sıralamada 47. sırada olduğu ve 11 ülke arasında 10. sırada yer alarak en az performansa sahip ülkelerden birisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Lojistik Performans Endeksi (LPE), Uluslararası Ticaret, Türkiye.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKEY WITH PREVIOUS AND NEXT 5 COUNTRIES ACCORDING TO THE 2007 LOGISTICS PERFORMANCE INDEX (LPE) RANKING

ABSTRACT

Performances of countries in logistics activities were first measured by the World Bank with the help of an index called the Logistics Performance Index (LPE), and then it has continued to be measured every two years since 2010. The purpose of this study is to analyze comparatively the immediate five countries above Turkey (29. Greece, 30. China, 31. Thailand, 32. Chile and 33. Israel) and the immediate five countries below Turkey (35. Hungary, 36. Bahrain, 37. Slovenia, 38. Czech Republic and 39. India) in LPE 2007 according to LPE criteria. In the study, analysis

was made based on the LPE information measured 6 times by the World Bank between 2007 and 2018. Each country has a score and ranking out of five in logistics performance, which is measured over 6 criteria determined by the World Bank. In the LPE 2007, Turkey ranked 34th with 3.15 points. As a result of the comparative analysis, it has been seen that Turkey is among the best performing countries, ranking 2nd among the 11 countries in 2012 and 2014. In 2018, it has been determined that it is in the 47th place in the general ranking and is one of the countries with the least performance, ranking 10th among the 11 countries.

Keywords: *Lojistic, Logistic Performance Index (LPI), International Trade, Türkiye.*

GİRİŞ

Günümüzde uluslararası ticaretin en önemli bileşenlerinden birisi hiç kuşkusuz lojistikdir. Lojistik olmadan dış ticaretten söz etmek mümkün değildir. Ülkelerin birbirlerine sattıkları malları ulaştırmaları lojistik sayesinde mümkün olmaktadır. Lojistik taşımadan depolamaya, gümrüklemeden sigortalamaya birçok faaliyeti bünyesinde barındırmaktadır. Dünya Bankası 2007 yılından itibaren ülkelerin lojistik performansını bir endeks yardımıyla ölçmekte ve puana dayalı olarak ülkelerin lojistik performansını sıralamaktadır. Bu ölçümleri her ülkedeki lojistik firmaları ile anket soruları üzerinden yapmaktadır. 2010 yılından itibaren iki yılda bir yapılan ölçümler en son 2018 yılında yapılmıştır. Tüm değerlendirmeler altı kriter üzerinden yapılmaktadır. Çalışmada bu kriterlere ayrıntılı olarak yer verilecektir.

Bu çalışmada, 2007-2018 yılları arasında Dünya Bankası'na yayınlanan LPE verileri kullanılmıştır. 2007 LPE sıralamasına göre 34. sırada yer alan Türkiye'den önceki ve sonraki 5 ülke 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 yıllarındaki LPE verileri dikkate alınıp Türkiye ile karşılaştırılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. 2007 yılı endeks sıralamasında Türkiye'den (34) önce yer alan Yunanistan (29), Çin (30), Tayland (31), Şili (32) ve İsrail (33) ile Türkiye'den sonra gelen Macaristan (35), Bahreyn (36), Slovenya (37), Çek Cumhuriyeti (38) ve Hindistan (39) ülkelerinin lojistik performansları karşılıklı olarak analiz edilmiştir. Bu inceleme ve değerlendirmelerle büyük öneme sahip lojistik sektöründe Türkiye'nin daha iyi duruma gelebilmesi için neler yapılabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. LOJİSTİK KAVRAMI VE LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ (LPE)

Lojistik kavramı, günümüzde kullanılan en geniş anlamıyla hammaddenin kaynağından ürünün tüketildiği son varış noktasına kadar imalat haricinde ger-

çekleşen her türlü mal, hizmet ve bilgi akışı etkinliğini kapsayan bir süreç olarak değerlendirilebilir. Ayrıca lojistik etkinlikler, değişik bir işleyişe sahip olup tüketim ürünlerinin geri dönüşümü ve ekonomiye yeniden kazandırılma sürecinde de aktif bir rol oynamaktadır.^[1] Halk arasında daha çok bireylerin siparişlerinin kapılarına (işyerleri veya hanelerine) teslim edilmesi faaliyeti olarak da adlandırılan lojistik kavramı, elbette tek başına bu anlama gelmemektedir. Aynı zamanda içerisinde her türlü bilimsel araştırma konusunu, birçok araç, teknik, yöntem (stoklama, depolama, ulaştırma, ambalajlama vb.) ve stratejik faaliyetleri de barındırmaktadır.^[2]

Lojistik Yönetim Konseyi lojistiği şu şekilde tanımlamaktadır: Lojistik, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürün, servis hizmeti ve bilgi akışının, başlangıç noktasından tüketildiği son noktaya kadar olan tedarik zinciri içindeki hareketin etkili ve verimli bir biçimde her iki yöne doğru taşınması, depolanması, planlanması, uygulanması ve kontrol altında tutulması faaliyetidir.

Lojistiğin önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Lojistiğin öneminin artmasında;^[3]

- Pazarların küresel hale gelmesi neticesinde üretim yeri ile dağıtım ve pazar arasında ürünlerin depolanmasında ve malzeme akışlarında artış olması,
- Üretim ve tedarik süreçlerinin geçmişe oranla gittikçe küreselleşmesi,
- Rekabetin her geçen gün daha fazla artması sonucu diğer süreçlerde maliyet avantajı sağlanmasının zorluğu,
- Rekabette avantaj elde edilebilmesi için doğru zamanda, doğru yerde, doğru malzeme akışını sağlama ihtiyacı,
- Dış kaynak kullanımındaki artışa paralel olarak malzeme, hizmet ve bilgi akışının da süratli, planlı ve doğru bir şekilde yapılmasına ihtiyaç duyulması,
- Müşteri beklentilerinin önem kazanmasıyla birlikte, ürün çevrim sürelerinin kısalması,

[1] İbrahim Halil Oğuz ve Demet Oğuz, "Türkiye Ekonomisinde Lojistik", *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 1/2, 2019, s. 66.

[2] Kemal Güven Gülen, *Lojistik Sektöründe Durum Analizi ve Rekabetçi Stratejiler*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010, s. 25.

[3] Muhittin Hakan Demir, *Çağdaş Lojistik Uygulamaları*, Anadolu Üniversitesi, AÖF Yayınları, Eskişehir 2013, ss. 6-7; Birol Erkan, "Türkiye'de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücü", *ASSAM uluslararası Hakemli Dergisi (ASSAM-UHAD)*, 1/1, 2014, s. 47.

- Müşteri memnuniyetinin sağlanması için yeni nesil hizmetlerin (hızlı kargo, siparişlerin takip edilmesi ve iade ürünlerin adresten alınması gibi) kullanılması,

vb. unsurların etkili olduğu söylenebilir.

1.1. Lojistik Performans Endeksi (LPE) ve Ölçülmesi

Ülkelerin kendi aralarındaki rekabet durumlarını ölçmek için lojistik performans programları geliştirmeye çalışan Dünya Bankası, iş dünyasından profesyoneller ve akademik camiadan paydaşlarıyla birlikte Lojistik Performans Endeksini oluşturmuştur. Lojistik Performans Endeksi, ülkeler arasındaki rekabetin ölçüsünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Lojistik Performans Endeksi ve bunun alt göstergelerinin sistemsal olarak ölçümü yapılırken dünyanın birçok yerinden lojistik sektöründe çalışan üst düzey yöneticilerin tecrübe ve bilgisine dayanarak geliştirilmiş oldukları anket üzerinden ülkelerin performans endeksleri puan bazında sıralamalı olarak ölçülmüştür.^[4]

Ülkelerin Lojistik Performans Endeksi ilk olarak 2007 yılında ölçülmüştür. Ölçüm yapılırken yedi alan belirlenmiştir. 2007 yılından sonraki 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında ise Lojistik Performans Endeksinin ölçümünde sadece altı alan belirlenmiştir. Bu alanlar Tablo 1'de gösterilmiştir. Bu alt göstergeler belirlenirken son yıllarda yapılan teorik ve gözleme dayalı çalışmalar ile uluslararası lojistik firmalarında çalışan üst düzey yöneticiler ile yapılan derinlemesine mülakatlardan faydalanılmıştır. Lojistik Performans Endeksi ve alt kriterlerin ölçümünde 1 en düşük, 5 en yüksek puanı ifade edecek şekilde bir ölçek kullanılmıştır.^[5]

Ülkelere ilişkin açıklanan Lojistik Performans Endeks değerleri, bahsedilen alt kriterlerin ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmaktadır.

[4] Tefik Şükrü Yapraklı ve Musa Ünalın, "Küresel Lojistik Performans Endeksi ve Türkiye'nin Son 10 Yıllık Performansının Analizi" *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3/31, 2017, ss. 593-594.

[5] Cuma Bozkurt ve Funda Mermertaş, "Türkiye ve G8 Ülkelerinin Lojistik Performans Endeksine Göre Karşılaştırılması", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2/7, 2019, s. 109.

Lojistik Performans Endeksi (LPE) Ölçüm Kriterleri	LPE Kriterlerinin Kullanıldığı Yıllar	Açıklama
Gümrükleme Kriteri	2007-2010-2012 2014-2016-2018	Gümrük idareleri dâhil tüm sınır kontrol birimlerince yürütülen gümrük işlem ve süreçlerinin verimliliği (hız, basitlik, formalitelerin öngörülebilirliği)
Altyapı Kriteri	2007-2010-2012 2014-2016-2018	Ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının kalitesi (liman, demiryolu, karayolu, bilgi teknolojileri)
Uluslararası Sevkiyatlar Kriteri	2007-2010-2012 2014-2016-2018	Rekabetçi fiyatlarla sevkiyat yapabilmeye kolaylığı
Lojistik Kalite ve Yetkinlik Kriteri	2007-2010-2012 2014-2016-2018	Lojistik hizmetlerin kalite ve yeterliliği (nakliye acenteleri, Gümrük müşavirleri)
Takip ve İzleme Kriteri	2007-2010-2012 2014-2016-2018	Sevkiyatların izleme ve takip edilebilirliği
Zamanlama Kriteri	2007-2010-2012 2014-2016-2018	Sevkiyatların alıcıya tayin edilen ve beklenen zamanda ulaşma sıklığı
Yerel Lojistik Maliyetler Kriteri	2007	

Tablo 1. Lojistik Performans Endeksinin Alt Kriterleri ve Kullanıldığı Yıllar

Kaynak: Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi 2018 Raporu ile (Mülga) Gümrük ve Ticaret Bakanlığı 2012 Lojistik Raporundan derlenmiştir.

2007 yılında yapılan lojistik performans endeksi raporunda 150 ülkeye ait lojistik performans ortaya konulurken, bu sayı 2010 ve 2012’de yayınlanan raporda 155 ülkeyi, 2014-2016 ve 2018 yıllarında ise 160 ülkeyi kapsamıştır. Bazı yıllarda raporlarda yer alan ülkeler bazı yıllarda yer almamıştır. Tablo 2’de küresel LPE raporlarında bazı yıllarda yer almayan ülkelerin yıllara göre durumu gösterilmektedir.

Ülkeler	Olmadığı Yıl/Yıllar	Ülkeler	Olmadığı Yıl/Yıllar	
Arnavutluk	2014	Mauritius	2016	
Azerbaycan	2016	Karadağ	2007	
	2018	Fas	2010	
Bahamalar	2007		2014	
Bangladeş	2012	Mozambik	2012	
Botswana	2007		2018	
	Brunei	2018	Namibya	2018
2007		Nikaragua	2012	
2010			2018	
2012		Sao Tomé And Príncipe	2010	
Burundi	2014	Sierra Leone	2014	
	2010	Somali	2012	
	Orta Afrika Cumhuriyeti (C.A.R.)	2007	Sri Lanka	2016
		2010	Tanzanya	2018
2016		Doğu Timor	2010	
Kongo Dem. Cumh.	2007		2012	
Kongo	2007		2014	
Küba	2007		2016	
Ekvator Ginesi	2007	Trinidad ve Tobago	2018	
	2010		2007	
	2012		2010	
Etiyopya	2018	Türkmenistan	2012	
Fiji	2007		2014	
Gambiya	2016	Türkmenistan	2007	
Gürcistan	2007		2012	
İzlanda	2007	Uganda	2012	
İran	2014		2014	
Irak	2007	Yemen	2016	
İsrail	2012	Zambia	2012	
Leshoto	2010	Zimbabve	2010	
Libya	2007			

Malawi	2010		
	2016		
Maldivler	2007		
Mali	2012		
Malta	2007		
Moritanya	2010		

Tablo 2. Küresel LPE Raporlarında Yıllara Göre Yer Almayan Ülkeler

Kaynak: Dünya Bankası, 2020 verilerinden derlenmiştir.

LPE ölçümünde kullanılan kriterler yıllar itibarı ile farklılık göstermemiştir. Sadece 2007 yılında ölçülen yerel lojistik maliyetler kriteri, sonraki yıllarda kriterler arasında yer almamıştır. Lojistiğin küresel ekonomi içerisindeki yeri günümüzde 10 yıl öncesine göre daha da iyi bilinmektedir. Lojistik hizmetlerin iyi olması firmaların maliyetlerini düşürmesinde etkilidir. Lojistik performans göstergesi ile firmalar ve ülkelerin, var olan eksikliklerini görmeleri ve bu alanda yapılması gereken yatırımları planlayarak rekabet avantajı sağlamaları da söz konusudur. Ülkeler LPE puanlarına göre dört grup altında değerlendirilmektedir. Bunlar:^[6]

LPE 1: Lojistikte kötü olan ülkeler,

LPE 2: Lojistikte kısmen iyi performans gösteren ülkeler,

LPE 3: Lojistikte istikrarlı performans gösteren ülkeler ve

LPE 4: Lojistik dostu ülkelerdir.

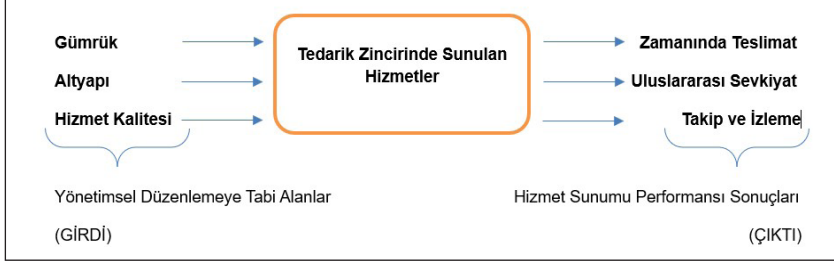
Lojistik dostu olan ülkeler 4 ve üzeri puan alırken, lojistikte kötü olan ülkeler ise 1 ve altında puan almaktadır.

Malların uluslararası piyasaya ne derece de rahat ve düşük maliyetle çıkabildiği de küresel lojistik performansın ölçümü ile belirlenmektedir. “Malların uluslararası pazara ulaştırılma kapasitesi” ya da “Ticaret lojistiği” gelişmekte olan ülkeler bakımından rekabet gücünün iyileşmesi, küreselleşmenin de meydana getirdiği avantajlardan yararlanma ve gittikçe birbirine daha fazla entegre olan dünyada yoksullukla mücadele için yaşamsal derecede önem arz etmektedir.^[7]

[6] Tuğrul Bayat ve Şuayip Özdemir, “Yeni Bir Lojistik Performans Endeksi Oluşturmak İçin Gerekli Olan Kriterlerin Belirlenmesi Üzerine Araştırma” V. *Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, Mersin, 26-28 Mayıs 2016*, s. 3.

[7] Mehmet Kara, Lütfü Tayfur ve Hamit Basık, “Küresel Ticarete Lojistik Üslerin Önemi ve Türkiye”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/6, 2009, ss. 77-78.

LPE metodolojisine göre altı kriter arasında aşağıdaki Şekil 1'deki gibi bir ilişki bulunmaktadır:

Şekil 1. LPE Kriterleri Arasındaki İlişkiler

Kaynak: UTİKAD, 2018.

Şekil 1'de özetle; Gümrük, Altyapı ve Lojistik Hizmetlerin Kalitesi kriterleri yönetimsel düzenlemeye tabi alanlar olarak değerlendirilmekte ve tedarik zincirinde sunulan hizmetler için "GİRDİ" niteliği taşımaktadır. Öte yandan Zamanında Teslimat (zamanlama), Uluslararası Sevkiyat ve Takip ve İzleme kriterleri hizmet sunumunun performansının değerlendirilmesinde sonuçlar olarak değerlendirilmekte ve tedarik zincirinde sunulan hizmetler bütününe sağlanan girdilerin "ÇIKTI"ları olmaktadır.^[8]

2. TÜRKİYE'DE LOJİSTİK VE LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ (LPE)

Türkiye coğrafik olarak Avrupa ülkelerine, Orta Doğu ülkelerine ve Türk Cumhuriyetlerine yakın bir konumda bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü lojistik üs olma ihtimali yüksek olan ülkelere biridir.^[9] Türkiye'de lojistik sektörü hızla gelişmektedir. Uluslararası birçok kuruluş Türkiye pazarına girmekte ve şirket birleşmeleri gerçekleşmektedir. Birleşmeler sonucunda teknoloji odaklı rekabet gelişmektedir.^[10] Türkiye'de lojistik sektörü 1980-90'lı yıllarda kara, hava, deniz, demiryolu ve kombine taşımacılık alanındaki yatırımlarla alt yapısını oluşturmuş, 2000'li yılların başında ise uluslararası şirketlerle iş birliğine giderek kalitesini artıran, dünya standartlarına ayak uyduran bir sektör haline gelmiştir.^[11]

[8] <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/23460/lojistik-performans-endeksi-2018-veturkiye>

[9] Muazzez Babaçan, "Lojistik Sektörünün Ülkemizdeki Gelişimi ve Rekabet Vizyonu", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 3/1, 2003, ss. 12.

[10] Yavuz Kılıç, Meltem Aycan Karaatlı, Mehmet Fatih Demiral ve Yunus Pala, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Lojistik Köyler: Türkiye Örneği", *Uluslararası Davraz Kongresi Kitabı*, 24-27 Eylül 2009, s. 743.

[11] <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/23460/lojistik-performans-endeksi-2018-veturkiye>

Lojistik sektöründe zamanın ihtiyaçlarına binaen bir değişim söz konusudur. Değişimin en önemli nedenlerinden bir tanesi Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile Gümrük Birliği'ne girmesi neticesinde taşıma talebinde bulunanların değişen talepleri olmuştur. Şirketlerin birçoğu, mallarının sadece iki nokta arasında taşınmasını değil; depolanmasını, gümrüklenmesini, elleçlenmesini, ambalajlanmasını ve ihtiyaçlara göre dağıtılmasını da talep etmektedirler.^[12]

Ülkelerin geleceğinde söz sahibi olan ve diğer ülkelere nazaran mutlak üstünlüğe sahip olduğu sektörler, stratejik sektör denilmektedir. Bu açıdan bakıldığında lojistik sektörü Türkiye'nin stratejik sektörlerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Bu durumu üç temel sebebe bağlamak mümkündür. Birincisi, ülkenin 3 tarafının denizlerle çevrili olması ve deniz kıyılarının liman yapmaya çok müsait olmasıdır. Lojistik sektörünün Türkiye'de stratejik sektör olmasının ikinci sebebi, ülkenin jeopolitik konumu ve Kıta Anadolu'nun geniş ovalara sahip olmasıdır. Stratejik olma yolunda üçüncü sebep ise Türkiye'nin geçmişinden gelen ve kültür haline gelmiş olan lojistik yeteneğidir.^[13]

LPE sayesinde ülkeler, rekabet avantajları elde edebilmek, konumlarını daha iyi seviyelere getirebilmek için gerekli olan kıyaslamaları yapma imkânına kavuşmuş olurlar. Tablo 3'te, 2007-2018 arasında ölçümlerin yapıldığı yılları içeren, alt kriterlerin de yer aldığı Türkiye'ye ait LPE'nin sonuçları verilmektedir.

Türkiye		LPE ÖLÇÜM ALT KRİTERLERİ													
		Genel LPE		Gümrükleme		Altyapı		Uluslararası Sevkiyatlar		Lojistik Kalite ve Yetkinlik		Takip ve İzleme		Zamanlama	
YIL	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	
2007	3,15	34	3,00	33	2,94	39	3,07	41	3,29	30	3,27	34	3,38	52	
2010	3,22	39	2,82	46	3,08	39	3,15	44	3,23	37	3,09	56	3,94	31	
2012	3,51	27	3,16	32	3,62	25	3,38	30	3,52	26	3,54	29	3,87	27	
2014	3,50	30	3,23	34	3,53	27	3,18	48	3,64	22	3,77	19	3,68	41	
2016	3,42	34	3,18	36	3,49	31	3,41	35	3,31	36	3,39	43	3,75	40	
2018	3,15	47	2,71	58	3,21	33	3,06	53	3,05	51	3,23	42	3,63	44	
Türkiye Ortalaması	3,33	35	3,02	40	3,31	32	3,21	42	3,34	34	3,38	37	3,71	39	

Tablo 3. Türkiye'nin 2007-2010-2012-2014-2016 ve 2018 Yılları LPE Sıralaması

Kaynak: Dünya Bankası LPE (2007-2010-2012-2014-2016-2018) verilerinden derlenmiştir.

[12] Yapraklı ve Ünalın, "Küresel Lojistik Performans Endeksi ve Türkiye'nin Son 10 Yıllık Performansının Analizi" 3/31, s. 593.

[13] Hakan Tunç ve Murat Kaya, "Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişiminde Dış Ticaretin Rolü Üzerine Bir Nedensellik Analizi", *SDÜ Vizyoner Dergisi*, 7/14, 2016, s. 59.

Tablo 3'te, Türkiye'nin 2007-2018 yılları arasında ölçüm yapılan yıllar için, LPE kriterlerine göre sıralaması ve puanları yer almaktadır. Ülke LPE puanlarına bakıldığında devamlı 3'ün üzerinde kalan Türkiye ülke gruplarına göre LPE-3, yani "Lojistikte istikrarlı performans gösteren ülkeler" arasında olduğunu göstermektedir.

Küresel LPE listesinde 2007 yılında 150 ülke, 2010 yılında 155 ülke, 2012 yılında 155 ülke, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında ise 160'ar ülke yer almıştır. Listelerde yer alan ülkeler genellikle aynı olup bazı ülkeler Tablo 2'de belirtildiği üzere bazı yıllarda listelerde yer almamıştır. Yani oluşan listeler tamamen aynı ülkelerden meydana gelmemektedir.

Tablo 3'e bakıldığında, Türkiye'nin LPE puanı ve sırasında yıllara göre dalgalanma olduğu görülmektedir. Türkiye, 2007 yılında 3,15 LPE puanı ile 150 ülke arasında 34. sırada yer alırken, 2010 yılında 155 ülke arasında 3,22 puanla 39. sıradadır, 2016 yılında 160 ülke arasında 3,42 puanla yine 34. sırada, 2018 yılının da ise 160 ülke arasında 3,15 puan ile 2007 yılı ile aynı LPE puanında olmasına rağmen sıralamada 47. sıraya gerilemiş durumdadır. Bu durum LPE sıralamalarının sadece ülkenin kendi performansı ile değil, diğer ülkelerin performansı ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

2007 yılında en iyi kriter olan "zamanlama", 2018 yılında da 3,63 LPE puanı ile en iyi performans gösterilen kriter olmuştur. Türkiye'nin en fazla aşama kaydetmesi gereken kriteri ise 2,71 LPE puanı ile "Gümrükleme" olmuştur. Tablo 3'te de görüldüğü üzere "Gümrükleme" 2018 yılında, diğer yıllara oranla en düşük seviyeye gerilemiştir. Yıllara göre inceleme yapıldığında Türkiye'nin "Zamanlama" kriterinde nispeten verimlilik sağladığı görülürken, diğer kriterlerin ise zaman içerisinde gelişme gösterdiği, ancak istenilen seviyelerde olmadığı tespit edilmiştir.^[14]

2.1. 2007 Yılı Dünya LPE Sıralamasına Göre Türkiye'nin Kendisinden Önceki ve Sonraki 5 Ülke ile Karşılaştırılması

Dünya Bankası tarafından yayınlanan 2007 yılı Lojistik Performans Endeksi sıralamasına göre Türkiye'nin üst sırasında ve alt sırasında yer alan 5 ülke ile Türkiye karşılaştırmalı olarak Lojistik Performans Endeksi (LPE) kriterleri açısından analiz edilmiştir.

[14] Bozkurt ve Mermertaş, "Türkiye ve G8 Ülkelerinin Lojistik Performans Endeksine Göre Karşılaştırılması", 2/7, s. 107.

2007	Genel LPE		LPE ÖLÇÜM ALT KRİTERLERİ											
			Gümrükleme		Altyapı		Uluslararası Sevkiyatlar		Lojistik Kalite ve Yetkinlik		Takip ve İzleme		Zamanlama	
ÜLKE	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Yunanistan	3,36	29	3,06	31	3,05	35	3,11	37	3,33	28	3,53	27	4,13	16
Çin	3,32	30	2,99	35	3,20	30	3,31	28	3,40	27	3,37	31	3,68	36
Tayland	3,31	31	3,03	32	3,16	31	3,24	32	3,31	29	3,25	36	3,91	28
Şili	3,25	32	3,32	24	3,06	34	3,21	34	3,19	35	3,17	37	3,55	44
İsrail	3,21	33	2,73	43	3,00	37	3,27	31	3,23	32	3,46	29	3,58	41
Türkiye	3,15	34	3,00	33	2,94	39	3,07	41	3,29	30	3,27	34	3,38	52
Macaristan	3,15	35	3,00	34	3,12	33	3,07	42	3,07	37	3,00	44	3,69	34
Bahreyn	3,15	36	3,40	22	3,40	27	3,33	27	2,75	59	3,00	47	3,00	84
Slovenya	3,14	37	2,79	40	3,22	29	3,14	36	3,09	36	2,91	52	3,73	33
Çek Cumh.	3,13	38	2,95	36	3,00	36	3,06	43	3,00	42	3,27	35	3,56	42
Hindistan	3,07	39	2,69	47	2,90	42	3,08	40	3,27	31	3,03	42	3,47	47

Tablo 4. 2007 LPE Sıralamasına Göre Türkiye'den Önceki ve Sonraki 5 Ülke.

Kaynak: Dünya Bankası LPE (2007) verilerinden derlenmiştir.

2007 yılı LPE raporuna göre 11 ülkenin LPE puan ve sırası Tablo 4'te verilmiştir. Bu tabloya göre Türkiye 3,15 LPE puanı ile 34. sıradadır. Karşılaştırılan ülkeler içerisinde ise 6. sıradadır. 2007 yılında Türkiye'nin sıralama açısından en iyi performans gösterdiği kriter ise 3,29 LPE puanı ve 30. sıra ile "Lojistik Kalite ve Yetkinlik"tir. Listede 3,38 LPE puanıyla Türkiye'nin en yüksek puanı aldığı kriter "Zamanlama" olsa da başka ülkelerin bu alandaki performanslarının daha yüksek olması sebebiyle bu kriterdeki sırası 52 olmuştur. Türkiye'nin LPE genel puanından daha az puan aldığı 3 kriter bulunmaktadır. Bunlar 3,00 puanla "Gümrükleme", 2,94 puanla "Altyapı", 3,07 puanla "Uluslararası Sevkiyatlar"dır. Türkiye'nin kriterler arasında en düşük performansı "Altyapı" kriterinde gösterdiği görülmektedir. 2007 yılında 11 ülke içinde en iyi LPE performansını Yunanistan, en kötü LPE performansını ise Hindistan göstermiştir.

Tablo 4'te, 5 Avrupa ülkesi (Yunanistan, Türkiye, Macaristan, Slovenya, Çek Cumhuriyeti), 3 Asya ülkesi (Çin, Tayland, Hindistan), 2 Ortadoğu ülkesi (İsrail, Bahreyn), 1 Güney Amerika ülkesi (Şili) yer almaktadır. Dünya Bankası tarafından ülkelerin gelirlerine göre ekonomik sınıflandırılması yapılmaktadır. Ülkelerin gelir gruplarına göre sınıflandırılmasında esas alınan eşikler aşağıda Tablo 5'te gösterilmiştir:

Ekonomiler	Kişi Başına Yıllık Ortalama Gelir (GNI) Eşiği (ABD doları)
Düşük Gelirli (Low income)	<1.035
Alt Orta Gelirli (lower-middle income)	1.036 – 4.045
Üst Orta Gelirli (upper-middle income)	4.046 – 12.535
Yüksek Gelirli (High-income)	>12,536

Tablo 5. Dünya Bankası tarafından ülkelerin gelir gruplarına göre sınıflandırılmasında esas alınan eşikler.

Kaynak: Dünya Bankası, 2019 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 5'teki bilgilere göre Dünya Bankası (2019) tarafından kişi başına yıllık ortalama geliri 1.035 ABD dolarının altında kalan ülkeler düşük gelirli, 1.036 ile 4.045 ABD doları arasında kalan ülkeler alt orta gelirli, 4.046 ile 12.535 ABD doları arasında kalan ülkeler üst orta gelirli, 12.535 dolar üzerinde kalan ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler olarak kabul edilmektedir.

2010	Genel LPE		LPE ÖLÇÜM ALT KRİTERLERİ											
			Gümrükleme		Altyapı		Uluslararası Sevkiyatlar		Lojistik Kalite ve Yetkinlik		Takip ve İzleme		Zamanlama	
ÜLKE	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Çek Cumh.	3,51	26	3,31	27	3,25	34	3,42	17	3,27	35	3,60	27	4,16	19
Çin	3,49	27	3,16	32	3,54	27	3,31	27	3,49	29	3,55	30	3,91	36
İsrail	3,41	31	3,12	35	3,60	24	3,17	42	3,50	28	3,39	38	3,77	46
Bahreyn	3,37	32	3,05	37	3,36	30	3,05	54	3,36	30	3,63	26	3,85	39
Tayland	3,29	35	3,02	39	3,16	36	3,27	30	3,16	39	3,41	37	3,73	48
Türkiye	3,22	39	2,82	46	3,08	39	3,15	44	3,23	37	3,09	56	3,94	31
Hindistan	3,12	47	2,70	52	2,91	47	3,13	46	3,16	40	3,14	52	3,61	56
Şili	3,09	49	2,93	41	2,86	50	2,74	94	2,94	48	3,33	40	3,80	44
Macaristan	2,99	52	2,83	45	3,08	38	2,78	86	2,87	53	2,87	71	3,52	62
Yunanistan	2,96	54	2,48	68	2,94	45	2,85	73	2,69	65	3,31	43	3,49	67
Slovenya	2,87	57	2,59	60	2,65	58	2,84	76	2,90	50	3,16	50	3,10	103

Tablo 6. 2007 LPE Sıralamasına Göre Türkiye'den Önceki ve Sonraki 5 Ülkenin 2010 Yılı LPE Sıralaması

Kaynak: Dünya Bankası LPE (2010) verilerinden derlenmiştir.

2010 yılı LPE raporuna göre 11 ülkenin LPE puan ve sırası Tablo 6'da verilmiştir. Bu tabloya göre Türkiye 3,22 LPE puanı ile 39. sıradadır. 2007 yılına göre 2010 yılında LPE puanı 3,15'ten 3,22'ye çıkmış olmasına rağmen sırası 34'ten 39'a gerilemiştir. Bu diğer ülkelerin Türkiye'ye göre daha iyi bir performans sergilediklerine

işaret etmektedir. 2010 yılında da karşılaştırdığımız 11 ülke içinde yine 6. sırada yer almaktadır. Burada dikkat çekici olan Çek Cumhuriyeti'nin 2007'de 3,13 puanla genel LPE'de 38. sırada iken, çok iyi bir performans ile 2010 yılında 3,51 puanla 26. sıraya yükselmiş olmasıdır. Kıyaslanan 11 ülke içinde Çin, Tayland ve İsrail ilk 5 ülke içindeki yerlerini korumuşlar, Bahreyn son 5'ten ilk 5'e yükselmiş, Yunanistan ve Şili son 5 ülke arasına gerilemiş, Macaristan, Slovenya ve Hindistan ise son 5'te yer almaya devam etmişlerdir. Türkiye 2010 yılında 3,94 "Zamanlama" kriteri puanı ile diğer kriterlere göre en yüksek puanı alarak iyi bir performansla 11 ülke içinde Çek Cumhuriyeti'nin ardından 2. sırada yer almıştır. "Gümrükleme" kriterinde ise Türkiye 3,00 puandan 2,82 puana gerilemiştir. Türkiye'nin "Altyapı" kriterinde ise olumlu yönde değişim olmuştur. 2010 yılında 11 ülke içinde en iyi LPE performansını Çek Cumhuriyeti, en kötü LPE performansını ise Slovenya göstermiştir.

2012	Genel LPE		LPE ÖLÇÜM ALT KRİTERLERİ											
			Gümrükleme		Altyapı		Uluslararası Sevkiyatlar		Lojistik Kalite ve Yetkinlik		Takip ve İzleme		Zamanlama	
ÜLKE	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Çin	3,52	26	3,25	30	3,61	26	3,46	23	3,47	28	3,52	31	3,80	30
Türkiye	3,51	27	3,16	32	3,62	25	3,38	30	3,52	26	3,54	29	3,87	27
Slovenya	3,29	34	3,05	38	3,24	33	3,34	31	3,25	33	3,20	44	3,60	43
Tayland	3,18	38	2,96	42	3,08	44	3,21	35	2,98	49	3,18	45	3,63	39
Şili	3,17	39	3,11	35	3,18	37	3,06	44	3,00	46	3,22	41	3,47	54
Macaristan	3,17	40	2,82	47	3,14	40	2,99	52	3,18	36	3,52	30	3,41	61
Çek Cumh.	3,14	44	2,95	43	2,96	50	3,01	45	3,34	31	3,17	46	3,40	63
Hindistan	3,08	46	2,77	52	2,87	56	2,98	54	3,14	38	3,09	54	3,58	44
Bahreyn	3,05	48	2,67	60	3,08	43	2,83	72	2,94	53	3,42	34	3,42	60
Yunanistan	2,83	69	2,38	94	2,88	53	2,69	87	2,76	73	2,98	63	3,32	67

Tablo 7. 2007 LPE Sıralamasına Göre Türkiye'den Önceki ve Sonraki 5 Ülkenin 2012 Yılı LPE Sıralaması

Kaynak: Dünya Bankası LPE (2012) verilerinden derlenmiştir.

Not: Dünya Bankasınca hazırlanan 2012 LPE listesinde İsrail yer almamaktadır.

2012 yılı LPE raporuna göre 11 ülkenin LPE puanı ve sırası Tablo 7'de gösterilmiştir. Bu tabloya göre Türkiye 3,51 LPE puanı ile 27. sıraya yükselmiştir. 2010 yılına göre 2012 yılında Türkiye'nin LPE puanı 3,22'den 3,51'e çıkmış ve sırası da 27'ye yükselmiştir. Türkiye 2012 yılında karşılaştırdığımız 11 ülke içinde yükselerek Çin'den sonra 2. sırada yer almıştır. Çek Cumhuriyeti 2010'daki durumunu koruyamayarak 3,14 puanla genel LPE'de 44. sıraya gerilemiştir. Kıyaslanan 11 ülke içinde Çin ve Tayland, ilk 5 ülke içindeki yerlerini korumuşlar, Şili ve Slovenya son

5'ten ilk 5 ülke arasına yükselmiş, Bahreyn tekrar son 5 ülke arasına gerilemiş, Çek Cumhuriyeti zayıf bir performansla son 5'e gerilemiş, Macaristan ve Hindistan ise son 5'te yer almaya devam etmişlerdir. İsrail 2012 LPE raporunda yer almamaktadır. Türkiye 2012 yılında "Zamanlama" kriterinde 3,87 puanla 2010 yılındaki 3,94 puanının altında olsa da yine diğer kriterlere göre en yüksek puanı alarak iyi bir performansla 11 ülke içinde 1. sırada yer almıştır. "Gümrükleme" kriterinde ise Türkiye, 2.82 puandan 3,16 puana yükselmiştir.

Türkiye'nin "Altyapı" kriterinde ise olumlu yönde değişimi devam etmiş, 11 ülke içinde en iyi sonuçla 3,62 puan alarak 1. sırada yer almıştır. Ayrıca Türkiye "Lojistik Kalite ve Yetkinlik" kriterinde de 2012 yılında iyi bir performans göstermiş, 3,52 puanla 11 ülke içinde 1. sıraya yükselmiştir. 2012 yılında 11 ülke içinde en iyi LPE performansını Çin, en zayıf LPE performansını ise Yunanistan göstermiştir.

2014	LPE ÖLÇÜM ALT KRİTERLERİ													
	Genel LPE		Gümrükleme		Altyapı		Uluslararası Sevkiyatlar		Lojistik Kalite ve Yetkinlik		Takip ve İzleme		Zamanlama	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Çin	3,53	28	3,21	38	3,67	23	3,50	22	3,46	35	3,50	29	3,87	36
Türkiye	3,50	30	3,23	34	3,53	27	3,18	48	3,64	22	3,77	19	3,68	41
Çek Cumh.	3,49	32	3,24	33	3,29	36	3,59	13	3,51	29	3,56	25	3,73	39
Macaristan	3,46	33	2,97	48	3,18	40	3,40	32	3,33	37	3,82	15	4,06	20
Tayland	3,43	35	3,21	36	3,40	30	3,30	39	3,29	38	3,45	33	3,96	29
Slovenya	3,38	38	3,11	41	3,35	32	3,05	57	3,51	30	3,51	28	3,82	37
İsrail	3,26	41	3,10	43	3,11	45	2,71	96	3,35	36	3,20	46	4,18	12
Şili	3,26	42	3,17	39	3,17	41	3,12	53	3,19	44	3,30	40	3,59	44
Yunanistan	3,20	44	3,36	28	3,17	42	2,97	62	3,23	40	3,03	61	3,50	54
Bahreyn	3,08	52	3,29	30	3,04	49	3,04	58	3,04	51	3,29	42	2,80	119
Hindistan	3,08	54	2,72	65	2,88	58	3,20	44	3,03	52	3,11	57	3,51	51

Tablo 8. 2007 LPE Sıralamasına Göre Türkiye'den Önceki ve Sonraki 5 Ülkenin 2014 Yılı LPE Sıralaması

Kaynak: Dünya Bankası LPE (2014) verilerinden derlenmiştir.

2014 yılı LPE raporuna göre 11 ülkenin LPE puan ve sırası Tablo 8'de verilmiştir. Bu tabloya göre Türkiye 3,50 LPE puanı ile 30. sıraya gerilemiştir. 2012 yılına göre 2014 yılında Türkiye'nin LPE puanı 3,51'den 3,50'ye düşmüş, sırası ise 30'a gerilemiştir. Türkiye 2014 yılında karşılaştığımız 11 ülke içinde yerini koruyarak Çin'den sonra 2. sıradaki yerini korumuştur. Çek Cumhuriyeti 2012'deki durumundan daha iyi bir sonuçla 3,49 puanla genel LPE'de 32. sıraya yükselmiştir. Kıyaslanan 11 ülke içinde Çin, Tayland ve Türkiye, ilk 5 ülke içindeki yerlerini ko-

rumuştur. Çek Cumhuriyeti ve Macaristan ilk 5 ülke arasında yer almış, Şili, İsrail ve Bahreyn son 5 ülke içinde yer alırken Slovenya 3 basamak gerileyerek 6. sıraya gerilemiştir. Yunanistan ve Hindistan ise son 5 ülke arasında yer almaya devam etmiştir. Türkiye 2014 yılında “Zamanlama” kriterinde 3,68 puanla, 2012 yılındaki 3,87 puandan geriye düşerek 11 ülke için de 7. sıraya gerilemiştir. “Gümrükleme” kriterinde iyileşmesi devam eden Türkiye 3,16 puandan 3,23 puana yükselmiştir. Türkiye’nin “Altyapı” kriterinde ise az da olsa gerileme yaşanmış, 11 ülke içinde 3,53 puan alarak Çin’den sonra 2. sırada yer almıştır. Ayrıca Türkiye “Lojistik Kalite ve Yetkinlik” kriterinde de 2014 yılında iyi bir performans göstermiş, 3,64 puanla 11 ülke içinde 1. sıradaki yerini korumuştur. 2014 yılında 11 ülke içinde en iyi LPE performansını Çin, en kötü LPE performansını ise Hindistan göstermiştir.

2016	Genel LPE		LPE ÖLÇÜM ALT KRİTERLERİ											
			Gümrükleme		Altyapı		Uluslararası Sevkiyatlar		Lojistik Kalite ve Yetkinlik		Takip ve İzleme		Zamanlama	
ÜLKE	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Çek Cumh.	3,67	26	3,58	19	3,36	35	3,65	18	3,65	26	3,84	21	3,94	28
Çin	3,66	27	3,32	31	3,75	23	3,70	12	3,62	27	3,68	28	3,90	31
İsrail	3,66	28	3,50	23	3,49	30	3,38	37	3,60	28	3,72	26	4,27	10
Macaristan	3,43	31	3,02	49	3,48	32	3,44	34	3,35	34	3,40	41	3,88	33
Türkiye	3,42	34	3,18	36	3,49	31	3,41	35	3,31	36	3,39	43	3,75	40
Hindistan	3,42	35	3,17	38	3,34	36	3,36	39	3,39	32	3,52	33	3,74	42
Bahreyn	3,31	44	3,14	41	3,10	48	3,33	41	3,38	33	3,32	44	3,58	51
Tayland	3,26	45	3,11	46	3,12	46	3,37	38	3,14	49	3,20	50	3,56	52
Şili	3,25	46	3,19	35	2,77	63	3,30	43	2,97	56	3,50	34	3,71	44
Yunanistan	3,24	47	2,85	55	3,32	37	2,97	64	2,91	60	3,59	30	3,85	34
Slovenya	3,18	50	2,88	53	3,19	43	3,10	53	3,20	44	3,27	46	3,47	60

Tablo 9. 2007 LPE Sıralamasına Göre Türkiye’den Önceki ve Sonraki 5 Ülkenin 2016 Yılı Sıralaması

Kaynak: Dünya Bankası LPE (2016) verilerinden derlenmiştir.

2016 yılı LPE raporuna göre 11 ülkenin LPE puan ve sırası Tablo 9’da verilmiştir. 2014 yılına göre 2016 yılında Türkiye’nin LPE puanı 3,50’den 3,42 ye düşmüş ve sırası da 34’e gerilemiştir. Türkiye 2016 yılında karşılaştığımız ülkeler içinde listede 5. sırada yer almıştır. Çek Cumhuriyeti yine iyi bir performans göstererek 2016’da 3,67 puanla genel LPE’de 26. sıraya, kıyaslanan ülkeler içinde ise 1. sıraya yükselmiştir. 11 ülke içinde Çek Cumhuriyeti, Çin, İsrail, Macaristan ve Türkiye ilk 5 ülke içerisinde yer almış, Hindistan da daha iyi bir performans göstererek 6. sıraya yükselmiş, Şili, Bahreyn, Slovenya, Yunanistan ve Tayland ise son 5 ülke içinde yer almıştır. Türkiye 2016 yılında “Zamanlama” kriterinde 3,75 puanla 2014 yılındaki 3,68 puandan daha fazla puan alarak 11 ükeli liste içinde 6. sıraya

yükselmiştir. “Gümrükleme” kriterinde Türkiye'nin puanı 3,23 puandan 3,18 puana gerilemiştir. Türkiye'nin “Altyapı” kriterinde ise gerilemesi devam etmiş olmasına rağmen, İsrail'le beraber 3,49 puan alarak Çin'den sonra 2. sırada yer almıştır. Ayrıca Türkiye “Lojistik Kalite ve Yetkinlik” kriterinde de 2016 yılında gerileme yaşamış, 3,31 puanla Türkiye dahil 11 ülkenin bulunduğu liste içinde 7. sıraya gerilemiştir. 2016 yılında 11 ülke içinde en iyi LPE performansını Çek Cumhuriyeti, en zayıf LPE performansını ise Slovenya göstermiştir.

2018	LPE ÖLÇÜM ALT KRİTERLERİ													
	Genel LPE		Gümrükleme		Altyapı		Uluslararası Sevkiyatlar		Lojistik Kalite ve Yetkinlik		Takip ve İzleme		Zamanlama	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Çek Cumh.	3,68	22	3,29	30	3,46	26	3,75	10	3,72	20	3,70	24	4,13	16
Çin	3,61	26	3,29	31	3,75	20	3,54	18	3,59	27	3,65	27	3,84	27
Macaristan	3,42	31	3,35	27	3,27	30	3,22	43	3,21	38	3,67	26	3,79	32
Tayland	3,41	32	3,14	36	3,14	41	3,46	25	3,41	32	3,47	33	3,81	28
Şili	3,32	34	3,27	32	3,21	34	3,27	38	3,13	43	3,20	44	3,80	31
Slovenya	3,31	35	3,42	24	3,26	31	3,19	47	3,05	50	3,27	40	3,70	38
İsrail	3,31	37	3,32	29	3,33	28	2,78	75	3,39	34	3,50	32	3,59	48
Yunanistan	3,20	42	2,84	47	3,17	38	3,30	35	3,06	48	3,18	45	3,66	42
Hindistan	3,18	44	2,96	40	2,91	52	3,21	44	3,13	42	3,32	38	3,50	52
Türkiye	3,15	47	2,71	58	3,21	33	3,06	53	3,05	51	3,23	42	3,63	44
Bahreyn	2,93	59	2,67	63	2,72	68	3,02	55	2,86	58	3,01	60	3,29	68

Tablo 10. 2007 LPE Sıralamasına Göre Türkiye'den Önceki ve Sonraki 5 Ülkenin 2018 Yılı LPE Sıralaması

Kaynak: Dünya Bankası LPE (2018) verilerinden derlenmiştir.

2018 yılı LPE raporuna göre 11 ülkenin LPE puan ve sırası Tablo 10'da gösterilmiştir. 2016 yılına göre 2018 yılında Türkiye'nin LPE puanı 3,42'den 3,15'e düşmüş ve sırası da 47'ye gerilemiştir. 2007 yılında da 3,15 puan alan Türkiye'nin, o yıl yayınlanan raporda 34. sırada yer almasına rağmen 2018 yılında aynı puanla 47. sırada yer alması, diğer ülkelerin 2018 yılında çok daha iyi bir performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Listede en son sırada yer alan Bahreyn 2018 yılının en zayıf performans gösteren ülkesi olmuştur. Türkiye 2018 yılında karşılaştığımız kendisi dahil 11 ülkeli liste içinde zayıf bir performansla 10. sırada yer almıştır. Çek Cumhuriyeti yine iyi bir performans göstererek 2018'de 3,68 puanla genel LPE'de 22. sıraya yükselmiş, kıyaslanan ülkeler içinde ise 1. sıradaki yerini koruyarak istikrarlı bir performans yakalamıştır. 11 ülkeli liste içinde Çek Cumhuriyeti, Çin, Macaristan, Tayland ve Şili ilk 5 ülke içinde yer alırken, 2016'da 6. sırada yer alan Hindistan ise, 9. sıraya gerilemiş, Slovenya performansını artırarak 2016 yılında

son sıradayken, 2018’de 6. sıraya yükselmiş, İsrail, Yunanistan, Hindistan, Türkiye ve Bahreyn son 5 ülke içinde yer almıştır.

Türkiye’nin tüm kriterler içinde 2018 yılında en yüksek puanı aldığı kriter “Zamanlama” olmuştur. Buna rağmen; Türkiye 2018 yılında “Zamanlama” kriterinde 3,63 puanla 2016 yılındaki 3,75 puandan az alarak 11 ülke içinde 8. sıraya gerilemiştir. “Gümrükleme” kriterinde Türkiye, 2016’da aldığı 3,18 puandan 2,71 puana gerileyerek tüm yıllar içindeki en zayıf sonuçla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’nin “Altyapı” kriterinde ise gerilemesi devam etmiş ve 3,21 puan alarak 7. sıraya düşmüştür. Ayrıca Türkiye “Lojistik Kalite ve Yetkinlik” kriterinde de 2018 yılında gerileme yaşayarak, 3,05 puanla listede 9. sıraya gerilemiştir. 2018 yılında 11 ülke içinde en iyi LPE performansını Çek Cumhuriyeti, en zayıf LPE performansını ise Bahreyn göstermiştir.

ÜLKE	LPE ÖLÇÜM ALT KRİTERLERİ													
	Genel LPE		Gümrükleme		Altyapı		Uluslararası Sevkiyatlar		Lojistik Kalite ve Yetkinlik		Takip ve İzleme		Zamanlama	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Çin	3,52	1	3,20	2	3,59	1	3,47	1	3,51	1	3,55	1	3,83	2
Çek Cumh.	3,44	2	3,22	1	3,22	4	3,41	2	3,41	2	3,52	2	3,82	3
İsrail	3,37	3	3,15	4	3,31	3	3,06	9	3,41	3	3,45	3	3,88	1
Türkiye	3,33	4	3,02	7	3,31	2	3,21	4	3,34	4	3,38	4	3,71	6
Tayland	3,31	5	3,08	5	3,18	6	3,31	3	3,21	5	3,33	6	3,77	4
Macaristan	3,27	6	3,00	8	3,21	5	3,15	5	3,17	6	3,38	5	3,72	5
Şili	3,22	7	3,17	3	3,04	10	3,12	6	3,07	8	3,29	7	3,65	8
Slovenya	3,20	8	2,97	9	3,15	7	3,11	7	3,17	7	3,22	10	3,57	9
Bahreyn	3,15	9	3,04	6	3,12	8	3,10	8	3,05	9	3,28	8	3,32	10
Yunanistan	3,13	10	2,83	10	3,09	9	2,98	11	3,00	10	3,27	9	3,66	7
Hindistan	2,93	11	2,67	11	2,72	11	3,02	10	2,86	11	3,01	11	3,29	11

Tablo 11. 2007 LPE Sıralamasına Göre Türkiye’den Önceki ve Sonraki 5 Ülke’nin 2007-2010- 2012-2014-2016-2018 Yılları Ortalamasına Göre Kendi Aralarındaki LPE Sıralaması

Kaynak: Dünya Bankası LPE (2007-2010-2012-2014-2016-2018) verilerinden derlenmiştir.

Karşılaştırma yaptığımız 11 ülkenin 2007 ile 2018 yılları arasında ölçülen LPE puanlarının aritmetik ortalaması alınarak ülke sıralaması yapılmış ve oluşan liste Tablo 11’de gösterilmiştir. Ayrıca tüm kriterler içinde aynı yöntemle ortalamalar alınarak tabloya gösterilmiştir. Bu tabloya göre 3.52 LPE puanıyla Çin 1. sırada yer alırken, Hindistan ise 2.93 LPE puanıyla 11. olarak son sırada yer almıştır. Türkiye

3,33 LPE puanıyla 4. sırada yer almıştır. Çin, Çek Cumhuriyeti, İsrail, Türkiye ve Tayland listede ilk 5 ülke içinde yer almıştır. Macaristan 6. sırada yer alırken, Şili, Slovenya, Bahreyn, Yunanistan ve Hindistan ise son 5 ülke arasında yer almıştır. Tablodan görüleceği üzere Türkiye kriterler içinde en yüksek puanı 3,71 puan ile “zamanlama” kriterinde almasına rağmen, ülkeler içinde 6. sırada bulunmaktadır. En düşük puanı ise 3,02 puan ile “Gümrükleme” kriterinde almıştır ve bu kriter açısından listede 7. sırada bulunmaktadır. “Altyapı” kriterinde diğer 10 ülkeyle kıyaslandığında Çin'in ardından İsrail'le beraber aynı puanı alarak 2. sırada yer almaktadır. Bu durum Türkiye'nin “Altyapı” kriterinde yıllar içinde nispeten iyi durumda olduğunu göstermektedir. Türkiye, “Uluslararası Sevkiyatlar”, “Lojistik Kalite ve Yetkinlik”, “Takip ve İzleme” kriterlerinde 4. sıradaki yerini korumuştur.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı 2007 yılında LPE'ye göre Türkiye'nin üst sırasında yer alan beş ülke (29. Yunanistan, 30. Çin, 31. Tayland, 32. Şili ve 33. İsrail) ile alt sırasında yer alan beş ülkenin (35. Macaristan, 36. Bahreyn, 37. Slovenya, 38. Çek Cumhuriyeti ve 39. Hindistan) LPE kriterlerine göre karşılaştırmalı olarak analizinin ortaya konulmasıdır. Çalışmada 2007-2018 yılları arasında Dünya Bankası tarafından 6 kez ölçülen LPE bilgileri baz alınarak analiz yapılmıştır. 2007 yılında Dünya Bankası tarafından ilk defa hazırlanmış olan LPE raporu baz alınarak, bu raporda 34. sırada yer alan Türkiye'nin üst sırasında bulunan 5 ülke ve Türkiye'nin alt sırasında bulunan 5 ülke ile Türkiye'nin LPE'si karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Dünya Bankası raporlarının yayınlandığı her yıl için ayrı ayrı değerlendirme yapılmıştır. Burada daha öz ve anlaşılabılır bir durum ortaya koyabilmek için LPE ve alt kriterlerin yayınlandığı tüm yılların aritmetik ortalaması alınarak Tablo 11'de gösterilmiştir. Bu ortalama veriler kullanılarak varılan sonuçlara bu bölümde yer verilmektedir. Türkiye Dünya Bankası verilerine göre üst-orta gelire sahip ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Ortalama yöntemiyle oluşturulan verilere göre Türkiye, karşılaştırma yapılan ve yüksek gelire sahip ülkelerden Bahreyn, Macaristan, Slovenya, Şili ve Yunanistan'dan LPE'de daha iyi bir performans sergilemiştir. Yüksek gelir grubundan sadece Çek Cumhuriyeti ve İsrail Türkiye'den iyi durumdadır. Üst orta gelir grubunda olan Çin 1. sırada, alt gelir grubundaki Hindistan ise en son sırada yer almıştır.

Karşılaştırılan ülkeler açısından çalışmada elde edilen sonuçlara baktığımızda, 2007 yılında genel olarak 1. sırada en iyi lojistik performansa sahip olan Yunanistan'ın 2018 yılında 8. sıraya gerilemiş olması, Bahreyn'in 2007 yılında 4. sırada iken, 2018 yılında 11. ve son sırada olması, Macaristan'ın 2007 yılında 7. sırada iken, 2018 yılında 3. sıraya yükselmesi, Slovenya'nın 9. sıradan 6. sıraya yükselmesi ve Çek Cumhuriyeti'nin 2007 yılında 10. sırada iken, 2018 yılında 1. sıraya yükselmesi en dikkate değer hususlardandır. Çin hem 2007 yılında hem de 2018

yılında 2. sıradaki yerini koruyarak dönem başı ile dönem sonu arasında 11 ülke arasında aynı performansa sahip olmuş, ancak 2007 yılında tüm ülkeler arasında 30. sıradan, 2018 yılında 26. sıraya yükselerek lojistik performansta az da olsa bir artış kaydetmiştir. Tayland ve Şili için karşılaştırılan dönem başı ile dönem sonu arasında önemli bir değişiklik olmamıştır. İsrail 2007 yılında 5. sırada iken 2018 yılında 7. sıraya gerilemiş, Hindistan ise 2007 yılında 11. sırada iken, 2018 yılında 9. sıraya yükselmiştir.

2007 LPE sıralamasına göre Türkiye'den önceki ve sonraki 5 ülkenin 2007-2010-2012-2014-2016-2018 yılları ortalamasına göre kendi aralarındaki LPE sıralamasına göre; 3.52 LPE puanıyla Çin 1. sırada yer alırken, Hindistan ise 2.93 LPE puanıyla 11. sırada yani son sırada yer almıştır. Türkiye 3,33 LPE puanıyla 4. sırada yer almıştır. Çin, Çek Cumhuriyeti, İsrail, Türkiye ve Tayland listede ilk 5 ülke arasında yer alırken, Macaristan 6. sırada yer almış, Şili, Slovenya, Bahreyn, Yunanistan ve Hindistan ise son 5 ülke içinde yer almışlardır. LPE alt kriterlerinden "Gümrükleme"de yani ilgili kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen gümrük işlemlerindeki işlem süresi, işlem kolaylığı, formalitelerin öngörülebilirliği ile ilgili verimlilik düzeyi ile ilgili soruların neticesinde Türkiye en düşük puanı 3,02 puan ile "Gümrükleme" kriterinde almış ve bu kriter açısından listede 7. sırada yer almıştır. Türkiye'nin gümrükleme işlemlerinde gerekli düzenlemeleri yapması ve uluslararası ticareti kolaylaştırıcı tedbirler alması faydalı olacaktır.

"Altyapı" kriterinde sıralama belirlenirken "Limanların, demiryollarının, karayollarının düzeyi nedir?" sorusuna verilen yanıtlara bakılmaktadır. "Altyapı" kriterinde Türkiye diğer 10 ülkeyle kıyaslandığında Çin'in ardından İsrail'le beraber aynı puanı alarak 2. sırada yer almıştır. Bu durum "Altyapı" kriterinde yıllar itibarıyla Türkiye'nin nispeten iyi durumda olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte daha iyi bir seviyeye gelebilmek için altyapı yatırımlarının planlı ve istikrarlı bir şekilde devam etmesi gerekmektedir. Sevkiyatların planlanan ya da tahmin edilen zamanda alıcıya ulaşma sıklığının değerlendirildiği "Zamanlama" kriterinde ise Türkiye kriterler içinde 3,71 ile en yüksek puanı "Zamanlama" kriterinde almasına rağmen 11 ülke içerisinde 6. sırada yer almıştır. Türkiye, rekabetçi fiyatla sevkiyat gönderebilmek kolaylığına göre değerlendirilen "Uluslararası Sevkiyatlar", lojistik hizmetlerin kalite düzeyi ve yeterliliğinin taşımacılık operatörleri ve gümrük komisyoncularının değerlendirildiği "Lojistik Kalite ve Yetkinlik", "Takip ve İzleme" kriterlerinde 4. sıradaki yerini korumuştur.

Analiz sonuçları, LPE ile ilgili Bozkurt ve Mermertaş (2019), Atalan (2020), Cengiz ve Çetinceli (2020) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen veriler yöntem farklılıklarına rağmen önemli ölçüde eş yönlü kabul edilebilecek benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Bu çalışma sonucunda çalışılan dönem itibarıyla dünya ekonomisinde ilk 20 ülke arasında bulunan Türkiye'nin, 2007 yılında genel LPE sıralamasında 34. sırada yer alması lojistik performans açısından pek iyi bir durum-

da olmadığını gösterirken, 2012 ve 2014 yıllarında nispi bir ilerleme kaydedilmesi pozitif bir sinyal verse de 2016 ve 2018 yıllarında tekrar lojistik performansın zayıflayarak karşılaştırılan 10 ülkenin 9'unun gerisinde kalınması ve 2018 yılında genel sırlamada 47. sıraya düşülmesi lojistik alanında ve özellikle lojistik performansı belirleyen 6 kriter üzerinde ciddi önlemler alınarak, gerekli çalışmaların üst düzeylere çıkarılması gerektiğini göstermektedir. Türkiye coğrafi ve jeostatejik konumuyla doğu-batı ve kuzey-güney güzergahında lojistik olarak önemli bir avantaja sahiptir. 2019 yılının son günlerinde kabul edilerek yürürlüğe konulan Türkiye Lojistik Master Planı lojistik altyapının iyileştirilmesine yönelik önemli hedefler içermektedir. Yeni lojistik merkez ve üslerin kurulması, kara, deniz, hava ve demiryolları alt yapılarının geliştirilmesi, gümrük kapılarının iyileştirilmesi, gümrük altyapısı ve modernizasyonunun güçlendirilmesi Türkiye'nin orta ve uzun vadede lojistik performansına önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu çalışmada Türkiye'nin LPE'ye göre Dünya Bankası'nın 2007 yılı LPE sıralaması baz alınarak Türkiye'den önceki 5 ülke ve sonraki 5 ülke ile yani toplamda 10 ülke ile karşılaştırmalı analize tabi tutulması seçilen ülke sayısının az olması bakımından çalışmanın bir kısıtı olarak görülebilir. Çalışma daha sonraki dönemlerde yine Dünya Bankası LPE verileri baz alınarak Türkiye ile daha fazla sayıda ülkenin (örneğin, en az 20-25 ülke) karşılaştırılması ya da bölge veya komşu ülkelerle karşılaştırılması yapılarak zenginleştirilebilir.

Yazar Katkı Oranları:

Çalışmanın Tasarlanması (Design of Study) : NE(% 50), RKC (% 50)

Veri Toplanması (Data Acquisition) : NE(% 50), RKC (% 50)

Veri Analizi (Data Analysis) : NE(% 50), RKC (% 50)

Makalenin Yazımı (Writing up) : NE(% 50), RKC (% 50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu (Submission and Revision) : NE(% 50), RKC (% 50)

KAYNAKÇA

- ATALAN, Abdulkadir, "Logistic Performance Index of OECD Members", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(23), 2020, ss. 598-608.
- BABACAN, Muazzez, "Lojistik Sektörünün Ülkemizdeki Gelişimi ve Rekabet Vizyonu", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 3/1, 2013, ss. 8-15.
- BAYAT, Tuğrul ve ÖZDEMİR, Şuayip, "Yeni Bir Lojistik Performans Endeksi Oluşturmak İçin Gerekli Olan Kriterlerin Belirlenmesi Üzerine Araştırma", *V. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi*, Mersin, 26-28 Mayıs 2016, ss. 1-11.
- BOZKURT, Cuma ve MERMERTAŞ, Funda, "Türkiye ve G8 Ülkelerinin Lojistik Performans Endeksine Göre Karşılaştırılması", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7/2, 2019, ss. 107-118.
- CENGİZ, Hayri ve ÇETİNCELİ, Koray, "Türkiye ve BRICS Ülkelerinin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişmişlik Endeksleri ile Lojistik Performans Endekslerinin Karşılaştırılması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:38, 2020/3, s.165-185
- DEMİR, Muhittin Hakan, *Çağdaş Lojistik Uygulamaları*, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir 2013.
- ERKAN, Birol, "Türkiye'de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücü", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM-UHAD)*, 1/1, 2014, ss. 44-65.
- GÜLEN, Kemal Güven, *Lojistik Sektöründe Durum Analizi ve Rekabetçi Stratejiler*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010-70, İstanbul 2010.
- KARA, Mehmet, TAYFUR, Lütfü ve BASIK, Hamit, "Küresel Ticarete Lojistik Üslerin Önemi ve Türkiye", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/11, 2009, ss. 69-84.
- KILIÇ, Yavuz, KARAAATLI, Meltem AYCAN, DEMİRAL, Mehmet Fatih ve PALA, Yunus (2009). "Gelişmekte olan Ülkelerde Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Lojistik Köyler: Türkiye Örneği" *Uluslararası Davraz Kongresi Kitabı*, 24-27 Eylül 2009, ss. 739-752.
- OĞUZ, İbrahim Halil ve OĞUZ, Demet, "Türkiye Ekonomisinde Lojistik", *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 1/2, 2019, ss.65-74.
- TUNÇ, Hakan ve KAYA, Murat, "Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişmesinde Dış Ticaretin Rolü Üzerine Bir Nedensellik Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7/14, 2016, ss. 58-65.
- YAPRAKLI, Tevfik Şükrü ve ÜNALAN, Musa, "Küresel Lojistik Performans Endeksi ve Türkiye'nin Son 10 Yıllık Performansının Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31/3, 2017, 589-606.
- Dünya Bankası-World Bank (2007). Connecting to Compete 2007: Trade Logistics in the Global Economy The Logistics Performance Index and Its Indicators. Washington, DC 20433: The World Bank.
- Dünya Bankası-World Bank (2010). Connecting to Compete 2010: Trade Logistics in the Global Economy The Logistics Performance Index and Its Indicators. Washington, DC 20433: The World Bank.
- Dünya Bankası-World Bank (2012). Connecting to Compete 2012: Trade Logistics in the Global Economy The Logistics Performance Index and Its Indicators. Washington, DC 20433: The World Bank.
- Dünya Bankası-World Bank (2014). Connecting to Compete 2014: Trade Logistics in the Global Economy The Logistics Performance Index and Its Indicators. Washington, DC 20433: The World Bank.
- Dünya Bankası-World Bank (2016). Connecting to Compete 2016: Trade Logistics in the Global Economy The Logistics Performance Index and Its Indicators. Washington, DC 20433: The World Bank.
- Dünya Bankası-World Bank (2018). Connecting to Compete 2018: Trade Logistics in the Global Economy The Logistics Performance Index and Its Indicators. Washington, DC 20433: The World Bank.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, *Lojistik Performans Endeksi*, Ekonomik Analiz ve Değerlendirme Dairesi, Yayın No: 138, Ankara 2012.
- UTİKAD (Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği), <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/23460/lojistik-performans-endeksi-2018-veturkiye> (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

İran Klasik Müziğinde Kullanılan Formlar ve Vezinleri/Usulleri

Forms and the Vezins/Usuls Used in Iranian Classical Music

Ehsan RAEISI¹, Ahmet ÇAKIR²

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun
• ehsan1raeisi@gmail.com • ORCID > 0000-0002-3003-1663

²Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun
• ahmetc@omu.edu.tr • ORCID > 0000-0002-1322-7146

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 7 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Kasım / November 2022

Yıl / Year: 2022 | **Cilt – Volume:** 3 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 387-408

Atıf/Cite as: RAEISI, E. ve ÇAKIR, A. "İran Klasik Müziğinde Kullanılan Formlar ve Vezinleri/Usulleri"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 3(2), December 2022: 387-408.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Ehsan RAEISI

İRAN KLASİK MÜZİĞİNDE KULLANILAN FORMLAR VE VEZİNLERİ/USÛLLERİ

ÖZ:

Bu çalışmada İran klasik müziğinde kullanılan formlar ve bu formlarda kullanılan vezinler (usûller), İran müziğinin önemli nazariyatçılarının eser ve yorumlarının yanı sıra Mirza Abdollah (ö. 1918), Musa Ma'rûfî (ö. 1965) ve Ali Akbar Shahnâzî (ö. 1985) gibi önemli müzik adamlarının redif adı verilen müzik mecmuaları dikkate alınarak araştırılıp incelenmiştir. İran mûsikîsî'nin rediflerinde, destgâh ve âvâzları oluşturan âzâd (serbest vezinli) gûşelerin yanı sıra vezinli (ritmik) gûşeler de yer almaktadır. Destgâh ve âvâzları oluşturan vezinli gûşeler sadece bir vezinli gûşe olmalarının yanı sıra bazen belirli ve tarif edilmiş bir form halinde de kullanılmışlardır. İran klasik müziğinde kullanılan bu formları tasnîf (تصنيف) , pîş derâmed (پیش درآمد) , çahâr mızrâb (چهار مضراب) , reng (رنگ) ve darbî (ضربی) olarak sıralamak mümkündür. Bu çalışma adı geçen formlarla sınırlı olup İran'ın mahalli ve dini mûsikî formları araştırmanın kapsamına alınmamıştır. Bu çalışmada tarihsel müzikoloji, kaynak tarama ve karşılaştırma yöntemleri kullanılarak tasnîf, pîş derâmed, çahâr mızrâb, reng ve darbî formlar ve vezinlerini incelenip Türk müziğinde kullanılan formlarla karşılaştırılmıştır. Ancak bu inceleme ve karşılaştırma yapılmadan önce çalışmanın kuramsal zeminine ışık tutması amacıyla giriş kısmında kısaca İran müziğinin genel yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın sonunda bu formlarda 2/4'lük, 3/4'lük, 3/8'lik, 4/4'lük, 6/8'lik ve 6/16'lık vezinlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca reng formunun Türk müziğinde kullanılan sirto ve longa formlarını anımsattığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran Müziği, Form, Vezin, Usûl.

FORMS AND THE VEZINS/USULS USED IN IRANIAN CLASSICAL MUSIC

ABSTRACT

In this study, the forms used in Iranian classical music and the vezins (usûls) used in these forms were researched and examined by considering the music journals called radif of important musicians such as Mirza Abdollah (d. 1918), Musa Ma'rufi (d. 1965) and Ali Akbar Shahnâzî (d. 1985) as well as the works and interpretations of important theoreticians of Iranian music. In the radifs of Iranian music, besides the azad (free vezin) gushes which form the dastgahs and avazs, there are also gushes with vezin (rhythmic). The gushes with vezin which form dastgahs and

avazs, besides being just a gushe with vezin, were also sometimes used in a specific and depicted form. It is possible to sort these forms used in Iranian classical music as tasnif (تصنيف), pish daramad (پیش درآمد), chahar mezarab (چهار مضراب), reng (رنگ) and zarbi (ضربی). This study is limited to above-mentioned forms and local and religious music forms of Iran are not taken into the scope of the research. In this study, using historical musicology, literature review and comparison methods, tasnif, pish daramad, chahar mezarab, reng and zarbi forms and the vezins of the forms were examined and compared with the forms used in Turkish music. However, some information was given about the general structure of Iranian music in the introduction part in order to shed light on the theoretical ground of the study before this examination and comparison were made. At the end of the study, it was determined that 2/4, 3/4, 3/8, 4/4, 6/8 and 6/16 vezins were used in these forms. Moreover, it came out that the reng form reminds of the sirto and longa forms used in Turkish music.

Keywords: Iranian Music, Form, Vezin, Usûl.

GİRİŞ

İran klasik müziğinin nazarî yapısını incelemek ve araştırmak için en kullanışlı temel kaynak redif (ردیف) adı verilen eserlerdir. Kelime anlamı sıralanma, yanyana veya arka arkaya dizilme olan redif, bir mûsikî terimi olarak, gûşeler (گوشه) (kalıplaştırılmış ezgi örnekleri)^[1] ve nağmelerin belli bir düzenle sıralanmasına verilen addır. Arka arkaya sıralanan bu nağmelerde, diğer nağmelere nazaran ses alanı dar olan nağme, sıralamanın en başında yer alır ve derâmed (درآمد) adını alır. Diğer gûşeler ise derâmed veya derâmedlerden sonra belli bir kaide ve düzenle sıraya girerler ve böylece bir destgâh^[2] (دستگاه) veya âvâzı^[3] (آواز) oluştururlar.^[4]

19. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkıp günümüzde mûsikî-i destgâhi-i İran (İran destgâh müziği) ve klasik İran müziği adlarıyla da bilinen^[5] bu mûsikî anlayışı, İran'ın farklı etnik kökenlerinden olan en iyi hânende ve sâzendelerin zamanla günümüzde kullanılan rediflerin en önemli gûşelerini toplayıp belli bir

[1] Anna Rezaei, *Eski ve Yeni İran Makam Müziğinin Karşılaştırmalı İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 50.

[2] Belirli gûşelerin sıralanmasından meydana gelen destgâh hakkında daha detaylı bilgi için bk. Farhad Fakhreddini, *Tajziye va Tahlil va Sharhe Radîf Musighiye İran*, İntişârât-ı Muin, Tahran 1399 h.ş., s. 36.

[3] Destgâh ile benzer özelliklere sahip olan avâzlar hakkında bk. Rezaei, *Eski ve Yeni İran Makam Müziğinin Karşılaştırmalı İncelemesi*, s. 51.

[4] Fakhreddini, *Tajziye va Tahlil va Sharhe Radîf Musighiye İran*, s. 30.

[5] Mohammad Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Mûsikî-i İran/Asar-ı Violon-i Ostad Mohammad Bahârlû*, Entişârât-ı Sure-i Mehr, Tahran 1397 h.ş., s. 130.

düzen, tertip ve sıralama ile bir araya getirmeleriyle oluşmuştur.^[6] Toplanan bu güşeler, tonalite özellikleri dikkate alınarak yedi destgâh ve beş âvâz olarak gruplanmışlardır. Bu gruplandırma ve düzenin Mirza Abdollah tarafından resmîyet kazandığı tahmin edilmektedir.^[7]

Sâzi ve âvâzi redif olarak ikiye ayrılan İnan mûsikisinin rediflerinde^[8] yer alan destgâh ve âvâzları oluşturan güşeler, vezinli^[9] (ritmik) ve âzâd (serbest vezinli) olarak ikiye ayrılmaktadır.^[10] Mirza Abdollah^[11], Musa Ma'rûfî^[12] ve Ali Akbar Shahnâzi^[13] gibi önemli mûsikî adamlarının kendi tecrübelerine göre hazırlayıp ve genelde eğitim amaçlı olarak kullandıkları redif^[14] mecmualarında, destgâh ve âvâzları oluşturan güşeler, genelde serbest bir vezin ile tarif edilmişlerdir. Ancak serbest vezine sahip olan bu güşelerin yanı sıra vezinli güşelerin de yer aldığı görülmektedir. Bu vezinli güşeler sadece bir vezinli güşe olmalarının yanı sıra bazen belirli ve tarif edilmiş bir form halinde de kullanılmışlardır. İnan klasik müziğinde form haline gelmiş olan bu güşeleri tasnîf, pîş derâmed, çahâr mızrâb, reng ve darbî olarak sıralamak mümkündür.^[15] Bu çalışmanın amacı klasik İnan müziğinde kullanılan formlar ve vezinleri nelerdir sorusuna bir yanıt bulmak için, çalışmanın kapsamında yer alan tasnîf, pîş derâmed, çahâr mızrâb, reng ve darbî formlarını inceleyip bu formlarda yaygın olarak kullanılan vezinleri tespit etmenin yanı sıra bu formları günümüz Türk müziğinde kullanılan formlarla karşılaştırmaktır.

Çalışmanın devamında “İnan klasik müziğinde kullanılan formlar ve vezinleri” başlığı altında sırasıyla tasnîf formu ve vezinleri, pîş derâmed formu ve vezinleri, çahâr mızrâb formu ve vezinleri, reng formu ve vezinler, darbî formu ve vezinleri incelenecektir.

[6] Nur Ali Borumand, *Radîfe Mirza Abdollah Baraye Tar va Setar, Ava Nevisi va Barrasiye Tahlili Jean DURING*, Müessesesi-i Ferhengi Hüneri-i Mâhûr Yayınları, Tahran 1397 h.ş., s. 11.

[7] Borumand, *Radîfe Mirza Abdollah Baraye Tar va Setar*, s. 11.

[8] Rezaei, *Eski ve Yeni İnan Makam Müziğinin Karşılaştırmalı İncelemesi*, s. 46.

[9] İnan klasik müziğinde ritm ve usûl terimlerini ifade etmek için vezin (وزن) ve bazen de darp (رضب) kelimeleri kullanılmaktadır. bk. Farhad Fakhraddini, *Form ve Afarîneş der Mûsikî-i İnan*, İntişârât-ı Müin, Tahran 1400 h.ş., s. 8.; Dariush Safvat ve Neli Karen, *Musighie Mellie İnan*, Susan Salimzade (çev.), Neşr-i Aras, Tahran 1398 h.ş., s. 48. Ayrıca bu çalışmada İnan klasik müziği söz konusu olması nedeniyle usûl kelimesi yerine vezin kelimesinin kullanılmasının daha uygun olduğuna karar verilmiştir.

[10] Safvat, *Musighie Mellie İnan*, ss. 48-49.

[11] Dariush Talâi, *Redif-i Mirza Abdollah*, Ferheng-i Muâsır Yayınları, Tahran 1374 h.ş..

[12] Mûsa Ma'rûfî, *Redif-i Heft Destgâh-ı Mûsikî-i İranî*, Mehdi Barkeshli (haz.), Müessesesi-i Ferhengi Hüneri-i Mâhûr, Tahran 1389 h.ş..

[13] Dariush Talâi, *Redif-i Devr-i Âli-i Ali Akbar Shahnâzi*, Neşr-i Ney, Tahran 1397 h.ş..

[14] Rezaei, *Eski ve Yeni İnan Makam Müziğinin Karşılaştırmalı İncelemesi*, s. 46.

[15] Safvat, *Musighie Mellie İnan*, s. 173.

1. İRAN KLASİK MÜZİĞİNDE KULLANILAN FORMLAR VE VEZİNLERİ

Çalışmanın bu aşamasında İran klasik müziğinde kullanılan tasnif, piş derâmed, çahâr mızrâb, reng ve darbi formları ve bu formlarda kullanılan vezinleri incelenecektir.

1.1 Tasnif Formu ve Vezinleri

Bir anlamı sürûd (şarkı)^[16] olan tasnif kelimesi,^[17] bazı araştırmacılara göre bir mûsikî ıstılahı olarak kökü Sâsânîler (226-651) dönemine kadar uzanmaktadır.^[18] Bu formun adı İran ve Türk mûsikî nazariyatının oluşmasında önemli rolleri olan Abdülkâdir Merâgî (ö. 1435) ve Alişâh b. Hacı Büke (ö. 15. yüzyıl) gibi mûsikîşinasların eserlerinde de geçmektedir. Merâgî *Câmiu'l-Elhân* adlı eserinde Şeyhül-İslâm Hâce İmâmüddin Abdülmelik Semerkandî'nin^[19] yazdığı bir gazeline bir tasnif bestelediğinden bahsetmiştir.^[20] Alişâh ise *Mukaddimetü'l-Usûl* adlı eserinde tasnif formundan bahsedip bu formun yapısı hakkında bilgi vermiştir.^[21] Ayrıca İran mûsikî nazariyatı tarihinde önemli yerleri olan Abdülmü'min b. Safiyyüddin'in (ö. 16. yüzyıl ?) ve Emir Hân-ı Gürcü'nün (ö. 18. yüzyıl ?) eserlerinde de tasnif formundan bahsedilmiştir. Abdülmü'min b. Safiyyüddin *Behcetü'r-Rûh* adlı eserinde tasnif örneklerini izah ederken, makam ve usûl adlarını kullanmasının yanı sıra bu formu şiir örnekleri ile de göstermiştir.^[22] Emir Hân-ı Gürcü ise *Risâle Der Mûsikî* adlı eserinde kâr, amel, kavî, savt, nakış, terâne ve peşrev gibi formların yanı sıra tasnif formunun adını da zikretmiştir.^[23] Ona göre tasnif usûl ile okunan bir formdur.^[24]

[16] Şemseddin Sâmî, *Kamûs-i Türkî*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s. 720.

[17] Alî Ekber Dihhudâ, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, C. V, Müessise-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâhî, Tahran 1377 h.ş., s. 6775.

[18] Sasan Sepanta, *Çeşm Endâz-ı Mûsikî-i İran*, Müessese-i Ferhengi ve Hüneri-i Mâhûr, Tahran 1399 h.ş., s. 393.

[19] Timur döneminde Semerkand'ın baş kadısı olan Abdülmelik Semerkandî hakkında daha fazla bilgi için bk. Mustafa Akkuş ve Zeki İzzetullah, "Timur'un Alimlerle İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* / 11 (Aralık 2019), 241.

[20] Hâce Kemâleddîn Abdülkadir b. Gaybî el-Merâgî, *Câmiu'l-Elhân*, Taghi Binesh (nşr.), Müessise-i Mütâlaât ve Tahkikât-i Ferhengi, Tahran 1366 h.ş., s. 62.

[21] Bk. Alişâh b. Hacı Büke, *Mukaddimetü'l-Usûl*, İ.Ü.N.E. Ktp, Farsça Yazmalar, No. 1097, vr. 95a; Ahmet Çakır, *Alişâh b. Hacı Büke'nin Mukaddimetü'l-Usûl Adlı Eseri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999, s. 202.

[22] Abdülmü'min b. Safiyyüddin, *Behcetü'r-Rûh*, Kitâbhâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-i İslâmî, 1515, vr. 14b-17b.

[23] Emir Khân-ı Gürcü, *Risâle Der Mûsikî*, Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-i İslâmî, 2211, vr. 46b.

[24] Gürcü, *Risâle Der Mûsikî*, vr. 46a-46b.

Klasik İnan müziğinde tasnif formu, âhenk (ezgi) ve şiirin birleşiminden meydana gelen eserlere verilen addır.^[25] Bu form, genelde herkesçe bilinen ve meşhur şairlerin eserlerinden alınan şiirler^[26] ile şiirin muhtevaı ve veznine uygun gelen bir âhengin birleşiminden meydana gelmektedir. Bu nedenle, her zaman vezinli olarak bestelenen tasnifler^[27] birbirinden farklı vezin yapısına sahip olabilmektedirler.^[28] Bahârlû (ö. 2007) ve Fakhreddini'nin tasnif formu için gösterdikleri örnek eserler incelendiğinde, 2/4'lük, 3/4'lük, 6/4'lük ve 6/8'lik vezinlerin bu formda yaygın olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.^[29] Klasik İnan müziğinde tasnif formunda bestelenen eserler incelendiğinde bu eserleri genel olarak A, B, A' ve A, B, C ve ...^[30] şemalarıyla göstermek mümkündür. Günümüz Türk müzikisinde bu forma benzer yapıya sahip olan bir forma rastlanılmamıştır.

1.2. Pîş Derâmed Formu ve Vezinleri

Kelime anlamı mukaddime olan pîş derâmed^[31], İnan klasik müzikisinde, her destgâh ve âvâzın derâmedinden önce icra edilen vezinli forma verilen addır.^[32] İlgili destgâh veya âvâzın önemli gûşelerinin bir özeti niteliğinde olan bu formun icad ve kullanma nedeni, dinleyicinin zihnini icra edilecek olan destgâh veya âvâzın karakteristik özelliklerine hazırlamaktır.^[33] Derviş Han'ın (ö. 1936) sengin (ağır) 6/8 vezninde olan âvâzları örnek olarak icad ettiği bu formun yapısında, zamanla sengin (ağır) 6/8 vezninin yanı sıra, sengin 4/4'lük, sengin 3/4'lük ve sengin 2/4'lük vezinlerinin de kullanıldığı görülmüştür.^[34] Ancak günümüz pîş derâmed formunun yapısında, 2/4'lük veznin kullanımı daha yaygın bir durumdadır.^[35] Pîş derâmed formunda bestelenen eserleri genel olarak A, B, C, D ve ...^[36] şemasıyla

[25] Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Müsikî-i İnan*, s. 214.

[26] Safvat, *Musighie Mellie İnan*, s. 173.

[27] Safvat, *Musighie Mellie İnan*, s. 173.

[28] Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Müsikî-i İnan*, w. 214.

[29] Bk. Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Müsikî-i İnan*, ss. 219-230; Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Müsikî-i İnan*, ss. 240-263; Fakhreddini, *Form ve Afarîneş der Müsikî-i İnan*, ss. 57-70.

[30] Fakhreddini bu form da bestelenen bazı eserleri incelerken A, B, A' ve A, B, C, D, E, F, G, H, I şemalarıyla gösterilebilen örnek eserlerden bahsetmiştir. Bahsedilen eserlere bakıldığında bu formun, keskin ve sabit bir şemaya sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır. Fakhreddini'nin incelediği eserler hakkında daha detaylı bilgi için bk. Fakhreddini, *Form ve Afarîneş der Müsikî-i İnan*, ss. 57-75.

[31] Dihhudâ, *Lugatnâme-i Dihhudâ*, C. IV, s. 5977.

[32] Fakhreddini, *Form ve Afarîneş Der Müsikî-i İnan*, s. 36.

[33] Fakhreddini, *Form ve Afarîneş Der Müsikî-i İnan*, s. 36.

[34] Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Müsikî-i İnan*, s. 131.

[35] Fakhreddini, *Form ve Afarîneş Der Müsikî-i İnan*, s. 37.

[36] Fakhreddini bu formun genel şemasını A, B, C, D ve ... şeklinde göstermiştir. Ancak bu formda bestelenen bir eserleri incelerken A, B, C, D, A' şemalarıyla gösterilebilen örnek eserden bahsetmiştir. Bahsedilen eserlere bakıldığında bu formun keskin ve sabit bir şemaya sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır. Fakhreddini'nin incelediği eserler hakkında daha detaylı bilgi için bk. Farhad Fakhreddini, *Form ve Afarîneş der Müsikî-i İnan*, ss. 38-40.

göstermek mümkündür.^[37] Bu formun adı edvâr eserlerinde geçmemektedir. Ayrıca günümüz Türk müziğinde kullanılan formlarda, pîş derâmed formuyla benzer özellikler taşıyan bir forma rastlanılmamıştır.

1.3. Çahâr Mızrâb Formu ve Vezinleri

Kökü çok eskilere dayanmayıp 19. yy'dan itibaren kullanılmaya başlanan çahâr mızrâb formu,^[38] yapısı bakımından tar, setar ve santûr gibi telli mızraplı çalgılarla icra edilmesinin daha uygun olmasının yanı sıra, zamanla Abolhasan-i Sabâ (ö. 1957) tarafından kemançe ve keman gibi yaylı sazlarla da icra edilmeye başlanmıştır.^[39] Bu forma çahâr mızrâb adının verilmesinin nedeni, tar sazı kullanılarak eserin ana motifinin dört mızrap vuruşu ile icra edilmesinden kaynaklanmaktadır.^[40] Ancak günümüzde çahâr mızrâb formunda bestelenen eserlerin ana motifinin icrasında, dört mızrap vuruşunun yanı sıra bazen dört mızraptan daha az bazen de daha çok vuruşların kullanıldığı görülmektedir.^[41] Ayrıca çalgı kapasitesinin yanı sıra icracının çalgıya hakimiyeti, yetenek ve icra kabiliyetini göstermede yardımcı olan çahâr mızrâb formunun genelde her destgâhta birden daha fazla örneğine rastlanılmaktadır.^[42] Bu formda bestelenen eserler incelendiğinde genelde, 2/4'lük, 3/8'lik, 6/8'lik ve 6/16'lık vezinlerin kullanıldığı görülmektedir.^[43] Sözsüz olan çahâr mızrâb formunda bestelenen eserleri de genel olarak A, B, C ve...^[44] şemasıyla göstermek mümkündür.^[45] Bu formun adı edvâr eserlerinde geçmemektedir. Ayrıca günümüz Türk müziğinde kullanılan formlarda, çahâr mızrâb formuyla benzer özellikleri olan bir forma rastlanılmamıştır.

[37] Fakhraddini, *Form ve Afarîneş Der Mûsikî-i İran*, s. 37.

[38] Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Mûsikî-i İran*, s. 272.

[39] Safvat, *Musighie Mellie İran*, s. 184.

[40] Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Mûsikî-i İran*, s. 274.

[41] Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Mûsikî-i İran*, s. 275.

[42] Şeyma Ersoy Çak, "Geleneksel İran Müziğinde Kullanılan Formlar, Çalgılar ve Kültürel Etkileşim", *Ahenk Müzikoloji Dergisi*, Vol. 3/ No. 3, (Aralık 2018), s. 54.

[43] Bk. Ehsan Raesi, *Edvar Geleneğinden Günümüze İran Müziğinde Usul Yapıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), OMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2022, ss. 104-111.

[44] Fakhraddini bu formun genel şemasını A, B, C, ve... şeklinde göstermiştir. Ancak bu formda bestelenen bir eserleri incelerken A, B, C, D, E, F, G şemalarına gösterilebilen örnek eserden bahsetmiştir. Bahsedilen eserlere bakıldığında bu formun keskin ve sabit bir şemaya sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır. Fakhraddini'nin incelediği eserler hakkında daha detaylı bilgi için bk. Farhad Fakhraddini, *Form ve Afarîneş der Mûsikî-i İran*, ss. 52-55.

[45] Fakhraddini, *Form ve Afarîneş Der Mûsikî-i İran*, s. 52.

1.4. Reng Formu ve Vezinleri

Raks mûsikîsi olarak bilinen reng formu,^[46] genelde redifin bir parçası olup bir destgâh veya âvâzın son kısımlarında yer almasının yanı sıra, bazen tek başına da icra edilmektedir.^[47] Furset-i Şîrâzî'nin (ö. 20. yüzyıl ?) de *Buhûru'l-Elhân* adlı eserinde destgâhlarda yer alan gûşeleri tarif ederken her destgâhın sonunda o destgâha ait reng formundan bahsetmiştir.^[48] Reng formundaki eserler farklı vezinlerde yazılmalarına rağmen, İran'ın raks mûsikîsinin tesiri üzerine genelde 6/8 vezninde bestelenmişlerdir.^[49] Yaygın olarak bilinen reng formundaki eserleri, darb-i usûl, reng-i şeh-r-i âşûb, harbî, reng-i dilgüşâ, lezgî ve hâşiye, reng-i ferah, ferah engîz, nestârî/nestûrî ve köröglü gibi olarak sıralamak mümkündür.^[50] Reng formunda bestelenen eserler incelendiğinde, bu eserleri de genel olarak A, B, C ve... şemasıyla göstermek mümkündür.^[51] Edvâr eserlerinde adı geçmeyen bu sözsüz form, raks müziği ve destgâhların son eseri olarak icra edilme özellikleri dikkate alındığında, Türk müziği fasıl proglamlarının son eseri olup sözsüz ve hareketli bir yapıya sahip olan sirto ve longa formlarında bestelenen eserleri çağrıştırmakta olduğu anlaşılmaktadır.^[52]

1.5. Darbî Formu ve Vezinleri

İran mûsikîsinin rediflerinde yer alan, müşahhas ve önceden belirlenmiş vezni olan gûşelere verilen isimdir.^[53] Darbî formunda bestelenen gûşeler, rediflerde yer alan âzâd (serbest vezinli) ve vezinli gûşeler arasında bir köprü misalidir.^[54] Darbî formuna, pîş derâmed formundan etkilenerek daha hızlı bir süratte yazılan dü darbî^[55] formunu da eklemek gerekir. Ayrıca bu formlarda bestelenen eserlerde, genelde belirli bir ezgi kalıbı (ana motif) ile esere başlanır ve devamında ise bu ezgiden esinlenerek doğaçlamalar yapılır.^[56] İran mûsikîsinin önemli isimlerin-

[46] Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Mûsikî-i İran*, s. 156.

[47] Safvat, *Musighie Mellie İran*, s. 183.

[48] Furset-i Şîrâzî, *Buhûru'l-Elhân*, Ali Zerrin Kalem (haz.), Forughi Kitab Evi, Tahran 1345 h.ş., ss. 33-37.

[49] Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Mûsikî-i İran*, s. 156.

[50] Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Mûsikî-i İran*, s. 156.

[51] Fakhraddini bu formda bestelenen bazı eserleri incelerken A, B, C, ve A, B, A, B, C, D, E, F, G şemalarına gösterilebilen örnek eserden bahsetmiştir. Bahsedilen eserlere bakıldığında bu formun, keskin ve sabit bir şemaya sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır. Fakhraddini'nin incelediği eserler hakkında daha detaylı bilgi için bk. Farhad Fakhraddini, *Form ve Afarines der Mûsikî-i İran*, ss. 81-86.

[52] Sirto ve longa formları hakkında detaylı bilgi için bk. Nazmî Özalp, *Türk Mûsikîsi Beste Formları*, TRT Basım ve Yayın Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, ss. 7-8;

[53] Safvat, *Musighie Mellie İran*, s. 189.

[54] Safvat, *Musighie Mellie İran*, s. 190.

[55] Dü darbî ve pîş derâmed formu arasında tek fark, dü darbî formunun daha hızlı bir tempoya sahip olmasıdır.; daha detaylı bilgi için bk. Bahârlû, *Gencine-i Formhâ-i Mûsikî-i İran*, s. 180.

[56] Safvat, *Musighie Mellie İran*, 190.

den biri olan Ali Akbar Shahnâzi'nin redifi incelendiğinde bu redifte 2/4'lük ve 6/8'lik vezinde bestelenen darbî ve dü darbî eserlerin olduğu görülmektedir.[57] Darbî ve dü darbî formunda bestelenen eserler incelendiğinde bu eserleri de yukarıda bahsedilen diğer formlar gibi genel olarak A, B, ve... şemasıyla göstermek mümkündür. Darbî ve dü darbî formlarının da tasnîf, pîş derâmed, çahâr mızrâb ve reng formlarında olduğu gibi çok keskin ve sabit bir şemaya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu formun adı edvâr eserlerinde geçmemektedir. Ayrıca günümüz Türk müziğinde kullanılan formlarda, darbî formuyla benzer özelliklere sahip olan bir forma rastlanılmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İran klasik müziğinde kullanılan tasnîf, pîş derâmed, çahâr mızrâb, reng ve darbî formları incelediğinde bu formlarda 2/4'lük, 3/4'lük, 3/8'lik, 4/4'lük, 6/8'lik ve 6/16'lık vezinlerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Adı geçen bütün formlar ve vezinlerine bakıldığında, 2/4'lük vezninin reng formu hariç diğer formlarda yaygın olarak kullanıldığı, 3/4'lük vezninin tasnîf ve nâdiren de pîş derâmed formunda kullanıldığı, 3/8'lik ve 6/16'lık vezinlerinin çahâr mızrâb formunda kullanıldığı, 4/4'lük vezninin pîş derâmed formunda kullanıldığı ve 6/8'lik vezninin de bütün formlarda kullanıldığı anlaşılmıştır. Tasnîf, çahâr mızrâb ve darbî formlarında farklı vezinlerin kullanılmasına rağmen pîş derâmed ve reng formlarında sırasıyla 2/4'lük ve 6/8'lik vezinlerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca İran klasik müziğinde adı geçen formlarda beste yapmak için en çok tercih edilen veznin 6/8'lik veznin olduğu tespit edilmiştir.

Sözsüz ve sözlü olarak bu formlara bakıldığında ise tasnîf formu hariç diğer formların sözsüz olduğu anlaşılmıştır. Sözlü yapıya sahip olan tasnîf formunun diğer formlara nazaran eski bir köke sahip olduğu tespit edilmiştir. Reng formunun raks müziği ve destgâhların son eseri olarak icra edilme özelliği dikkate alındığında bu formun, Türk müziğindeki sözsüz ve hareketli bir yapıya sahip olup fasıl proglamlarının son eseri olarak icra edilen sirta ve longa formlarında bestelenen eserleri anımsattığı anlaşılmıştır. Tasnîf, pîş derâmed, çahâr mızrâb ve darbî formlarının ise Türk müziğinde kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın, bu alanla ilgilenen araştırmacılara faydalı olması dileğiyle, gelecekte İran klasik müziğinin formları hakkında yapılacak olan bilimsel çalışmalarda, İran'ın dini müziği ve o coğrafyada yaşayan yerli ulusların mahalli mûsikileri de dikkate alınarak incelenip geleneksel Türk mûsikîsi formları ile de karşılaştırılabilir.

[57] Bk. Raesi, *Edvar Geleneğinden Günümüze İran Müziğinde Usul Yapıları*, ss. 117-118.

Yazar Katkı Oranları:

Çalışmanın Tasarlanması (Design of Study) : ER (% 50), AÇ (% 50)

Veri Toplanması (Data Acquisition) : ER (% 50), AÇ (% 50)

Veri Analizi (Data Analysis) : ER (% 50), AÇ (% 50)

Makalenin Yazımı (Writing up) : ER (% 50), AÇ (% 50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu (Submission and Revision) : ER (% 50), AÇ (% 50)

KAYNAKÇA

- Abdülmu'min b. Safiyüddin, *Behcetü'r-Rûh*, Kitâbhâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-i İslâmî, İran, 1515.
- AKKUŞ, Mustafa - Zeki İzzettullah, "Timur'un Alimlerle İlişkileri", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi / 11 (Aralık 2019), 227-244.
- Alişâh b. Hacı Büke, *Mukaddimetü'l-Usûl*, İ.Ü.N.E. Ktp, Farsça Yazmalar, No. 1097.
- BAHÂRLÛ, Mohammad, *Gencine-i Formhâ-i Mûsikî-i İran/Asar-ı Violon-i Ostad Mohammad Bahârlû*, Enteshârât-ı Sure-i Mehr, Tahran 1397 (h.ş.).
- BORUMAND, Nur Ali, *Radîfe Mirza Abdollah Baraye Tar va Setar, Ava Nevisi va Barrasiye Tahlili Jean During*, Müessese-i Ferhengi Hüneri-i Mâhûr Yayınları, Tahran 1397 (h.ş.).
- ÇAKIR, Ahmet, *Alişâh b.Hacı Büke'nin Mukaddimetü'l-Usûl Adli Eseri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 1999.
- DİHHUDÂ, Alî Ekber, *Lugatnâme-i Dihhudâ*, C. V, Müessise-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, 1377 (h.ş.).
- Emir Khân-ı Gürcî, *Risâle Der Mûsikî*, Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-i İslâmî, İran, 2211.
- ERSOY ÇAK, Şeyma, "Geleneksel İran Müziğinde Kullanılan Formlar, Çalgılar ve Kültürel Etkileşim", *Ahenk Müzikoloji Dergisi*, Vol. 3, No. 3, Aralık 2018, 44-65.
- Fakhraddini, Farhad, *Form ve Afarines der Mûsikî-i İran*, İntişârât-ı Müin, Tahran 1400 (h.ş.).
- , *Tajziye va Tahliil va Sharhe Radîf Musighiye İran*, İntişârât-ı Muin, Tahran 1399 (h.ş.).
- Furset-i Şîrâzî, *Buhûru'l-Elhân*, haz. Ali Zerrin Kalem, Forughî Kitab Evi, Tahran 1345 (h.ş.).
- MA'RÛFÎ, Mûsa, *Redîf-i Heft Destgâh-ı Mûsikî-i İrani*, Mehdi Barkeshli (haz.), Müessese-i Ferhengi Hüneri-i Mâhûr, Tahran 1389 (h.ş.).
- MERÂĞÎ, Hâce Kemâleddîn Abdülkadir b. Gaybî, *Câmiu'l-Elhân*, Taghi Binesh (nşr.), Müessise-i Mütâlaât ve Tahkikât-i Ferhengi, Tahran 1366 (h.ş.).
- ÖZALP, Nazmi, *Türk Mûsikîsi Beste Formları*, TRT Basım ve Yayın Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992.
- RAEISI, Ehsan, *Edvâr Geleneğinden Günümüze İran Müziğinde Usûl Yapıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), OMÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2022.
- REZAEI, Anna, *Eski ve Yeni İran Makam Müziğinin Karşılaştırmalı İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- SAFVAT, Dariush ve Neli Karen, *Musighie Mellie İran*, Susan Salimzade (çev.), Neşr-i Aras Yayınları, Tahran 1398 (h.ş.).
- SEPANTA, Sasan, *Çeşm Endâz-ı Mûsikî-i İran*, Müessese-i Ferhengi ve Hüneri-i Mâhûr, Tahran 1399 (h.ş.).
- Şemseddin Sâmi, *Kamûs-ı Türkî*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.
- TALÂÎ, Dariush, *Redîf-i Devr-i Âli-i Ali Akbar Shahnâzî*, Neşr-i Ney, Tahran 1397 (h.ş.).
- , *Redîf-i Mirza Abdollah*, Ferheng-i Muâsir Yayınları, Tahran 1374 (h.ş.).

شعر از امین الله رشیدی

بهار و جوانی

شنو نوای مرغک شیدا را	نگر تو بر طرف چمن گلها را
در کنارش بلبل شیدایی	هر کجا باشد گل زیبای
بستان از ساقی مه جبین باده ارغوانی	فرصت دان یکزمان درجهان این بهار و جوانی
ز حسرت بدامن مباد اشک درد و غم از مژگان	مکن نرنجه خاطر همی از جفا و غم دوران
ما را آگاهی زین ماجرا نیست	گیتی را با کس مهر و وفا نیست
بانوای نی ساغر می خوش بود با گلی طرف جوانی	غم مغرودگر باده بنوش از کف ساقی آتش روئی
وز رخ مهوش و کلگونش	بهره ای از لب میگونش
بر گیر ای جان	
راحت جان آرام دلها	وصل یاران حل مشکها
آرام دلها	
جزره کوی جانان راه دیگر نداند	آشنا با غمش درجهان غم ندارد
غیر او را نخواهد	
فرصت دان وصل گل را چون باشد بهارش را خزان	در صحن بستان از نای بلبل بشنو راز نهان
در دوران	

Tasnîf Formunda 3/4'lük Vezinde Beste Örneği

تصنیف از پس یار زلفت

از پس یار زلفت از پس یار زلفت دلها گرفته منزل دلها گرفته منزل
 من دل کجاست جویم من دل کجاست جویم باشزلف و این همدل باشزلف و این همدل
 هر زردام شمع معظم یار خوشگلم یار من از تو جدا نمیشم
 باشزلف دل من من از تو جدا نمیشم بیایار خوشگل من
 چنانکه - بعد که گردن منهد فرمان را چنانکه گوی که عاجز نشود چو گانرا
 - من تن کبر که بچار کی از حدیست گشت سر من دار که در پای تو برزم جان را
 سر من دار که در پای تو برزم جان را

Tasnîf Formunda 6/4'lük Vezninde Beste Örneği

a, a

$\text{♩} = 104$ $\text{♩} = 80$ *tr* **2**

Az qa-me eř - qat de-le Şey - dā Őe-kast
Ői-Őe-ye mey_ dar Őa-be yal - dā Őe-kast

b

$\text{♩} = 104$ $\text{♩} = 80$ **2**

bas ke za - dam xā_ re mo-qi - lān_be kaf

c

$\text{♩} = 104$ $\text{♩} = 80$ **2**

xā-re mo-qi - lān_ ha-me dar_ pā Őe-kast

- a: از غم عشقت از غم عشقت دل شیدا شکست دل شیدا شکست
- a: شیشه می در شیشه می در شب یلدا شکست شب یلدا شکست
- b: بس که زدم خا بس که زدم خا رُمغیلان به کف رُمغیلان به کف
- c: خار مُغیلان خار مُغیلان همه در پاشکست همه در پاشکست

Piş Derâmed Formunda 2/4'lük Vezinde Beste Örneği

پیش در آمد شور

The musical score is presented in a single system with 12 staves. It begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. The tempo is marked 'Allegretto'. The music features a variety of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. There are several repeat signs and first/second endings. The piece concludes with a final cadence.

Çahâr Mızrâb Formunda 2/4'lük Vezninde Beste Örneği
 (Ali Akbar Shahnâzi'nin Redifindeki Şûr Destgâhında Yer Alan Çahâr
 Mızrâb-ı Gûşe-i Türk)

چهارمضرباب گوشهٔ ترک
 Chahârmezrâb-e Gusheh-ye Türk

The musical score is written in 2/4 time and consists of six staves. The notation includes various rhythmic markings such as 'V' (vibrato), 'tr' (trill), and '3' (triplets). Fingerings are indicated by numbers 1, 2, 3, and 0. The score begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The first staff starts with a measure containing a quarter note G4, a quarter note F4, and a quarter note E4, followed by a measure with a quarter note D4, a quarter note C4, and a quarter note B3. The second staff continues with a quarter note A3, a quarter note G3, and a quarter note F3. The third staff starts with a quarter note E3, a quarter note D3, and a quarter note C3. The fourth staff begins with a quarter note B2, a quarter note A2, and a quarter note G2. The fifth staff starts with a quarter note F2, a quarter note E2, and a quarter note D2. The sixth staff concludes with a quarter note C2, a quarter note B1, and a quarter note A1. The score ends with a double bar line and a repeat sign.

Çahâr Mızrâb Formunda 3/8'lik Vezinde Beste Örneği
(Mûsa Ma'rûfî'nin Redifindeki Mâhûr Destgâhında Yer Alan Çahâr Mızrâb Gûşesi)

48 چاه مزراب

The image displays a musical score for a piece titled 'Çahâr Mızrâb Gûşesi' in 3/8 time. The score is written on a single treble clef staff and consists of 16 measures. The key signature is one sharp (F#). The music features a complex rhythmic pattern with many eighth and sixteenth notes, often grouped together. There are several trills and grace notes throughout the piece. The score is numbered '48' and 'چاه مزراب' at the beginning. The notation includes various rhythmic values and melodic ornaments characteristic of Iranian classical music.

Çahâr Mızrâb Formunda 6/8'lik Vezninde Beste Örneği
(Ali Ekber Shahnâzi'nin Redifindeki Deştî Âvâzında Yer Alan Çahâr
Mızrâb Gûşesi)

چهارمضرب
Chahârmezrâb

The musical score is written in treble clef with a 6/8 time signature. It consists of ten staves of music. The notation includes various ornaments such as 'V' (vibrato), 'tr' (trill), and '«' (bend). Fingerings are indicated by numbers 1, 2, 3, and 0. The score is divided into measures, with measure numbers 8, 13, 18, 23, 30, 35, 41, 47, 53, and 58 marked. The piece concludes with a final note and a '+' sign.

Çahâr Mızrâb Formunda 6/16'lık Vezinde Beste Örneği
(Mûsa Ma'rûfî'nin Redifindeki Mâhûr Destgâhında Yer Alan Çahâr
Mızrâb Gûşesi)

11 چاهار مزراب

The musical score is written in G major (one sharp) and 6/16 time. It consists of 11 staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 6/16 time signature. The music is written in a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes, with various ornaments and accents. The score ends with a double bar line and a repeat sign.

Reng Formunda 6/8'lik Vezninde Beste Örneği
(Mirza Abdollah'ın Redifindeki Şûr Destgâhında Yer Alan Reng-i Darb-ı Usûl)

رنگ ضرب اصول
Reng-e Zarb-e Osul

$\text{♩} = 48$

The musical score is written on a single treble clef staff with a key signature of two flats (B-flat and E-flat). The time signature is 6/8. The tempo is marked as quarter note = 48. The score consists of 11 staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of two flats, and a 6/8 time signature. The music is a single melodic line. The score includes various rhythmic values such as quarter notes, eighth notes, and sixteenth notes. There are several slurs and accents throughout the piece. The piece ends with a double bar line and a repeat sign. The final staff contains a complex rhythmic pattern with a fingering of 5.

The image displays a page of musical notation for an Iranian classical piece. The notation is arranged in 18 staves, organized into 9 pairs. Each pair consists of a vocal line (top staff) and a piano accompaniment line (bottom staff). The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 2/4. The music features a variety of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. Performance markings such as 'v' and '5' are present, indicating specific techniques or ornaments. The notation is written in a standard Western staff format with a treble clef.

Darbî Formunda 6/8'lik Vezninde Beste Örneği
(Ali Ekber Shahnâzi'nin Redifindeki Bayât-i Türk Âvâzında Yer Alan
Zarbî Gûşesi)

ضربى
Zarbi

The musical score is written in 6/8 time and consists of 72 measures. It features a variety of rhythmic patterns and ornaments. The score is divided into several systems, with measure numbers 6, 11, 16, 21, 27, 32, 38, 43, 49, 54, 60, 66, and 72 marked at the beginning of their respective lines. The notation includes eighth and sixteenth notes, rests, and various ornaments such as trills (tr) and grace notes. The key signature is one sharp (F#), and the time signature is 6/8. The score is written in a single staff with a treble clef. The tempo is marked as 'atempo' at measure 43. The score ends with a double bar line at measure 72.

Dü Darbî Formunda 2/4'lük Vezinde Beste Örneği
(Ali Ekber Shahnâzî'nin Redifindeki Şûr Destgâhında Yer Alan Nağme-i Dü Zarbî Gûşesi)

نغمه دوزربى
 Nağmeh-ye Dozarbi

The musical score is presented in a single staff with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The time signature is 2/4. The piece consists of 49 measures. The melody is characterized by eighth and sixteenth notes, often beamed together. There are several trills (tr) and grace notes (V) throughout. The piece ends with a double bar line and a repeat sign. The score includes various musical notations such as slurs, ties, and dynamic markings.